

PRILOZI PROUČAVANJU POLITIČKOG UREĐENJA NARODA SJEVEROZAPADNOG ILIRIKA

SLOBODAN ČAČE

Najstariji podaci o stanovnicima sjevernog dijela istočne jadranske obale nalaze se u sačuvanim ulomcima Hekatejevim. Na području od Istre do srednje Dalmacije Hekatej spominje Histre, Kaulike, Japigiju, Mentore, Liburne, Siope i Hitmite.¹ Kasniji izvori, uglavnom na temelju vijesti koje nisu mlađe od 4. st. prije n. e., spominju još Ismene, Himane, Hile, Buline, Neste, Manije i dr.² Suvišno je ovdje makar i naznačiti probleme koji se javljaju pri analizi izvora, a napose u vezi s ubikacijom većine spomenutih »naroda«.³ Izvori ih manje-više složno nazivaju *éthnē* ne praveći, kako izgleda, nakakve razlike među njima. Razlike su ipak morale postojati. Što one nisu došle do izražaja u starijim grčkim izvorima treba zahvaliti dvjema pojavama. Prvo, sam opseg podataka koje su u svoja djela unosili stariji pisci grčke geografsko-etnografske književnosti bio je veoma skroman: to se dobro vidi po jedinom cjelovito sačuvanom starijem izvoru — Pseudo-Skilakovu *Periplusu*,⁴ kao i pre-

¹ Hekatej kod Stefana Bizantinca, s. Ἰατροί (= Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, I, S. 20, fr. 91; dalje: *FGrHist*); s. Καυλικοί (= *FGrHist* 20 F 92); s. Ἰαπωνία (= *FGrHist* 20 F 86); s. Λιβυρνοί (= *FGrHist* 20 F 93); s. Μέντορες (= *FGrHist* 20 F 94); s. Σιόπιοι (= *FGrHist* 20 F 95); s. Ἰσμίτια (= *FGrHist* 20 F 96). Osim Histra, Japoda i Liburna, koji su dobro poznati narodi, kasnija vrela spominju još Mentore (Pseudo-Aristotel, *De mirab. ausc.*, 104; Pseudo-Skimno, *Perieg.*, 394-Μεντοριίδες νήσοι Pseudo-Skilak, *Periplus* 21; Apolonije Rođanin, *Argonaut.* 4, 551; Plinije, *Nat. hist.* 3, 139), Kaulike (σκόπελον...Καυλακото Apolnije Rođanin, *Arg.* 4, 324; Culici — Plinije, *Nat. hist.* 3, 130).

² Ἰσηνοί Pseudo-Skimno, *Perieg.* 394; Himani — Plinije, *Nat. hist.* 3, 139; u vezi s ostalima v. M. Suić, »Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu«, *Rad JAZU*, 306/1955, 124 i d. i posebno za Hile/Hilejce R. Katičić, »Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina«, *Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja* (dalje: *Godišnjak*), VII/5, 1970, 116 i d.

³ Usp. M. Suić, *sp. dj.*, 121 i d.; R. Katičić, *sp. dj.*, 94—95, 116 i d., 127, 129 i dr.; Isti, »Liburnski otoci kod antičkih pisaca«, *Zadarsko otočje. Zbornik*, 1974, 35 i d., gdje je i starija literatura.

⁴ Usp. M. Suić, *sp. dj.*

ma Pseudo-Skimnovoj *Periegezi*,⁵ djelu kasnijeg datuma, ali napisanom prema starijim vijestima. Drugo, nestanak najboljih spisa (Hekatej, Efor, Timej, Eratosten, Teopomp i dr.) lišio nas je mogućnosti cjelovitog uvida i u tako skroman broj podataka koji su oni zabilježili.

O kakvom je razlikovanju riječ? Prema vijestima koje govore o rimskom osvajanju područja obale od ušća Soče do Manijskog zaljeva i zaleđa (od kraja 3. st., tj. od rata s Histrima 221—220), ovdje postoje samo četiri naroda — Histri, Japodi,⁶ Liburni⁷ i Delmati.⁸ Znači li to da je tek u kasnijem razdoblju, oko 3. st., došlo do stvaranja većih narodnosnih tvorbi? Odgovor je teško dati bez potpunije analize vijesti. Hekatej, naime, spominje Histre i Liburne koji su već u njegovo vrijeme morali biti krupnije etničke, i ne samo etničke, cjeline. Značajno je također da Hekatej, ako je vjerovati onome što prenosi Stjepan Bizantinac spominjao »Japigiju«, a ne »Japige« odn. Japode. Ako je oko 500. god. Japigija (= Japudija) bila pretežno geografski pojam s izvjesnim etničkim sadržajem, što bi pak nalazilo potvrde i u spomenu *nomen iabuscom/ numen japuzkum* na pločama iz Iguvija,⁹ moglo bi se pretpostaviti i određeni opći slijed razvitka.

Oko 500. god. postojale bi po tome samo dvije veće cjeline — Histri i Liburni; ovi drugi vjerojatno pretežno u južnom dijelu svojeg »klasičnog« teritorija, tj. u sjevernoj Dalmaciji. Između Histra i Liburna nizale bi se manje zajednice koje su djelomice ula-

⁵ Histri se spominju u vezi s ratom koji je izbio 221. kod Livija, *Per.* 20 i 21, 16, 4, Apijana, *Illyr.* 8 i Eutropija III, 7, 1.

⁶ Tako se Japodi spominju oko 171—170. god. kod Livija, 43, 5, 3.

⁷ U sigurnom povijesnom kontekstu Liburni se spominju tek u vezi s Tuditanovim pohodom 129. god. kod Plinija 3, 129. U vezi sa spomenom Liburna i Histra 302/1 god. kod Livija 10, 2, 4 usp. H. J. Dell, »The Origin and Nature of Illyrian Piracy«, *Historia*, XVI, 3, 1967, 351.

⁸ Prvi spomen Delmata nalazimo kod Polibijsa 32, 9 (18), 1—2 u povodu sukoba s Isejcima te 32, 9 (18), 4—5 zbog navala na Daorse.

⁹ Narod označen kao *iabuscom nome* (akuz.), *iabuscer nomner* (gen.) na pločama s latinskim pismom, odn. *iapuzkum numem* umbro-etruskim alfabedom, nalazio se prema općem sudu negdje na zapadu/sjeverozapadu od umbrijskih Iguvina. Veoma je vjerojatno da se radi o predgalskom slatovništvu područja kasnije poznatog kao ora Gallia i samog Placentuma; tamošnja kultura starijeg željeznog doba značajno se razlikuje od okolnih italskih skupina; najpotpuniji pregled arheoloških aspekata problema daje Š. Batović, »Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'età del ferro«, u: *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 11 i d., pos. 32 i d., gdje je i starija literatura. V. u istom zborniku priloge R. Peroni, »La 'kolné' adriatica e il suo processo di formazione«, 95—114 i D. G. Lollini, »Sintesi della civiltà picena«, 117—152. Bez obzira na to što su iguvijske ploče mogle biti ispisane u rasponu od 3. do početka 1. st. prije n. e., sigurno je da su tekstovi, posebno na pločama I (b), VI (b) i VII (a) — radi se o drevnom italskom obredu *lustratio populi* — znatno stariji. »Japusci« se spominju isključivo u obrednim formu-

zile u sastav »Japigije«. Južno od Liburna, do u Manijski zaljev¹⁰ nižu se druge manje zajednice, kao što su Hili, Bulini i dr. Pretpostavljamo da su sve te manje zajednice postupno ustupile mjesto većim etnijama. Uglavnom je taj proces morao biti dovršen i prije 3. st. Jedino se nešto složenije stanje može očekivati u srednjoj Dalmaciji, gdje je tek širenje Delmata dovelo do objedinjavanja koje je drugdje već bilo okončano. Svakako je značajno da se već oko 500. god. mora računati s postojanjem krupnih cjelovitih tvorbi čije se unutrašnje jedinstvo ne može svesti na etničko zajedništvo.

Antički izvori, literarni pa i epigrafički, svjedoče da su ovako velike tvorbe u 2. i 1. st. prije n. e. tipične za šire područje od Ist. Alpi preko Panonije do Bosne. U krajnjoj liniji, moglo bi se govoriti o pojavi karakterističnoj za širi evropski prostor. Uz Karne, sjeverne susjede Histra, mogu se navesti npr. Mezeji, Breuci, Desitijati ili Pirusti. Doduše, »sistematizacija« koju kroz nekoliko etapa osvajanja u Augustovo vrijeme sprovede rimske vlasti ukazivala bi na nešto složenije prilike: uz očito velike narode kao što su Delmati, Mezeji i Ditioni, pojavljuju se na popisu peregrinskih *civitates* salonitanskog konventa još i znatno slabiji Sardeati i Deuri.¹¹

Moglo bi se pomišljati da je takvo stanje izazvano rimskim uplitanjem, s ciljem da se izdvajanjem užih cjelina oslabe veće *civitates*, ili pak da proces objedinjavanja nije svuda tekao istom brzinom niti donosio nužno iste učinke. Međutim, čini se da podaci Veleja Peterkula i Diona Kasija pružaju čvršću osnovu za rješavanje tih pitanja. Ti pisci, kao i niz drugih koji su se osvrtni na poznati ustanak 6. do 9. god. (*bellum Batonianum*), spominju zapravo samo pet naroda: Mezeje,¹² Breuke,¹³ Desitijate,¹⁴ Piruste¹⁵ i Delmate.¹⁶ Unutar prostora zahvaćenog ustankom Mezeji drže sjeverozapadni dio, Breuci sjeveroistočni, Pirusti jugoistočni. Desitijati su

lama (I b 17, VI b 54, VI b 58—59, VII a 12, VII a 47—48) zajedno s ostalim neprijateljima Iguvina. O iguvijskim pločama v. G. Devoto, *Tabulae Iguvinae*, Roma, 1940.

¹⁰ Manijski zaljev je obuhvaćen sa sjevera izbočnom kopna između Sibenika i Splita koja se nekad smatrala poluotokom (paeninsula Hyllis, Plinije 3, 141; usp. Pseudo-Skilak 22, Pseudo-Skimno 405), s juga Pelješcem. Spominje ga još poznati grčki natpis iz Salone iz vremena Cezarove uprave, A. Wilhelm, *Sitzungsbericht der K. Akad. der Wissenschaft in Wien, Phil. hist. Kl. Bd. 175, Abh. 1 (1913), 18 i d.*

¹¹ Plinije 3, 141: »... Salona colonia ... petunt in eam iura vrbibus discriptis in decurias CCCXLII Delmatae, XXV Deuri, CCXXXVIII Ditiones, CCLXVIII Maezei, LII Sardeates.«

¹² Dion Kasije 55, 32, 4.

¹³ Dion Kasije 55, 29, 3; Velej Paterkul 2, 110.

¹⁴ Dion Kasije 55, 29; Velej Paterkul 2, 115.

¹⁵ Velej Paterkul 2, 115.

¹⁶ Dion Kasije 55, 28 i dr.; Velej Paterkul 2, 96.

približno u središtu oblasti, a Delmati na zapadnom kraju. Teško je vjerovati da brojne zajednice koje se izriječkom ne spominju, a nastavale su dijelove ovako omeđene oblasti, nisu i same sudjelovale u ustanku. Njihovo je sudjelovanje zasjenjeno ulogom pet spomenutih naroda koji su u tom trenutku raspolagali snagama i ugledom više od svih ostalih. Nije nevjerovatno da se dio manje značajnih zajednica nalazio i u određenom obliku zavisnosti prema nekima od vodećih naroda. Vrijedi za ovo naglasiti još tri činjenice: 1. dvije zajednice spominju se i prije ustanka 6—9. god. kao moćni i ratoborni narodi — Delmati i Pirusti; 2. Breuci i Desitijati dali su pokretu vođe — dva Batona i Pinesa;¹⁷ 3. napokon, najdramatičnije epizode iz različitih faza ustanka povezuju se upravo s borbama koje Rimljani vode na području Breuka,¹⁸ Mezeja¹⁹ i Delmata.²⁰

U tom se svjetlu krupne tvorbe — narodi — pokazuju kao pojava koja preovlađuje; uporedo s njima niz manjih zajednica nastoji se održati kao zasebne *civitates*.

Nasuprot tome Plinije bilježi da Varon spominje čak osamdeset devet *civitates* na području naronitanskog konventa.²¹ To je posljedica posebnog razvitka na jugu Ilirika, čiji je dobar dio ulazio u sastav ilirske države. Nakon njezina sloma 168. god. Rimljani su veći dio područja stavili pod svoju zaštitu, podijelivši »slobodu« bivšim podanicima ilirskih kraljeva.²² Posebno nakon rata s Ardijejcima 135. god. i slamanja ovog starog i moćnog naroda Ilirija postaje oblast podijeljena na mnogo malih zajednica od kojih je dio već dugo vremena težio urbanom razvitku, ukoliko se nije radilo o već posve završenoj urbanizaciji.²³

¹⁷ Povijest delmatskih ratova je dobro poznata; usp. pregled koji daje M. Zaninović, »Ilirsko pleme Dalmati«, *Godišnjak*, IV/2, 27—33, s izvorima i literaturom. — Pirusti su napadali 54. god. rimske podanike u Iliriku, Cezar, *Bell. Gall.*, 5, 1. Na neke nove momente u vezi s Pirustima ukazuje M. Marković, »Iz historije Polimlja u rimsko doba«, *Godišnjak*, XIV/12, 103 i d. — O vodama ustanka 6—9. god. usp. Dion Kasije 55, 29 i dr., Velej Paterkul 2, 110 i dr.; Svetonije, *Tib.* 20; Strabon, 7, 5, 3.

¹⁸ Breuci su nedvojbeno bili glavni nosioci pokreta u Panoniji; v. Dion Kasije 55, 34, 4—7.

¹⁹ Dion Kasije 55, 32, 4.

²⁰ Posebno su bile teške borbe Rimljana s Delmatima na samom kraju ustanka 9. god. oko Andetrija; Dion Kasije 56, 12, 1 i d.

²¹ Plinije 3, 143: »Narona colonia tertii conventus ... M. Varro LXXXVIII civitates eo ventitasse auctor est.«

²² V. F. Papazoglu, »Les origines et la destinée de l'état illyrien: Illyria proprie dicti«, *Historia*, 14 (1965), 177 i d.

²³ Pohod na Ardijejce i Plereje spominju Apijan, *Illyr.* 10 i Livije, *Per.* 56. — Pregled gradskih naselja u rimsko vrijeme južno od Neretve daje J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, 252—281. Cjelovitiji uvid pružaju prilozi u zborniku *Utvrdena ilirska naselja* (ur. A. Benac, Pos. izd. ANUBiH XXIV, Centar za balk. isp. 6. Sarajevo 1975): M. Sulc, »Approche scientifique et méthodes de recherche des habitats autochtones sur le territoire illyrien«,

Te se pojave na jugu ipak ne mogu izravno suprotstavljati onima na sjeveru. Razvitak društva na jugu bio je brži, a oblici šireg objedinjavanja u starijim razdobljima, barem naizgled, ne razlikuju se znatno od pojava na sjeveru. Dovoljno je upozoriti na starije vijesti o Ardijejcima, Taulantima, Enhelejcima i sl.²⁴ Stoga pojava »naroda« i svega što je značajno za prirodu toga oblika društvenog okupljanja treba proučavati vodeći računa i o konkretnim povijesnim prilikama i o apstraktnoj strani problematike — određenju sadržaja pojma »narod«.

Još uvijek ima razilaženja oko naziva: posve je opravdana u novije vrijeme težnja većine autora da se dosljedno primjenjuje termin »narod«. Kod naših naroda, koji su duže očuvali arhaičnu društvenu strukturu, »pleme« označava uže cjeline — dijelove naroda. Osim toga, upravo stanje koje prikazuju stariji izvori na obalama sjeverozapadnog Ilirika pokazuje da između oblika okupljanja u starijim razdobljima, mjestimice i u 5. i 4. st., i onih u idućem razdoblju postoje značajne razlike. Te je razlike najpogodnije izraziti oprekom pleme/narod, iako bi se i tu mogle staviti neke načelne primjedbe.²⁵ Bilo bi, međutim, pogrešno smatrati da se tek u mlađim razdobljima ocrtavaju skupine koje je uobičajeno nazivati »etnos«. Arheološka istraživanja te ispitivanja jezičkih ostataka (poglavito epihorska antroponimija) pokazuju da se etnička integracija — ili etnogeneza — stavlja u dosta starije vrijeme. U osnovi su se, barem na sjeverozapadu Ilirika etničke skupine iskristalizirale već početkom željeznog doba.²⁶ Kasnije promjene u etničkom smislu imaju pretežno značaj pomicanja granica među već stvorenim etničkim skupinama i nemaju izravne veze s problematikom etnogeneze.²⁷

9—35; S. Islami, »Problèmes de chronologie de la cité illyrienne«, 37—45; Z. Marić, »Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja na području Daorsa«, 103—110. Usp. i M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.

²⁴ Podjela na sjever i jug ovdje slijedi razgraničenje koje daje F. Papazoglu, »Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti«, *Simpozijum — Sarajevo 1974*, 14.

²⁵ Usp. F. Papazoglu, *sp. dj.*, gdje se ističu teorijske poteškoće. Radikalnu kritiku pojma »pleme« daje M. Godelier, *Perspectives in Marxist Anthropology*, Cambridge, 1977, 70 i d.; nazivom »pleme« označuju se (1) različito shvaćeni tipovi društvene organizacije i/ili (2) različito određeni stupanj društvenog razvika; u oba slučaja s konceptom plemena povezuje se rodovsko društveno uređenje. Tako se s konceptom unosi i odgovor na pitanje, koje istraživanje tek postavlja o određenom društvu i njegovu uređenju, podrazumijevajući determinatnu ulogu odnosa srodnosti.

²⁶ Kulturne skupine se općenito konstituiraju u razdoblju od 10. do 8. st. prije n. e. Za obalno područje v. Š. Batović, »Pregled željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali«, *VAHD*, 68/1966, 1973, 47 i d. Za šire ilirsko područje v. B. Čović, *Ođ Butmira do Ilira*, Sarajevo, 1976, 105 i d.

²⁷ Sažetak onomastičkih istraživanja daje R. Katičić, »Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija«, *Simpozijum o terit. i hronol. razgr. Ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo, 1964, (dalje: *Simpozijum*

»Etnos« prema tome nije isto što i »narod«. Smatramo, naime, da bi u okviru razmatranja o predrimskim društvima Ilirika kao bitno obilježje »naroda« trebalo uzeti ne samo njegovu etničku homogenost, već i određeno političko i drugo okupljanje, bez obzira na pojavne različitosti toga okupljanja.

Tako ne bi trebala zbunjivati tvrdnja da se Delmati kao narod javljaju na srednjodalmatinskom primorju tek početkom 2. st. prije n. e., premda su elementi srodni, etnički bliski Delmatima tamo prisutni već otprije.²⁸ Slično je i s Liburnima: nemamo čvrste osnove za tvrdnju da se oni u etničkom smislu šire prema sjeveru tek u 5—4. st. prije n. e; radi se svakako o objedinjavanju kojim se širi liburnsko ime — znak jačanja svijesti o zajedničkoj pripadnosti i određene političke integracije, iza čega, razumljivo, valja računati s nizom drugih pojava društvenog i ekonomskog značaja.²⁹

S druge strane, sam oblik političkog uređenja na razini naroda valjalo bi također posebno odrediti. Rimski izvori redovito nazivaju sve načelno autonomne zajednice *civitas*. Time pak nije pobliže određena priroda političkog okupljanja na razini naroda. Cini se da je najsretniji izraz »savez«. Na političkoj razini narodi sjeverozapadnog Ilirika doimlju se uvijek kao savezi. Uže cjeline koje tvore »savez« nije jednostavno definirati. Ponekad su to krupne zajednice

Sarajevo 1964), 9—30. Umatoč nekim otvorenim pitanjima u osnovi se raspodjela imenskih skupina podudara s raspodjelom kulturnih skupina odnosno područjima etnija koje spominju antički izvori. Ta činjenica ima ključno značenje. Za sada posve neriješeni problemi odnose se na etnogenezu, koju je prilično teško rasvijetliti s obzirom da je brončano doba kod nas još uvijek slabo ispitano. Radi ilustracije može se spomenuti da Venete, Histre i Liburne onomastika okuplja u jedinstveno sjevernojadransko područje (Katičić, *sp. dj.*, 25), dok bi u arheološkom smislu, uza sve osobitosti venetske, histarske i liburnske kulturne skupine, liburnska svakako morala biti smatrana posebnom pojavom (naročito zbog načina sahranjivanja, ali i dr. elemenata: Š. Batović, »Pregled željeznog doba ...« 48—51 i »Le relazioni culturali ...« 25—27). M. Suić, »Zapadne granice Ilira u svjetlu historijskih izvora«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 33—51, smatra da su Histri i Liburni, skupa s Japodima, dio ilirskog etničkog kruga i da se mogu odvojiti od Veneta. Zaključak se temelji na antičkim literarnim izvorima, no argumentacija (posebno obrazloženje na str. 51 — da pisanim izvorima »treba dati prednost i vjerovati im sve dotle dok nemamo drugih pisanih izvora, većeg stupnja vjerodostojnosti, koji bi demantirali one prve«) nije uvjerljiva, posebno zbog izostavljanja stvarne konfrontacije s arheološkim i onomastičkim istraživanjima i rezultatima. — U pogledu preslojavanja i pomicanja etničkih granica može se ukazati na autarijatsku seobu u unutrašnjosti (F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo, 1969, 71 i d. i B. Čović, »O izvorima za istoriju Autarijata«, *Godišnjak*, V/3, 103 i d.), koja je nedvojbeno ostavila traga na etničkim granicama; izvjesne poremećaje moralo je izazvati i širenje Delmata, posebno zbog potiskivanja Liburna ili njima srodnih grupa.

²⁸ M. Zaninović, »Ilirsko pleme Delmati«, *Godišnjak*, IV/2, 1966, 80—84.

²⁹ O starom i zapletenom problemu razgraničenja Liburna i Japoda bit će riječi kasnije. V. bilj. 53, 54.

poput japodskih Metula,³⁰ ponekad se iza jačih zajednica krije skup općina pod vodstvom najveće među njima (kao što je M. Suić pretpostavio za Varvarine),³¹ dok je nekada riječ o posve malim općinama, poput delmatskih općina na području Poljica — Pituntina, Narestina i Onastina. Bez obzira na to šarenilo, u političkom smislu narod predstavlja savez. Literarni antički izvori pružaju u tom pogledu određenu sliku. Čak i tamo gdje se pojavljuje na neki način ustaljeno vodstvo naroda (»etnarhija«), postojeća struktura sadrži mogućnost djelovanja podređenih jedinica — općina kao samostalnih subjekata ili je djelovanje na razini naroda redovito izraz konsenzusa predstavnika svih općina.³²

Pitanja političkog uređenja imaju za arhaična društva poseban značaj. To naročito vrijedi za oblike okupljanja na razini cijelog naroda, tj. na razini »saveza«. Dobro je poznata činjenica da u tim društvima, a tako i na sjeverozapadu Ilirika, u pravilu robna proizvodnja, trgovina, novac i sl. imaju sporednu ulogu ili su posve odsutni.³³ Još općenitije: ekonomske odnose teško je razlučiti od ostalih društvenih odnosa, jer se oni upisuju u djelovanje npr. srodničkih ili političkih tvorbi i iskazuju kao aspekt njihova djelovanja. Stoga se ispitivanjem političkog uređenja — koje je inače jedni aspekt autohtonih društava o kojem nas antički pisci donekle cjelovito obavještavaju — može doći do dragocjenih podataka, značajnih i za sve ostale društvene odnose, pa i ekonomske.

Obrnuti put — od ekonomskog prema političkom — ne može se opravdati, jer je naše poznavanje ekonomskih odnosa krajnje oskudno. Pod ekonomskom strukturom ponekad se podrazumijeva zbroj privrednih grana ili artikala proizvodnje i razmjene, što je zapravo samo aspekt ekonomskih odnosa koji su odnosi ljudi u pro-

³⁰ Za Metule Apijan donosi da su imali 3000 momaka pod oružjem, *Illyr.* 19. O značaju toga podatka v. dalje.

³¹ M. Suić, »Municipium Varvariae«, *Diadora*, 2/1960—1961, 1962, 179 i d.

³² Ovdje »savez« ima značenje političke organizacije na razini naroda, a koristimo ga u nedostatku pogodnijeg termina. Svakako treba imati na umu da se iza prividnog oblika saveza kriju veoma različiti odnosi, koji u krajnjoj liniji mogu dovesti u pitanje i sam »savezni« značaj jedinstva.

³³ Tako se novac pojavio zacijelo već s prvim dodirima s Grcima, veće značenje u gospodarskom životu dobija tek od 3. st. prije n. e. na području sjeverno od Neretve. Zanimljivo je da se kovanje novca u krugu autohtonih kultura javlja jedino kod Mezeja, što Basler opravdano povezuje s burnim razvitkom rudarstva i lijevanja željeza od 3. st. dalje (D. Basler, »Nalaz novaca iz predromskog doba u Japri«, *GMZ*, XXVII/XXVIII, 1973, 261 i d.). O razmjeni i vezama s helenističkim i dr. centrima još uvijek nema cjelovitih radova. Za sada je najpotpuniji pregled problema kroz obradu arheološkog materijala kod Š. Batović, »Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture«, *Diadora*, 7, 1974, 159 i d., napose 221 i d.

izvodnji, raspodjeli i potrošnji dobara i usluga.³⁴ Upravo o tome antički pisci govore veoma malo, dok su arheološki podaci najčešće nedovoljni ili dobijaju na značenju tek nakon temeljite analize velikog broja »uzoraka« i obrade pojava u sklopu cijelih regija.

Slična ili još veća neizvjesnost vlada u pogledu odnosa srodstva. Tek mala skupina djelomice proturječnih podataka o liburnskom »matrijarhatu«, sadržana u djelima antičkih autora, povezuje se sa spomenom srodničke skupine *cognatio* kod Liburna i ulogom žena u strukturi obitelji, također posvjedočenoj na natpisima iz 1. st. prije n. e. Ovome se priključuje malobrojna skupina natpisa koji izravno ili posredno govore o širem okupljanju srodnika (*gens*, *genitilis*).³⁵ Tu je napokon Apijanov navod da Panonci žive po poljima i selima prema srodstvu, što se više ili manje uvjerljivo proteže na cijeli sjeverni dio unutrašnjosti Ilirika.³⁶ U svakom slučaju sve je to nedovoljno za antropološko-sociološku analizu koja bi pružila mogućnost širih povezivanja s obzirom na elemente političkih i drugih društvenih odnosa.

³⁴ Iscrpano o različitim definicijama ekonomskoga raspravlja M. Godelier, *Rationalité et irrationalité en économie*, Paris, (Maspero), 1969, I, 19—32 i II, 131 i d. Usp. od istog autora: *Perspectives in Marxist Anthropology*, Cambridge, 1977, 15 i d. O evoluciji ideja u području ekonomske povijesti na primjeru Grčke v. M. M. Austin — P. Vidal-Naquet, *Economic and Social History of Ancient Greece. An Introduction*, London (Balsford), 1977, 3—11. Samu ideju da se ekonomski odnosi kriju za političkih, društvenih, srodničkih i dr. odnosa, odnosno da ovi funkcioniraju i kao ekonomski odnosi, treba razlučiti od teorije K. Polanyija i njegovih sljedbenika, koji iz takvih pojava izvlače zaključak kako u pretkapitalističkim društvima proizvodni odnosi nemaju odlučujuću ulogu u posljednjoj instanci, uzimajući kao dokaz pojavnu podređenost ekonomskoga, usp. *Trade and Market in the Early Empires*, ed. by K. Polanyi, C. M. Arensberg, H. W. Pearson, Glencoe, 1957.

³⁵ *Cognatio* se javlja na natpisu iz okolice Varvarije, D. Rendić-Miočević, »Ilirske onomastičke studije I«, *Ziva antika (ZA)*, 10/1960, 165 i d. Usp. G. Alföldy, »Cognatio Nantania«, *Acta antiqua*, 11, fasc. 1—2, 1963, 81—87; za vijesti antičkih autora v. G. Alföldy, »Die Stellung der Frau in der Gesellschaft der Liburner«, *Acta antiqua*, 9, 1961, 307—319 i M. Suić, »Nekoliko etnoloških podataka ...«, *Simpozij — Sarajevo 1967*, 99—110. Inače se rasprava o sustavima srodstva dugo kretala u granicama koje je označio još K. Patsch, »Isopodi«, *GMZ*, 10, 1898, 356 i d. Od poratnih priloga v. B. Gabričević, »Dvije ilirske općine s područja Vrljke«, *VAHD*, 55, 1953, 103 i d.; F. Papazoglu, »Politička organizacija Ilira ...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 12—13 i d. (v. i diskusiju); J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, 184 i d.; A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb, 1974, 163 i d.

³⁶ Veoma je poznat i često citiran ovaj Apijanov podatak (*Illyr.* 22). Usp. G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, 166 i J. J. Wilkes, *Dalmatia*, 185. Usp. i F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena ...*, Sarajevo, 1969, 342, 364. Može se ipak primijetiti da se »anarhija«, bezvlade koje spominje Apijan, odnose na Panonce kao cjelinu — a poznato je da kao cjelina doista nisu imali nikakve središnje vlasti ni bilo kojeg poznatog oblika okupljanja. Postojali su, međutim, skupni narodi s izdvojenom aristokracijom i otvorenom mogućnošću uspostave

Kolike su pak nepoznanice u polju društvene ideologije, suvišno je i spominjati. Stoga je već iz metodoloških razloga vidljivo da »globalno« proučavanje naših društava zapravo umanjuje mogućnosti koje pružaju podaci sadržani u korpusu antičke književnosti a odnose se na političke strukture. Zato bi trebalo obratiti pažnju na pitanja koja vode prema utvrđivanju sustava odnosa na političkoj razini ili, točnije, tražiti odgovore na pitanja: tko su nosioci okupljanja u savezu? koji se sve politički subjekti mogu identificirati? i: kakav je njihov međusobni odnos? Odgovarajući na ta pitanja najprije se uklanjamo iskušenju kojeg je inače teško izbjeći, tj. da unaprijed prosuđujemo o nečemu što je zapravo predmet istraživanja. A to je doista neizbježno ako se činjenice, slabo ili nikako definirane u kontekstu razine kojoj inače pripadaju, npr. ekonomskoj, izravno povezuju s pojavama u polju političkog ili ideološko-reli-gijskoga.³⁷

Čini se stoga da je moguće u većoj mjeri dopuniti saznanje o predrimskim društvima predrimskog Ilirika, pa i provjeriti, odnosno ponovno razmotriti neke od rezultata dosadašnjih istraživanja. Inače valja kazati da u okviru ilirologije zanimanje za problematiku socijalne i ekonomske povijesti, doduše ima određenu tradiciju, ali je ipak ova problematika tek u novije doba počela zauzimati mjesto koje joj pripada. Od radova posljednjih dvadesetak godina ističu se prilozi G. Alföldyja i F. Papazoglu, kada je riječ o proučavanju sa stajališta literarnih i epigrafičkih izvora. Gledišta G. Alföldyja uvelike slijedi J. J. Wilkes u odgovarajućim poglavljima knjige posvećene rimskoj Dalmaciji, što svakako govori o značajnom utjecaju Alföldyjevih radova izvan naše zemlje.³⁸

trajne osobne vlasti; usp. u vezi s Batonom (breučkog) Dion Kasije 55, 34, 4—5. Usporedba s Germanima koju čini F. Papazoglu (*sp. dj.* i mj.) sasvim je umjesna, ali ona i u pogledu političkog uređenja kao i srodstva pokazuje veoma složenu društvenu stvarnost — stanovanje prema srodničkim skupinama još ne znači i dominaciju odnosa srodstva. Za Germane usp. R. Much, *Die Germania des Tacitus* (treće dopunjeno i prošireno izdanje W. Lange — H. Jankuhn), Heidelberg, 1977.

³⁷ Isti problem se pojavljuje i u drugačijem obliku: ukoliko se neka pojava obrađuje isključivo u kontekstu sfere društvenog života prema obilježjima koja su za tu pojavu »očevidno« određujuća. U tom slučaju gube se iz vida različiti aspekti društvenih pojava i umanjuje mogućnost da se ustanovi značaj i raspored društvenih funkcija.

³⁸ V. npr. J. J. Wilkes, *Dalmatia*, 177 i d. bilj. 1. Već spominjano Alföldyjevo djelo *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, okuplja rezultate niza prethodno objavljenih radova, a temelji se na iscrpnoj analizi epigrafičke građe u prvom redu. To svakako valja imati na umu pri razmatranju sažetih Alföldyjevih osveta na socijalnu i ekonomsku strukturu predrimskog razdoblja, pos. str. 166—171.

U vrlo sažetom obliku, F. Papazoglu je pokušala pružiti opću sliku društvenog i političkog uređenja u Iliriku. Kada je riječ o sjeverozapadnom Iliriku, zaključci autorice ne razlikuju se bitno od Alföldyjevih.³⁹

S druge strane je napredak arheoloških istraživanja pružio veliki broj podataka o materijalnoj kulturi i o nekim aspektima duhovne kulture. Radovi M. Suića posvećeni autohtonom procesu poleogeneze na obalama Ilirika uvode u razmatranja socijalne i ekonomske prošlosti Ilirika uopće nova polja rada.⁴⁰ Niz priloga arheologa — prahistoričara potaknuo je istodobno raspravu o problemima razmjene dobara, proizvodnje, religije, a sve češće se susreću i pitanja socijalne diferencijacije, uloge novca i sl.⁴¹ Poseban značaj imaju radovi koji ove tematiku obrađuju na razini regija, tj. s obzirom na pojedine narode. Osim za područje Liburna, koje je u nekoliko navrata analizirao M. Suić,⁴² te Delmata, za koje su značajni radovi D. Rendića-Miočevića i studija M. Zaninovića,⁴³ osjeća se priličan nedostatak suvremenih radova koji bi okupljali problematiku razvitka Histra i Japoda u razdobljima koja osvjetljavaju literarni izvori.

Odredivši tematiku političkih odnosa, u prvom redu na razini naroda, odnosno saveza, na sjeverozapadu Ilirika, imajući u vidu prethodne napomene, unaprijed je određena i vrsta izvora kojima ćemo se baviti. To su opširniji tekstovi o rimskom osvajanju područja Histra, Japoda i Delmata, sadržani u djelima Livija i Apijana.

³⁹ F. Papazoglu, »Politička organizacija Ilira ...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 20—22. Valja, međutim, kazati da je ovaj tač samo skicirao glavne probleme. Značajna je konstatacija da u spomenima srodnih skupina kao što su *gens, cognatio*, ne treba gledati svjedočanstva o »gentilnom« potretku kod Ilira (str. 13). U tom pogledu je razlikovanje u odnosu na Alföldyja i Wilkesa znatno. V. i bilješke 25 i 36. Opširnije je tu problematiku obradila F. Papazoglu na drugom mjestu u vezi s narodima u unutrašnjosti: *Srednjo-balkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo, 1969, 334 i d.

⁴⁰ Rezultati su sintetizirani u već citiranoj knjizi *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.

⁴¹ Osim spomenute sinteze B. Čovića, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo, 1976, značajni su radovi S. Batovića, Z. Marića, I. Marovića, R. Drechsler-Bižić, M. Nikolancija, J. Mladina, koji su ne samo pružili građu nego su i podstakli niz pitanja koja se posredno ili neposredno tiču društveno-ekonomske problematike. V. također A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb, 1974.

⁴² Navodimo posebno »Liburnski nadgrobni spomenik«, *VAHD*, 53, 1950—51; »Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba«, *VAHD*, 55, 1953; »Prolegomena urbanizmu antičke Liburnije«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 2/1960—61; »Municipium Varvariae«, *Diadora*, 2/1960—61.

⁴³ U nizu priloga ističemo »Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama sa područja Delmata«, *GZM*, 10, 1955; »Ilirske onomastičke studije, I«, *Živa antika* 10/1960; II, *ZA*, 13—14/1964; III, *ZA*, 21/1971, 1; IV, *ZA*, 21/1971, 2; »Princeps municipi Ridentarum«, *Arheol. radovi i rasprave* 2/1962, 315—334. — M. Zaninović, »Ilirsko pleme Dalmati: I — *Godišnjak*, IV/2, 1966 i II — *Godišnjak*, V/3, 1967 (dalje: Zaninović, *IPD* I resp. II).

Ti tekstovi otvaraju mogućnost da se pojedini subjekti političkog života uoče i izoliraju, i da se razmotri njihovo držanje u različitim okolnostima koje donose etape sukoba s Rimljanima.

Livije i Apijan su u ovim slučajevima autori koji pišu s distance od oko stoljeća i pol u odnosu na događaje koje prikazuju. No i jedan i drugi koriste djela suvremenika tih događaja, naravno, svaki od njih prema sposobnostima i talentu — i kao povjesničar i kao književnik. Veliki povjesničar Augustova vremena Tit Livije (59. god. prije n. e.—17. god. n. e.) piše o histarskom ratu na početku 41. knjige. Uz uobičajeno korištenje analistike Livije se ovdje poslužio i nekim epskim sastavom; vidi se to pogotovo po živahnom opisu dramatičnih preokreta u prvom pohodu na Histre u tom ratu (178. god.). Vjeruje se da su taj izvor *Anali*, povijest Rima u stihovima Kvinta Enija, jednog od začetnika rimske književnosti uopće. Enije je bio suvremenik histarskog rata, a također i Polibije, veliki helenistički povjesničar i političar, čije djelo Livije i inače mnogo koristi pa se vjeruje da bi to mogao biti slučaj i ovdje.⁴⁴

Apijan — svakako slabiji i kao povjesničar i kao pisac — aleksandrijski je Grk, visoki činovnik koji živi i djeluje u 2. st. n. e. Dobar dio svoje knjige posvećene ratovima Rimljana s Ilirima ispunio je gradom iz izvještaja i komentara Oktavijana (Augusta) o borbama koje je vodio 35—34. god. prije n. ere.⁴⁵ Sva djela koja su se opširnije bavila tim ratovima odreda su nestala, pa je Apijan izvor prvoga reda. Štoviše, za mnoge događaje njegovo je djelo jedini izvor.

Primjedbe koje iznosi kritika izvora kako u pogledu Livijeva, tako i Apijanova djela, odnosno tekstova koji nas ovdje zanimaju, odnose se uglavnom na one aspekte koji ne umanjuju vrijednost tekstova kao izvora za proučavanje društvenih odnosa kod Histra, Japoda ili Delmata. Na neke pojedinosti navratit ćemo u daljnjem izlaganju.

Treba kazati da ovakvih opširnijih tekstova o Liburnima posve nedostaje, i to je svakako razlog što se o odnosima među liburnskim zajednicama zna veoma malo kada je riječ o Liburniji kao cjelini, a

⁴⁴ O mogućnosti da se Livije poslužio djelom Enija ili manje poznatog pjesnika Hostija v. G. Pitacco, *Atti e memorie della Società istriana di archeol. e st. patr.*, 17, 1901, fasc. 1—2, 134—149 i A. Gentile, *Archeografo triestino*, n. s., 24, 1902, suppl., 79—90. U vezi s Polibijem v. A. Grilli, »Livio e i Romani in Istria nel 178 av. Cr.«, *Rendiconti Ist. Lombardo*, 110, 1976, 148. Usp. E. Pais, *Storia di Roma durante le grandi conquiste mediterranee*, 196 n. 20, gdje se citira epitomatorov navod prema izgubljenom dijelu Polibijeve povjesti.

⁴⁵ Na ovaj dio Apijanove Ilirike osvrtao se veliki broj autora: v. bilj. 62. Sam Apijan spominje izvor u *Illyr.* 14. Usp. sažet i instruktivan pregled kod Wilkesa, *Dalmatia*, 47 i d.

uglavnom je to i razlog što je širenje rimske vlasti u Liburniji još uvijek umnogome predmetom rasprava i nedoumica. To u svakom slučaju nalaze drugačiji pristup i drugačiju analizu. Osim toga liburnsko je područje arheološki razmjerno dobro obrađeno, a neki problemi političkih odnosa, postavljeni već ranije, do neke mjere i riješeni. Prvenstveno zaslugom M. Suića upravo je na tlu Liburnije inaugurirana problematika procesa urbanizacije predrimske epohe, a uz to i pitanja sustava odnosa među liburnskim zajednicama.⁴⁶ U novije vrijeme isti je autor opširnije razradio pitanja poleogeneze dovodeći ih u vezu s određenom evolucijom društva. I tu kao i u nizu dragocjenih priloga Š. Batovića,⁴⁷ potaknut je veći broj tema koje zalaze i u polje političkoga. To je svakako valjan razlog da se pri razmatranju odnosa u Istri, Japodiji i kod Delmata stalno vraćamo na rezultate postignute u istraživanju liburnskog društva i kulture.

Opće je mišljenje da su veze među japodskim zajednicama bile slabe. Svaka od njih se prema Oktavijanu odnosila samostalno, ne računajući na pomoć ostalih. Zbog tako »jednostavnog« stanja niz indicija koje susrećemo u Apijanovu tekstu omogućuje razmjerno lakšu analizu i formuliranje teza o uređenju odnosa među japodskim općinama, koje se mogu dalje koristiti pri analizi histarskog uređenja. To je razlog kršenja kronološkog reda u izlaganju koje polazi od zbivanja 35. god. prije n. e. u vezi s Oktavijanovim pohodom na Japode,⁴⁸ nastavlja se razmatranjem Livijevih vijesti o histarskom ratu 178-177. god. prije n. e.,⁴⁹ a završava analizom odnosa u delmatskom savezu prema Apijanovu prikazu Oktavijanova ratovanja 34. i 33. god. prije n. e.⁵⁰ Iako nas ovdje u prvom redu zanimaju politički odnosi, nužno je pokazati gdje se, po našem mišljenju, otvaraju mogućnosti povezivanja s drugim društvenim odnosima, odnosno pokazati oblike u kojima se očituje artikulacija ukupnog društvenog poretka uključujući tu i političke odnose. Zahvaljujući podacima pisaca kao što su Strabon i Plinije u prvom redu, to je moguće provesti posebno kod Delmata; ovome je posvećen zaključni osvrt.

⁴⁶ M. Suić, djela sp. u bilj. 40 i 42. Pos. je značajan rad o Varvariji, *Diadora*, 2, 1960—61, te u zborniku *Kolokvij o Bribiru*, Zagreb, 1968, 21—38.

⁴⁷ Naročito u radu »Ostava iz Jagodnje Gornje ...«, *Diadora*, 7/1974. Š. Batović obrađuje problematiku liburnskog razvitka tijekom posljednja četiri stoljeća liburnske nezavisnosti, kada su i znaci raslojavanja najizrazitiji. — J. Medini, »Ordines decurionum Liburniae«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 12/1974, 27 i d., daje do sada najpotpuniji i najsustavniji pregled problematike odnosa unutar vodećeg sloja liburnskih municipija. Osvrt na predrimsko razdoblje i prilagodavanje liburnske aristokracije novom poretku str. 49—55.

⁴⁸ Apijan, *Illyr.* 16 i 18—21.

⁴⁹ O ratu 178—177. v. Livije, 41: 1—5; 7, 4—10; 8, 3—5; 9, 1—3; 10—11; 13, 6—8 i 14, 6.

⁵⁰ Apijan, *Illyr.* 25—28.

I — J A P O D I

Razvitak materijalne kulture Japoda u željezno doba razmjerno je dobro poznat. Pokretni materijal važan za kronološka, tipološka i druga razgraničenja dopušta da se utvrdi tokove općeg razvoja, kao i da se ustanove veze s okolnim područjima i udaljenijim krajevima. Istraživanja su pružila podatke o gradinskim naseljima te sojeničkim naseljima na Uni u okolici Bihaca.⁵¹ Istraživanjem nekropole došlo se do podataka o načinu sahranjivanja, što je posebno značajno radi određivanja posebnih odlika japodske kulture, odnosno razgraničenja Japoda od njihovih susjeda.⁵²

Koristeći škrte antičke izvore i arheološku građu moguće je približno utvrditi područje koje su Japodi držali u predrimskom razdoblju. Jezgra njihove zemlje je Lika. Prema jugu i zapadu Japodi graniče s Liburnima: na jugu je granica Zrmanja,⁵³ vjerojatno ne do ušća, a dalje prema zapadu velebitska bila. Prema Strabonu, Japodi su imali i svoj izlaz na more, svakako negdje na Hrvatskom primorju, ali ne izgleda da se takvo stanje održalo do rimskog osvajanja,⁵⁴ sigurno je da u vrijeme Oktavijanova pohoda Japodi ne-

⁵¹ Posebno za gradinska naselja u Lici v. radove R. Drechsler-Bižić, *Vesnik Vojnog muzeja JA*, Beograd, 1956, 36—51; *Vjesnik Arheol. muzeja u Zagrebu*, 3. ser., 1, 1958, 35—60; pokušaj sinteze: *Caracteristiques des agglomérations fortifiées dans la région centrale des Japodes*, Utvrdena ilirska naselja, Sarajevo, 1975, 71 i d.

⁵² Istraživanja japodskog područja počela su još u 19. st. Japodskom kulturom bavili su se Š. Ljubčić, J. Brunšmid, V. Radimský, M. Hoernes, K. Patsch, V. Čurčić, D. Sergejevski i dr. Još uvijek nedostaje cjelovitiji prikaz japodskog razvitka od kraja bronzanoga doba do rimskog osvajanja. Taj nedostatak djelomice nadoknađuju radovi: Z. Marić, »Japodske nekropole u dolini Une«, *GZM*, 23/1968, 5—80; B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo, 1976, 133—167; R. Drechsler-Bižić, »Predslavenske kulture u Lici«, *Zbornik Hist. instituta*, 5, Karlovac, 1973, 131—155. V. priloge R. Drechsler, Z. Marića, B. Raunig, J. Medinija, D. Rendića-Miočevića i M. Suića u zborniku *Lika*, Split, 1975. Pojedini aspekti japodske kulture i povijesti obrađeni su i kod A. Stipčevića, *Iliri*, Zagreb, 1974, passim.

⁵³ Plinije, *Nat. hist.* 3, 140: flumen Telavium quo finitur Iapudia. Što se tiče razgraničenja zajednica koje su stanovale s primorske i s ličke strane Velebita, zanimljivo je da teritorij obalnih Ortoplina zalazi veoma duboko u kopno, gdje graniči sa zemljištem Parentina, japodske općine na kosinjskom području; *CIL* III 15035, v. K. Patsch, *Die Lika in römischen Zeit*, Wien, 1900, 22.

⁵⁴ Pitanje granica Japoda na zapadu i sjeverozapadu još uvijek je otvoreno. Ako se može razložno smatrati da su Japodi na neki način imali izlaz na more na Hrv. primorju, njihove granice u smjeru Trsta i Alpa nemoguće je pouzdano utvrditi na temelju književnih vrela iz Antike. Posebno je težak problem ubikacije planine Ocra, koja je u antičkoj geografiji bila svojevrsni »reper« u orijentaciji na području južnog dijela današnje Slovenije. S obzirom na burnu političku prošlost toga prostora u 2. i 1. st. prije n. e. mora se kraj svega pretpostaviti i promjenjivost granica. Usp. A. Degrassi, »Ricerche sui limiti della Giapidia«, *Archeografo Triestino*, ser. III, 15/1929—1930, pos.

maju uporišta na obali. Na sjeverozapadu Japodi drže Gorski kotar, približavajući se Histrima i keltskim zajednicama južne Slovenije, odnosno zajednicama pod keltskom dominacijom. Vjerojatno južno od Karlovca prolazi granica prema sjevernim susjedima — panonskim Kolapijanima, narodu koji je, sudeći po imenu, stanovao uz Kupu ali se protezao i do obala Save.⁵⁵ Zahvaćajući zacijelo dobar dio toka Korane, Japodi su izbijali u srednji dio Pounja, držeći širu okolicu Bihaća. Tu su im susjedi bili panonski Mezeji, a na gornjem toku Une Ditioni, također Panonci u etničkom smislu. Ukoliko su Japodi držali i izvorište Zrmanje, približavali su se i Delmatima koji su, kako se vjeruje, držali kninsko područje.⁵⁶

Pitanja uređenja odnosa među japodskim zajednicama zahtijevaju iscrpnu obradu izvora koji govore o rimskom prodiranju u Japodiju. Stoga ćemo ovdje u najkraćim crtama naznačiti etape toga prodiranja, dodavši uz to da su vijesti o rimsko-japodskim odnosima u 2. i 1. st. prije n. e. zapravo i jedine vijesti povijesnog značaja o Japodima.

Japodi dolaze u dodir s Rimljanima nakon što su Rimljani slomili Histre 177. god. i zauzeli Nesakcij. Prema veoma zanimljivom kazivanju Livijevu u vezi s pustolovnim poduhvatom konzula Kasija 171. god. moglo bi se zaključiti da su prethodno već postojali neki odnosi Japoda s Rimom.⁵⁷ Nakon što je 170. god. senat dao zadovoljštinu oštećenim narodima, pa i Japodima, koji su pretrpjeli štete prilikom spomenute akcije konzula Kasija, o Japodima ponovno čujemo tek 129. god., kada je konzul Sempronije Tuditan ratovao

266 i d. te 276—283 (pretpostavlja da je gornji tok Reke — Timava, uvučen u masiv Snežnika pripadao Japodima); M. Suić, »Zapadne granice Ilira ...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 45 i d., sklom je protegnuti Japodiju još dalje na zapad. Što se pak tiče političkog objedinjavanja, Japodi su u 1. st. mogli koristiti slabljenje Histra i Karni, pa da preko zemljišta malih zajednica, kao što su Subocrini (Plinije 3, 133) i Rundiates (*CIL* V 698 Rodik) provaljuju do Trsta i Akvileje.

⁵⁵ Plinije 3, 147: Saus per Colapianios Breucosque — Kolapijani su dopirali do Save. S Kupom ih je povezao Patsch, *RE* IV, (1901), 361. Vjerojatno su držali obje obale Kupe; gornji tok je ipak pripadao Japodima, a ušće Segestanima. Za Kolapijane v. A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien ...*, Budapest, 1959, 24.

⁵⁶ O istočnoj granici Japoda v. Z. Marić, »Istočna granica Japoda«, *Lika, Split*, 1975, 39—43; određena je izrazitom razlikom u kulturnim pojavama između japodskog Pounja i kraja uz Sanu. Istočni susjedi Japoda su po Ptolomeju Mezeji (2, 16, 5). Ditioni su sigurno držali kraj oko izvorišta Une i Bos. Grahovo (*CIL* III 3198=10156). U vezi s kninskom okolicom v. M. Zanimović, *IPD* II, 13; I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo 1974, 210 i d. V. međutim M. Suić, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 6/1964—65, 1966—67, 37 i d.

⁵⁷ Livije 43, 1. — Za Japode u 2. i 1. st. i dalje najpotpuniji je pregled K. Patscha, *GZM*, 8/1896, 113 i d.

s Japodima, Histrima i Liburnima.⁵⁸ Tada su Japodi, zacijelo djelomice i privremeno, potpali pod rimsko vrhovništvo. Moguće je da su osjetili i pohod Cecilija Metele i Kote na Segestiku 119. god.⁵⁹ U svakom slučaju, u vrijeme kada Cezar preuzima upravu nad Ilirikom, Japodi su jedan od naroda koji ima uređene odnose s Rimom.⁶⁰ Međutim već 52. god. d'bo Japoda pustoši Tergeste,⁶¹ a građanski ratovi koji idućih petnaestak godina potresaju rimsku državu omogućit će Japodima da prekinu veze s Rimom u potpunosti. S takvim stanjem suočio se mladi Oktavijan, tada trijumvir i gospodar prilika u zapadnom dijelu rimske države.

1. Oktavijanov pohod na Japudiju 35. god. pr. n. ere

Oktavijanovo ratovanje 35—33. god. predstavlja neku vrstu preludija konačnom odmjerenju snaga s Antonijem, do kojeg će doći istom 31. god. kod Akcija. To je posve razumljivo privuklo pažnju brojnih uglednih povjesničara, pa su ovi Oktavijanovi pohodi bili predmetom opširnih i iscrpnih analiza i rasprava. Iako se ne bi moglo kazati da su sve pojedinosti razjašnjene, posebno kada je riječ o nedoumicama koje stvaraju manjkavosti u izvorima — u prvom redu kod Apijana — ipak je to ratovanje u cjelini moguće rekonstruirati, a samim time je stvorena podloga za ispitivanja pojava koje se odnose na naše narode u tim zbivanjima.⁶²

Skršivši otpor Seksta Pompeja na Siciliji nakon teških i rizičnih operacija, preuzevši k tome i Lepidovu vojsku, Oktavijan je svoje zaista impozantne efektive zaposlio na prostranom području od Alpi do Ilirika. Tijekom tri godine izveo je sam ili preko svojih vojskovođa niz pohoda, nastojeći istovremeno i uvježbati legije i vratiti ugled rimskom oružju, značajno poljuljan za vrijeme građanskih ratova. Sam je Oktavijan težio da stekne vojničku slavu dostojnu Cezarova nasljednika, a svakako nužnu u opasnom i složenom nad-

⁵⁸ Livije, *Per.* 59; Apijan, *Illyr.* 10; Plinije 3, 129. — V. Wilkes, *Dalmatia*, 32—33. U vezi s Karnima i Tauriscima v. noviji rad P. Petru, »Vzhodnoalpski Taurisci«, *Arheološki vestnik*, 19/1968, 363 i bilj. 8.

⁵⁹ Apijan, *Illyr.* 10.

⁶⁰ Ciceron, *pro Balbo* 14, 32.

⁶¹ Hircije, *bell. Gall.* 8, 24.

⁶² J. Kromayer, *Hermes* 33, 1898, 1—13; G. Veith, *Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35—33. v. Chr.*, Wien, 1914 (dalje: Veith, *Feldzüge*); J. Dobiáš, *Listy filologické*, 48/1921, 65—75, 213—223; E. Swoboda, *Octavian und Illyricum*, Wien, 1932; R. Syme, *Rev. intern. des études balkaniques*, 3/1937—38; Isti, u: *Cambridge Ancient History*, X, 340 i d.; F. Miltner, *Klio*, 30/1937, H. 2, 200—226; N. Vulić, *Riv. di storia antica*, n. s. 7/1903, 488—504; Isti, *Glas Srp. kratj. akad.*, 72/1907, 1—36; Isti, *Glas Srp. kr. akad.*, 121/1926, 31—54; Isti, *Nekoliko pitanja iz antičke istorije naše zemlje*, Beograd, 1961, 77—86; S. Josifović, *Živa antika*, 6/1956, 1, 138—165; W. Schmitthenner, *Historia*, 7/1958, H. 2, 189—236. Cjelovit osvrt i pregled različitih gledišta donosi J. J. Wilkes, *Dalmatia*, 46—58.

metanju s Antonijem. Što se tiče samih pohoda, Oktavijan je prvenstveno težio da ponovno uspostavi rimski autoritet tamo gdje je on opstojao uoči građanskih ratova. Oktavijan međutim nije prezao ni od širenja rimske vlasti preko starih granica; jedan od boljih primjera je i zauzimanje Segeste 35. god. i postavljanje velikog rimskog garnizona na tom izuzetno značajnom strateškom položaju, čime je ujedno obilježen i stvarni početak rimskog osvajanja Panonije.

Smatra se da je ratovanju na sjeverozapadu Ilirika prethodilo »čišćenje« dijelova jadranske obale od gusara. Kaznivši stanovnike Korčule i Mljeta Oktavijan je oduzeo brodove Liburnima, koji su također gusarili koristeći neprilike u kojima se našla rimska država.⁶³ Vjerojatno se ovom prilikom prebacila u Liburniju Oktavijanova vojska s kojom će napasti Japudiju. Sam pohod morao je početi iz Senja (Senia), jer su najprije napadnuti Japodi koji nastavaju područje povezano s obalom preko prijevoja Vratnik. Na kraju 16. poglavlja »Ilirike«, spomenuvši prethodno narode koje je Oktavijan svladao »osrednjim trudom«, Apijan ukratko pokazuje što se dogodilo s Japodima »koji su s ovu stranu Alpa«. Moentini i Avendeati su se predali čim im se približio Oktavijan s vojskom.⁶⁴ Arupini su najprije pomišljali da pruže otpor, pa su se svi povukli iz sela u svoj »grad« (*ek tōn kōmōn es tō ásty*). No čim je stigao Oktavijan, pobjegli su u šume. Budući da Oktavijan nije spalio gradinu, očekujući da će tako Arupini predati, ovi se doista vratili, i, očito, prihvatili uvjete koje je Oktavijan nametnuo.⁶⁵

Prema arheološkim podacima i podacima rimskih itinerarija, može se utvrditi smještaj središnjih naselja ovih triju zajednica. Moentini (zapravo Monetini) stavljaju se u Brinje, Avendo, sijelo Avendeata na Crkvinu kod Kompolja, a Arupij, sijelo Arupina na Vital, dvostruku gradinu kod Otočca.⁶⁶ Među njima su najjači Aru-

⁶³ Apijan, *Illyr.* 16.

⁶⁴ Pohod 35. god. rekonstruirao Veith, *Feldzüge*, 20 i d.; Apijan, *Illyr.* 16: Ἰαπῶδων δὲ τῶν ἐν τῷ "Ἀλπεῶν Μοεντῖνοι μὲν καὶ Ἀβενδεᾶται προσέθεντο αὐτῷ προσιδόντι.

⁶⁵ Apijan, *Illyr.* 16: Ἀρουπίνοι δ', οἱ πλείστοι καὶ μαχιμώτατοι τῶνδε τῶν Ἰαπῶδων εἶσιν, ἐκ τῶν κωμῶν ἐς τὸ ἄστυ...

⁶⁶ Moentinoi — Strabon, 4, 6, 10 i 7, 5, 4: Monētion; K. Patsch, *Die Lika ...*, 29; Veith, *Feldzüge*, 21—23. — Avendeatai — Strabon, 4, 6, 10 i 7, 5, 4: Ouendōn; Avendone u *Tab. Peut. i Itin. Ant.* 274, 1; *Abendone Geogr. Rav.*, IV 22; v. Veith, *Feldzüge*, 23—24 i Patsch, *Die Lika ...* 29. Arupinoi — tako i Strabon 4, 6, 10 i 7, 5, 4; Aroukkia Ptol 2, 16, 6; *Arypio Tab. Peut.*; *Aurupio It. Ant.* 274, 2; *Parupion Geogr. Rav.*, IV 22; *Arupinis Panegy. Messallae* (Tilbul., ed. L. Müller IV 1, 110); spominje ih i natpis Ar(upinorum) *CIL* III 8783. Usp. K. Patsch, *Die Lika ...* 29 i d., Veith, *Feldzüge*, 24—26; R. Drechsler-Bižić, »Caracteristiques des agglomérations...«, *Utvrdjena ilirska naselja*, 75 i d.; Wilkes, *Dalmatia*, 264 i d.

pini, za koje Apijan navodi da su najbrojniji i najratoborniji među »ovim Japodima«, tj. Japodima koji stanuju u krajevima s »ovu stranu« Alpa — Kapele (gledajući s obale). To posve odgovara stvarnom stanju, jer su Arupini držali najveće od triju polja u tom dijelu Like, Gacko polje.

Apijan ne govori o ostalim Japodima prema jugu i jugoistoku Like. Moguće je da su se japodske zajednice toga područja i same, tada ili kasnije, podložile Rimljanima. Predajom Arupina i njihovih susjeda, uz činjenicu da je Oktavijan čvrsto držao Liburniju, položaj Japoda u srednjem i južnom dijelu Like postao je težak, ali se ovo ispuštanje dijela Japoda može isto tako objasniti mogućnošću da su s njima obračunali Oktavijanovi legati, a da to Apijan nije smatrao potrebnim zabilježiti.⁶⁷

Apijan zatim prelazi na izlaganje o borbama s onim narodima koje je Oktavijan svladao s najviše truda: alpskim Salasima, Japodima »preko Alpa«, Segestanima, Delmatima i Panoncima. Ovdje se spominju i Daisioi, što neki emendiraju Daisitiatai, u tj. vjerujući da se radi o Desitijatima. To je ipak malo vjerojatno.⁶⁸ Niti Apijan niti drugi izvori ne spominju neke borbe s Desitijatima. Osim toga većina povjesničara naginje mišljenju da Oktavijan ovom prilikom nije ni poduzimao akcije tako duboko u unutrašnjost središnjeg dijela Ilirika. Osvrnuvši se nešto opširnije na teške borbe sa Salasima, Apijan prelazi na pokoravanje prekoalpskih Japoda.

Alpe koje se ovdje spominju mogu biti samo masivi Velike i Male Kapele koji su, zajedno s planinskim područjem Gorskog kotara na jednoj, i Plješevicom na drugoj strani, glavna zapreka komuniciranju između jadranske obale i Panonije.

Dok se Japodi, »s ovu stranu Alpa« mogu sa sigurnošću smjestiti u Liku, njihovim prekoalpskim sunarodnjacima teže je pouzdano utvrditi smještaj i granice. Doslovno shvaćajući podjelu s obzirom na spomenuti planinski lanac, među prekoalpske Japode spadale bi sve zajednice od gornjeg toka Kupe do Pounja. Koliko to odgo-

⁶⁷ Protiv takva gledanja govorila bi činjenica da Apijan spominje npr. akciju Marika Helvija protiv Posena (*Illyr.* 21). Također se može primijetiti da se u *Panegiriku Mesali* (v. preth. bilješku) spominju neka junaštva vojskovođe Mesale čiji su svjedoci Arupini: moguće je da se radi o nekoj manje značajnoj epizodi koju Apijan ne spominje, ali isto tako ne smijemo isključiti da se Arupini ovdje spominju naprosto stoga što je njihovo ime moralo biti poznato u rim. vodećim krugovima. Arupini su već od 129. god. morali imati uredene odnose s Rimom. S druge strane je značajno da inače mnogo sažetiji prikaz Diona Kasija 49, 38 sadrži npr. vijest o operacijama Agripe protiv Delmata 34. god., koje su svakako prethodile Oktavijanovu pohodu o kojem priča inače opširni Apijanov tekst (*Illyr.* 25—28).

⁶⁸ Usp. Wilkes, *Dalmatia*, 50 i bilj. 3. Mjesto je inače značajno u raspravama o opsegu Oktavijanovih pohoda 35—33. god.

vara stvarnom stanju, nemoguće je provjeriti. Posebna je teškoća što se do danas nije uspjelo pronaći odgovora na pitanje kojoj zajednici valja pripisati inače značajno područje Bihaća, poznato po željeznodobnim naseljima i nekropolama Japoda, te spomenicima koji svjedoče o životu Japoda u ranijim razdobljima rimske vladavine. Iako se tome protive činjenice poznate iz Dionova prikaza borbi tijekom Batonova ustanka, često se ovamo smješta naselje Raetium. U svakom slučaju, iako time prekoalpska Japodija dobija neobično izduženi oblik, Pounje bi po svemu moralo ulaziti u njen sastav.

Slijedeći Veithovu rekonstrukciju pohoda,⁶⁹ Oktavijan je krenuo preko Kapele negdje iz okolice Brinja. Apijan spominje mučno kretanje strmim i neravnim putem, očito kroz šume. Da bi usporili i obeshrabrili napadača, Japodi su obarali drveće. Stigavši do neke udoline, Oktavijan se pobojao zasjeđe, pa je glavninu osigurao paralelnim kretanjem bočnih kolona po uzvišicama s obje strane doline. Japodi su doista napali glavninu iz zasjeđe, pobili nešto ljudi, ali su na kraju potučeni i morali su uzmaknuti. Sklonili su se najprije u svoj grad Terponos, a odatle pobjegli u šumu. Oktavijan je ušao u grad (*pólis*) primijenivši ovdje istu taktiku kao i u Arupiju: pošteditio je naselje, a stanovnici su se vratili i podložili.⁷⁰

Prema Veithu i većini drugih autoriteta, Terpon se mora tražiti u Gornjem Modrušu.⁷¹ U svakom slučaju, pretpostavljajući kretanje od područja Arupina, Avendeata i Monetina prema okolici Josipdola — gdje se smješta Metulum — i dalje prema Sisku, ovakav bi smještaj bio logičan.

Za našu temu mnogo je važnija činjenica da Oktavijan nailazi na ozbiljniji otpor tek pošto je ugrozio »prekoalpske« Japode. To, kao i žestoki otpor Metula koji će uslijediti, te pokušaj Posena nakon Oktavijanova odlaska iz Japodije — posve potvrđuju uvodne napomene Apijanove na početku 18. poglavlja. Tu se kaže za ove Japode, da su snažan i surov narod (*ischyrón te kai ágrion*) i da su u razmaku od 20 godina dvaput odbacili Rimljane, opustošivši Akvileju i Tergeste.⁷² Značaj je ovih vijesti ne samo u konstataciji činjenica o Japodima sjeverno i istočno od Kapele, već i u mogućnosti da se uoči razlika između Japoda s jedne i s druge strane Kapele.

⁶⁹ Veith, *Feldzüge*, 26—27; Apijan, *Illyr.* 18.

⁷⁰ Apijan, *Illyr.* 18: οἱ δὲ λοι οἱ πάλιν ἐς τὰ λάσια συνέφευγον, τὴν πόλιν ἐκλιπόντες, ἢ ὄνομα Τέρπιονος.

⁷¹ Usp. Veith, *Feldzüge*, 28—29. Terpon se inače ne spominje u drugim izvorima, a nema mu traga ni na natpisima.

⁷² Apijan, *Illyr.* 18: Ἰάπωνες δὲ οἱ ἔραν Ἄλτιον, ἔθνος ἰσχυρόν τε καὶ ἄγριον, δις μὲν ἀπέωσαντο Ῥωμαίους...

Središnje mjesto u Apijanovu prikazu osvajanja Japodije zauzima opsada Metuluma. Na početku izlaganja i na samom kraju Apijan karakterizira ovu japodsku zajednicu. Metulum je »glava Japoda« (*tôn Iapódōn estì kephalé* »caput Iapodum«), tj. na neki način središte Japoda. U zaključnom dijelu izlaganja Apijan spominje da je metulski »grad« (*pólis*) bio najveći u tim krajevima. O snazi same zajednice (njeni su pripadnici Metoūloi, tj. Metuli) dovoljno govori podatak da je raspolagala s 3000 »borbenih i veoma dobro oboružanih« momaka.⁷³

Za razliku od Terponjana, Metuli su dočekali Rimljane utvrdivši se u svom »gradu«. Smješten na dva brda odijeljena jarugom, Metulum su štitili i strmi i pošumljeni pristranci. Oko ubikacije Metuluma u historiografiji se dugo vodila bespoštedna bitka. Prema rekonstrukciji pravca pohoda koju donosi Veith, ali i prema jednom natpisu iz rimskog razdoblja, Metulum svakako treba tražiti kod Josipdola, jugoistočno od Ogulina.⁷⁴ Veith je utvrdio mogućnost povezivanja Apijanovih podataka s topografskom situacijom, odnosno konfiguracijom brijega Viničica kod Čakovca. U rimsko vrijeme je ovdje svakako bio municipij, što pokazuje da ovdje život nije zamro nakon razaranja japodskog Metuluma. S obzirom na to da se radi o jednom od najkraćih prometnih pravaca prema Sisku, ta pojava ne začuđuje. Naprotiv, taj kontinuitet baca više svjetla i na razvitak i značaj predrimskog naselja na tom mjestu.

Kao što je već spomenuto, Metulum brani 3000 boraca; Apijan ih naziva *neótes* »iuventus«. O značenju tog termina bit će riječi kasnije, no i bez dubljeg uvida posve je jasno da se radi o vrsnim i uvježbanim ratnicima. Tok opsade potvrđuje to u najvećoj mjeri. Spremnost Metula pokazuje i prisustvo nekih bojnih sprava (*mechanaí*) u Metulumu. Apijan tvrdi da su sprave Japodi dobili iz rata koji je »tamo« (*entaútha*) vodio Decim Brut protiv Antonija i Augusta.⁷⁵

⁷³ A p i j a n, *Illyr.* 19: Μετοῦλον, ἡ τῶν Ἰαπόδων ἐστὶ κεφαλὴ... καὶ ἡ νεότης ἦν ἀμφὶ τοὺς τρισχιλίους μαχιμους τε καὶ σφόδρα εὐόπλους. *Illyr.* 21: συγκαταελέγη δὲ αὐτοῖς καὶ ἡ πόλις, καὶ οὐδὲν ἦν ἔχνος μεγίστης ἐκείθι γενομένης.

⁷⁴ Usp. Veith, *Feldzüge*, 29—38. Natpis spominje municipij, *CIL* III 10060. Jedan natpis iz Pljevalja spominje nekog Ulpija Gelijana koji je bio cur(ator) Arbensi(um) Metlensi(um) Splonista(trum) Maluesati(um), D. Sergejevski, *GZM*, 52/1940, 20.

⁷⁵ A p i j a n, *Illyr.* 19. — Decim Brut se 44. god. priključio zavjerenicima koji su ubili Cezara. Kasnije je s jakim vojskom držao Transpadum i bio uzdanica republikanskoj stranci u Rimu. Antonije ga je opsjeo u Mutini; u poznatim događajima 43. god. Oktavijan je preuzeo zapovjedništvo nad vojskom koja je pod Mutinom bila potukla Antonija. »Oslobodeni« D. Brut morao je uzmaknuti s iscrpljenom vojskom, a ubrzo — nakon što se Antonije domogao Lepidove vojske i pošto se počelo raditi na sporazumu Antonija s Oktavijanom

Zajednice Ilirika, uključene u sastav tadašnjeg rimskog Ilirika i one koje su živjele na njegovim granicama, budno su pratile prilike u rimskoj državi. Nije stoga nevjerojatna pretpostavka da su Japodi iskoristili rasulo vojske Decima Bruta i oteli kakve ratne sprave jednom od odreda u sjevernoj Italiji. Moguće je također pomišljati i na zbrku kod samog Apijana, tj. na zamjenu Marka Bruta Decimom Brutom i sl. Kolikogod dakle vijest po sebi bila nejasna, ona se uklapa u kontekst povijesne situacije 44—43. god. Utoliko je značajnije što se iste ratne sprave nalaze u Metulumu ravno osam godina kasnije.

Sama opsada Metuluma počela je, kako se čini, potcjenjivanjem Metula. Rimljani su pokušali zauzeti bedem na juriš, ali su odbijeni. Na to su Rimljani podigli humak prema bedemu, trpeći od danonoćnih ispada Metula i djelovanja bojnih sprava (hitala?)⁷⁶ Podrivši naposljetku bedem, Rimljani su ozbiljno ugrozili obranu, pa su Metuli podigli novi zid.⁷⁷ Zaposjevši i spalivši oštećeni bedem (očito dobrim dijelom drvene konstrukcije),⁷⁸ Rimljani prema novom bedemu podižu dva humka i pripremaju se da preko četiri mosta — po dva sa svakog humka prijeđu na bedem. Sam Oktavijan je nadzirao taj napad. Zbog žestoke i uspješne obrane, Rimljani ne samo da nisu zauzeli bedem, već su tri mosta oborena, a mnogi napadači stradali.

Tada je nastupio trenutak koji će ostati zabilježen u mnogim djelima koja se bave Augustovim životom. Kako su vojnici oklijevali da jurišaju preko jedinog mosta koji je preostao, Oktavijan se spustio s tornja odakle je promatrao borbu i u pratnji nekolicine na čelu s Agripom, sam jurnuo preko mosta. Postidjeni legionari su poletjeli za njim i pod težinom mnoštva most je popustio. Oktavijan je prošao s tri ozljede; smogao je snage da se pokaže vojsci prije nego je nastupila veća nevolja.

Apijanovo 20. poglavlje, u kojem se opisuje Oktavijanova nezgoda, izuzetno je po zalaženju u pojedinosti. Njime se zapravo remeti ionako krhka ravnoteža Apijanova pripovijedanja pa nastavak izlaganja djeluje kao grubi poremećaj, jer se Apijan vraća na raniju »razinu« naracije. Kazavši da je Oktavijan odmah nakon nezgode i

— D. Brut se našao u beznadnom položaju. Prema Apijan u, *Bell. Civ.* 3, 97, pokušao se preko Ravene i Akvileje izvući prema Iliriku i priključiti M. Brutu u Makedoniji. Na kraju je morao raspustiti vojsku i zaglavio je u bijegu. Prema Dionu Kasariju 46, 53, 2, dio njegove vojske mogao je doći do Japoda. Usp. Wilkes, *Dalmatia*, 51 bilj. 3.

⁷⁶ Apijan, *Illyr.* 19: τοὺς ἀνδρας ἀπὸ τοῦ τείχους μηχαναῖς κατεπόνουν ἔς ἐσχίκεσαν ἐκ τοῦ πολέμου ὃν Δέκιμος Βροῦτος...

⁷⁷ Apijan, *Illyr.* 19: πονοῦντος δὲ κακείνους ἤδη τοῦ τείχους, οἷδ' ὑπετείχισαν ἔνδοθεν...

⁷⁸ Apijan, *Illyr.* 19: Ῥωμαῖοι τὸ μὲν ἐκλείφθην λαβόντες ἐνέπρησαν.

neuspjeha na bedemu naredio gradnju novih navalnih mostova, Apijan nastavlja kako je ta upornost obeshrabrila Metule i navela ih da zatraže nagodbu.⁷⁹ Već na ovom mjestu dio modernih komentatora izražava sumnju u točnost Apijanova podatka, ne smatrajući Oktavijanovu nepokolebivost dovoljnim razlogom za promjenu držanja Metula.

Ipak je činjenica da su Metuli pregovarali preko izaslanika i uglavili s Oktavijanom da mu pošalju 50 talaca koje on odabere i dopuste smještaj rimske posade na viši od dva brijega Metuluma.⁸⁰

Posada je zaposjela položaj, no tada slijedi nešto nepredviđeno — na žalost ne znamo da li zbog Apijanove površnosti ili Oktavijanove prijevare. Bez najave i bez komentara Apijan donosi kako su Rimljani zatražili da Metuli polože oružje.⁸¹ To je izazvalo gnjev boraca, koji su zatvorili žene i djecu u vijećnicu (*bouleutérion*) i naredili straži da zapali zgradu u slučaju njihova neuspjeha. Na to su počeli jurišati uz brijeg na Rimljane i u neravnoj borbi su napokon posve svladani. Stražari su tada zapalili vijećnicu, a žene s djecom unutra stradaše što od svoje ruke, što od vatre. Požar je na kraju progutao cijeli Metulum.

Tragičan kraj Metula ima za naše razmatranje prilično značenje, pa ju utoliko zanimljiviji drugi antički pisac: Dion Kasije donosi nešto drugačiju verziju zbivanja. On se svakako poslužio nekim drugim vrelom: vidi se to po nizu pojedinosti, od kojih je zanimljiviji podatak da su Metuli, izgubivši vjeru u spas, stupili u pregovore s unaprijed stvorenom odlukom da unište i sebe i svoj »grad«. Pretvarajući se kao da su spremni prihvatiti Oktavijanove uvjete i pustivši u utvrdu rimsku posadu, Metuli je noću napadoše i uništiše.⁸² Zapalili su kuće, dio ih pogine od vlastite ruke, dio njih poubija k tome i žene i djecu, ne hotjeći da išta njihovo preostane Oktavijanu.

Slabe su mogućnosti da se utvrdi istina. Kod Apijana nije jasno da li je Oktavijan zatražio predaju oružja tek naknadno, pošto se njegova posada smjestila u Metulumu, tj. da li je Oktavijan prekršio uglavljeni sporazum, ili je pak predaja oružja bila jedan od uvjeta kapitulacije na koji su pristali vođe Metula ali ne i masa boraca. S druge strane bi verzija Diona Kasija mogla predstavljati pokušaj povjesničara da poveže i objasni činjenice *ex posteriori*. No pri tome valja imati na umu da i Dionov opis događaja oko Segeste u nastavku ovog istog pohoda 35. god. sadrži podatke različite od Apijanovih i općenito manje povoljne za Oktavijana kao voj-

⁷⁹ Apijan, *Illyr.* 20—21.

⁸⁰ Apijan, *Illyr.* 21.

⁸¹ Apijan, *Illyr.* 21: ἐπει δὲ ἐσελθούσα ἡ φρουρά τὰ ὅπλα αὐτοὺς ἐκέλευεν ἀποθέσθαι...

⁸² Dion Kasije, 49, 35, 3.

skovođu.⁸³ Ima li se u vidu da Apijan koristi tekstove čija je svrha bila da se fascinira Senat i potkopa ugled Antonija koji je na Istoku »zaboravio« na interese rimske republike, može se računati s određenom tendencijom i u prikazu borbe za Metulum. To međutim ne mora značiti da je Dionova verzija bliža istini. Sigurno je samo to da su Metuli smatrali neprihvatljivim uvjetom potpunu predaju — uključujući tu i predaju oružja — bez obzira što bi im to omogućilo da prežive i kao pojedinci i kao zajednica. Nastojat ćemo pokazati da je i to dovoljno za analizu političkog aspekta društvenog uređenja u Japodiji.

Propast Metula povukla je za sobom predaju ostalih japodskih zajednica, pa je Oktavijan mogao krenuti na Panonce. Nakon njegova odlaska jedino su se Poseni pokušali osloboditi, ali ih je M. Helvije svladao, pobio vođe, a ostale prodao u roblje.⁸⁴ Nakon toga na Japodiju kao da pada veo šutnje u antičkoj književnosti. Tek se iz natpisa 1. st. n. e. može zaključiti da je Japodija bila najprije pod upravom prefekta.⁸⁵ Plinije spominje da su Japodi uključeni u sudbeni konvent (*conventus iuridicus*) sa sijelom u Scardoni skupa s 14 liburnskih općina.⁸⁶ Sudeći prema natpisima s vrela Privilica kod Bihaća, gdje je bilo svetište japodskog božanstva Binda, u drugoj polovici 1. st. n. e. do časti poglavara japodske *civitas* — *praepositus* Iapodum — uspinja se domaći prvaci.⁸⁷ Istovremeno na tlu Japodije izrastaju municipalna središta što obilježavaju korjenite promjene u društvu i uklapanje u tokove rimske civilizacije.⁸⁸

⁸³ Usp. Apijan, *Ilyr.* 23 i Dion Kasije 49, 37; V. Veith, *Feldzüge*, 50 i d. — o pohodu na Segestane; Wilkes, *Dalmatia*, 52—53.

⁸⁴ Apijan, *Ilyr.* 21.

⁸⁵ *CIL* V 3346 (Verona) : (be)lo Batoniano praefuit / Iapudiai et Liburn-(ia). Usp. *CIL* IX 2864 (Bovianum Undecimanorum) gdje se spominje pr aef-(ecl)us civitatis Maeze orum praef(ecl)us civitatis Deasitiatium; v. Patsch, *GZM*, 8/1896, 133—134.

⁸⁶ Plinije 3, 139: Conventum Scardonitanum petunt Iapudes et Liburnorum civitates XIII.

⁸⁷ V. Patsch, *sp. dj.*, 134 i d.: D. Rendić-Miočević, »Princeps municipi Ridditarum«. *Arheol. radovi i rasprave*, 2/1962, 325 i d. O kultu Binda Neptuna v. K. Patsch, *GMZ*, 10/1890, 335—345; R. Katičić, »Drei albanische Nomina sacra«, *Godišnjak*, IX/7, 1972, 126—127; E. Imamović, *Antički kulni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo, 1977.

⁸⁸ O Japodima u rimsko doba općenito K. Patsch, *Die Lika ...*, Wien, 1900. U vezi s organizacijom rimske vlasti, položaja i statusa japodskih zajednica v. međutim M. Subić, »Nekoliko pitanja ...«, *Lika, Split*, 1975, 110 i d. — Zbog nalaza votivnih natpisa koje posvećuju japodski prepoziti i prvaci na vrelu Privilica, još je Patsch došao na pomisao da se u blizini, tj. u okolici Bihaća nalazilo središte Japoda. Ovome se priključila i koncentracija nalaza osobitih japodskih urni u bihaćkom Pounju (v. D. Sergejevski, *GZM*, 4—5/1949—50, 45—49 i s novijim nalazima B. Raunig, *Starinar*, 23/1972, 1974, 23—52). U vezi s tim potrebno je upozoriti na dvije stvari. F. Papazoglu dopušta moguć-

2. Japodi »s ovu« i »s onu« stranu Kapele

Iako izvori izrijeком ne spominju nekakav japodski »savez« ili nešto slično, općenito se polazi od pretpostavke da je morao postojati neki oblik okupljanja japodskih općina. U novije vrijeme je troje autora posvetilo nešto više pažnje ovom pitanju, pristupajući mu u sklopu širih razmatranja o narodima Ilirika. U njihovim radovima ujedno se rezimiraju ranije izražena mišljenja.

G. Alföldy⁸⁹ uzima kao primjer slabe povezanosti zajednica upravo Japode. Ističe da se zajednice (Gaugemeinden) Japoda nisu suprotstavile Oktavijanovu pohodu jedinstveno te da Japodi, kao i većina naroda Ilirika (Alföldy upotrebljava termin »Stamm« za ono što mi nazivamo »narod«), Japodi nisu imali zajedničkog poglavara, odnosno vodstvo. Metulum bi bio kod Apijana označen kao »glavni grad« Japoda zato što je u njemu vijećnica — buleuterij — mjesto okupljanja prvaka. Alföldy zaključuje da su Japodi sačinjavali »manje-više« labavi savez, čije se vodstvo uglavnom ogleđa u povremenom okupljanju prvaka rodova i naselja na zajednička vijećanja. Inače u postojanju vijećnice Alföldy vidi trag izvjesne vertikalne društvene podjele, smatrajući da rodovski prvaci koji se tamo okupljaju (Sippenvorsteher) predstavljaju plemensku aristokraciju.

F. Papazoglu⁹⁰ je u svom sažetom pregledu društvene i političke organizacije Ilira svrstala Japode u sjevernu grupu ilirskih naroda, gdje se »prvi put pojavljuju jasnije ocrtane političke zajednice« u vremenu rimskog osvajanja, tj. od prodora u Istru 177. god. do Oktavijana. Uspoređujući Japode s Histrima, smatra da se radi o »normalnom plemenskom uređenju«. Plemena (Moentini, Arupini itd. okupljaju se u savez koji bi mogao biti »privremena karaktera«, izazvan rimskom opasnošću«. Pretpostavljajući mogućnost kontinuiteta, F. Papazoglu, na temelju institucije rimskog razdoblja, poglavara s titulom »praepositus et princeps«, pomišlja na to da je u

nost da je institucija princepsa, posvjedočena na spomenutim natpisima, možda znak da je u predrimsko vrijeme na čelu japodske »zajednice« stajao izborni poglavica, a ne kralj (rex). Prema spomenutom Rendićevu radu (bilj. 87), nominalni poglavari japodske civitas pripadali su najvjerojatnije uglednim porodicama s nasljednom čašću princepsa, dok samu funkciju poglavara izričite titula praepositus. Unatoč tome vjerojatno je da kod Japoda nije bilo kraljevstva. Z. Marić koji je inače razgraničio Japode prema panonskim narodima u ist. susjedstvu i pokazao da je Pounje periferija Japodije, spominje mogućnost da je u 1. st. prije n. e. u okolici Bihaća ipak bilo »sjedište Japoda« (Istočna granica Japoda«, *Lika, Split, 1975, 42*). To je međutim u izravnoj suprotnosti s vijestima o ulozu Metuluma. Procvat japodske kulture u Pounju vjerojatno je posljedica izvrsnog smještaja na križanju komunikacija između Jadrana i Panonije, odn. Alpa i srednjeg Balkana.

⁸⁹ G. Alföldy, *Bevölkerung*, 168, 169.

⁹⁰ F. Papazoglu, »Politička organizacija ...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967, 21—22*.

predrimsko vrijeme mogao na čelu Japoda stajati »izborni poglavica — princeps«. Po analogiji s histarskim Nesakcijem samouništenje Metula moglo bi se uzeti kao pouzdan znak postojanja zajednice »koja nije znala ni za spoljne ni za unutrašnje podjarmljivanje«. ⁹¹

Manje oviseći o skromnom korpusu literarnih izvora koji govore o predrimskoj Japodiji, sagledavajući problematiku u širem kontekstu društvenih, pa i političkih odnosa u Iliriku, M. Suić je unio u ova razmatranja nekoliko novih momenata. Uz neke značajne zaključke u vezi s podacima koji uz Liburne uključuju u spiskove X regije Italije i Japode, naglašavajući uz to i kontinuitet razvitka japodskih zajednica unatoč Oktavijanovu pohodu 35. god., za našu raspravu su osobito zanimljivi pogledi na strukturu japodskog društva i ulogu Metula. Raspravljajući o »upravno-administrativnim strukturama« Suić ističe: »U etničkim cjelinama koje nisu bile razbijene formiranjem teritorijalnih općina koje se odlikuju svim osnovnim atributima što ih Aristotel predviđa za jednu gradsku zajednicu (eleutheria — sloboda u odnosu na neku drugu zajednicu, autonomia — samouprava u okviru zajednice i autarkeia — samodostatnost u ekonomskom pogledu), dakle u onima koje su sačuvali patrijarhalne rodovske strukture, pojaviti će se uz sistem etnarhije i naselje s ulogom glavnog grada čitava etnosa (Delminium u Delmata, Nezakcij u Histra, Metulum u Japoda i dr.), padom kojih je bio ujedno skršen otpor protiv rimskog osvajača«. ⁹²

Ta su mišljenja uglavnom općenito prihvaćena i moguće je zaključiti (1) da japodsko društvo u osnovi čuva rodovske, patrijarhalne strukture i (2) da se okupljanje na razini naroda odvija u znaku uloge koju ima vodeće naselje — kod Japoda Metulum. Postoji međutim još jedan element koji nije u dovoljnoj mjeri uključen u ova razmatranja. Radi se o razlikovanju Japoda s jedne i druge strane »Alpa«, tj. Kapele. U traženju oblika okupljanja ova podjela svakako zaslužuje iscrpniju analizu, tim prije što se podacima koje pruža Apijan pridružuju i mnogi drugi koji se mogu dobiti analizom razvoja rimsko-japodskih odnosa.

Čime se razlikuju Japodi »s ovu stranu Alpa« od Japoda »preko Alpa«? Kod Apijana nalazimo tri značajne stvari.

Prvo, »onostrani« ili, radi jednostavnosti — sjeverni — Japodi su »jak i surov narod«; ta bi napomena izgubila svako značenje kada bi se u cjelini mogla primijeniti i na južne Japode. Strabon, doduše, kaže za Japode da su *areiománioi*, ⁹³ ne praveći razliku među njima,

⁹¹ *sp. dj.*, 21.

⁹² M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976, 72. Usp. od istog autora *Approche scientifique ... Utvrđena ilirska naselja*, Sarajevo, 1975, 27.

⁹³ Strabon, 7, 5, 4; usp. 4, 6, 10.

ali se jedva može sumnjati u to da time aludira na borbe s Metulima. Jedino se na njih i Posene, a donekle i Terponjane može odnositi Strabonova napomena da ih je Oktavijan potpuno slomio.

Nadalje, napade na Tergeste i Akvileju, o kojima čujemo zahvaljujući Hirciju,⁹⁴ vodili su sjeverni Japodi. Apijan to izrijeckom kaže.⁹⁵

Naposljedku, Apijan ističe da su prekoalpski Japodi 35. god. prvi put došli pod rimsku vlast.⁹⁶ To se nikako ne bi moglo kazati za južne Japode i upravo je to ona točka od koje se može krenuti dalje. Ne poričući, naime, mogućnost postojanja općeg japodskog saveza, smatramo da su Japodi, barem u 2. i 1. st. pretežno bili organizirani u dva »saveza«, s jedne i druge strane Kapele. Povijest rimskog prodiranja — koje je možda i glavni uzrok podjele — to i pokazuje.

Slomivši otpor Histra, odnosno histarskog vodstva u Nesakciju, i dvjema susjednim gradinama 177. god., Rimljani dolaze u dodir s Japodima. God. 171. ambiciozni konzul Kasije Longin, nezadovoljan ždrijebom koji je njegovu kolegi dodijelio u provinciju makedonski rat, a njemu »neatraktivno« čuvanje sjeverne Italije u Akvileji, navodno je pokušao izvesti pohod kroz Ilirik do makedonskog ratišta. Od Karna, Histra i Japoda uzeo je vodiče i krenuo u unutrašnjost. Uvidjevši da je pothvat neostvariv, vratio se »ex medio itinere«, pljačkajući i zarobljavajući Japode, Histre, Karne i zajednice podložne »prekoalpskom« galskom kralju Cincibilu. Livije iznosi kako su 170. god. sve četiri oštećene stranke poslale izaslanike pred Senat, žaleći se na konzulov postupak. Zabrinut zbog teškog rata s Perzejem, Senat je strahovao od nemira na sjeveroistoku Italije koji bi ga mogli uvući u još jedan opasan sukob. Zbog toga su poslanstva primljena veoma obzirno, obećano im je da će se povesti istraga; Livije spominje čak i novac koji je trebao umiriti oštećene narode. Osobite poklone dobilo je poslanstvo kralja Cincibila, predvođeno njegovom braćom. Dvojica senatora upućena su Cincibilu, a po jedan Karnima, Histrima i Japodima.⁹⁷

O pravcima kretanja Kasijeve vojske 171. god. može se samo nagađati. Sigurno je, međutim, da je ili u odlasku ili u povratku Kasije prolazio područjem Histra ili uz njegovu granicu. To, kao

⁹⁴ *Bell. Gall.* 8, 24.

⁹⁵ Apijan, *Illyr.* 18.

⁹⁶ Apijan, *Illyr.* 21.

⁹⁷ Livije 43, 1; K. Patsch, *GMZ.* 8/1896, 125, bilj. 1, donosi bez komentara mišljenje Zippela (*Die römische Herrschaft in Illyrien ...* Leipzig, 1877, 122), da su Japodi tada bili štićenici Tauriska. To je isključeno s obzirom da su Rimljani komunicirali sa svakom od zajednica napose. V. i P. Petru, »Vzhodnoalpski Taurisci«, *Arheol. vestnik*, 19/1968, pos. 368.

i itinerari nekih kasnijih rimskih pohoda u istom pravcu vjerojatno daju naslutiti da se Kasije poslužio putem Akvileja — Tarsatika i dalje preko Senja u južnu Japodiju. Iz ovoga A. Degrassi⁹⁸ čak izvodi dokaz da Liburni tada još nisu držali kvarnerske obale. To dakako ostaje hipotezom koju ipak ne bi trebalo ispustiti iz vida.

Japodi se ponovno spominju tek 129. god., kada je s njima vodio teške borbe konzul Sempronije Tuditan.⁹⁹ Zbog nestanka Livijeve 59. knjige o ovom ratovanju znamo veoma malo. Prema svemu što danas znamo, ono je moralo značiti prekretnicu u rimskom prodiranju na sjeverozapad Ilirika. Epitoma 59. knjige Livijeve spominje početne neuspjehe Tuditana i konačnu pobjedu zahvaljujući Decimu Juniju Brutu. Apijan uz Tuditana spominje Tiberija Pandusu, navodeći izričito da su ratovali s južnim Japodima i privremeno ih pokorili. Ovome se priključuje Plinije, koji citira Tuditanov natpis iz kojeg je vidljivo da je konzul 129. god. prodro i u Liburniju, sve do Krke.¹⁰⁰

I bez izričite Apijanove tvrdnje da se radi o južnom dijelu Japoda, moglo bi se zaključiti da Tuditanovo ratovanje nije zahvatilo sjeverni i istočni dio Japodije. Povoda za rat ne znamo, a pitanje je da li ga treba i tražiti kraj još uvijek nemirnih Histra, ratobornih Japoda i liburnskog gusarstva. Želeći se ukloniti žestokim političkim sukobima koji su tada razdirali Rim, Sempronije Tuditan se poduhvatio posla da protegne rimski autoritet na posljednji slobodni komad istočne jadranske obale. Na pitanje: zašto je Tuditanovo osvajanje sjevernog pristupa Tarsatici i zauzimanje obalnog područja prema Senji izazvalo tako žestoku reakciju Japoda? — možemo odgovoriti pretpostavkom da su Japodi u tom času bili najveća ili upravo vodeća sila na cijeloj oblasti te da su ogorčeno branili ne samo svoje periferne oblasti na sjeverozapadu, već i svoje šire interese na Hrvatskom primorju. To otvara mogućnost da se barem donekle ublaže poznate teškoće oko etničkog opredjeljenja stanovnika obalnog pojasa. Cijela obala od Raše do Senije spominje se kasnije kao dio Liburnije, a o prisustvu Liburna svjedoče arheološki ostaci te epihorska onomastika — ne isključujući pri tome eventualna miješanja odnosno postojanje japodskih izlaza na more. Moguće je da su u određenom razdoblju liburnske zajednice bile povezane s

⁹⁸ A. Degrassi, »Ricerche sui limiti della Giapidia«, *Archeogr. Triest.*, ser. III, 15, 1929—30, 283—285.

⁹⁹ Livije, *Per.* 59: C. Sempronius consul adversus Iapydas primo male rem gessit, mox victoria cladem acceptam emendavit virtute Decimi Iuni Bruti, eius qui Lusitaniam subegerat.

¹⁰⁰ Apijan, *Illyr.* 10; Plinije 3, 129: Tuditanus qui domuit Histros in statua sua ibi inscripsit: Ab Aquileia ad Tityum flumen stad. M/M/.

moćnom skupinom zajednica »ovostrane« Japodije, koje su, kako se vidi iz epitoma Livijeve 59. knjige, bile sposobne pružiti Rimljanima veoma snažan otpor.

119. god. su Metel i Kota prodrli do Siscije,¹⁰¹ a kako se Metel spominje i u vezi s Delmatima i Salonom, pretpostavlja se da je riječ o prvom rimskom pohodu kroz unutrašnjost sjeverozapadnog Ilirika. Taj je pohod svakako morao pogoditi sjeverni dio Japoda, no sudeći po kasnijem stanju, ovaj poduhvat nije ostavio trajnih posljedica. Najprije teške borbe s Cimbrima i Teutoncima, a zatim krvavi građanski ratovi pristaša Marija i Sule zaustavili su rimsko prodiranje. Vjerojatno da je u 2. ili prvu polovicu 1. st. spada Frontinov podatak o ratovanju nekog Publija Licinija protiv Japoda.¹⁰² Vijest se rijetko spominje jer je kronološki neodrediva. Do sada nije bilo moguće utvrditi o kojem se P. Liciniju ovdje radi. Zanimljivo je da su tom prilikom Japodi iz nekih »pagusa« fingirali predaju (*paganos quoque sub specie deditiois obtulerunt*) a kasnije s leđa udarili na Rimljane. Primivši predaju Rimljani su borbe tih »pagusa« očitno smjestili uza se, kako bi ih imali na oku. U borbi koja je uslijedila — interpretiramo škrti tekst — Japodi, stavljeni u pozadinu bojnog poretka, napali su Rimljane s leđa (*in postrema acie collocati, terga Romanorum occiderunt*). Ova je vijest značajna za proučavanje japodskog uređenja, ali ne daje nikakve podatke o podjeli, tj. ne može se ustanoviti o kojim je Japodima riječ.

Slično je i s usamljenom rečenicom izgubljene Salustijeve povijesti »*primum modo in Iapudiam ingressus*« koja je tek nesigurno svjedočanstvo o obnovi rimskih prodora u Japodiju nakon Suline smrti.¹⁰³ Radi potpunosti valja kazati da je i u jeku građanskih ratova Liburnija bila (djelomice? privremeno?) pod Rimljanima. Marijevci su, prema Apijanu, kovali planove da tamo smjeste i uvijekbaju vojsku za borbu protiv Sule.¹⁰⁴

U svakom slučaju, za Cezarova prokonzulata, kada je Cezar Vatinijevim zakonom dobio na upravu još i Ilirik, južni su Japodi imali uređene odnose s Rimom. Oko 56. god. Ciceron govori da ima saveza s barbarima: Cenomanima, Insubrima, Helvećanima, Japodima, u kojima je uglavljeno da nitko od pripadnika tih naroda ne smije primiti rimsko građansko pravo (*ne quis eorum a nobis*

¹⁰¹ Apijan, *Illyr.* 10. U vezi s Delmatima: Livije, *Per.* 62, Eutropije 4, 23, 2; *Inscr. It.* XIII 1, 83 (trijumf Metelov).

¹⁰² Frontin 2, 5, 28.

¹⁰³ Salustije, *Historiae ed. Maurenbrecher*, 73 fr. 40. Usp. Wilkes, *Dalmatia*, 35 bilj. 6. Možda je ovo u vezi s Licinijevim pohodom, koji bi tada padao u 70-e godine 1. st. prije n. e.

¹⁰⁴ Apijan, *Bell. Civ.* 1, 77—78.

recipiatur).¹⁰⁵ Svi su ovi savezi — (*foedus*) u djelokrugu Cezarove provincije. Ne znamo koliko je to značajno za *foedus* s Japodima: sigurno je samo da ova odredba ide u korist Japoda, kao jamstvo da savez s Rimljanima neće remetiti njihovu autonomiju, što bi se moglo dogoditi kada bi pojedinci počeli stjecati rimsko građansko pravo.

Gotovo je sigurno da se ovo ne odnosi na sjeverne Japode. Oni su 52. god. opustošili tergestinsku koloniju, iskoristivši okolnost da su tada sve Cezarove legije bile u transalpinskoj Galiji. Zbog opasnosti od daljnjih japodskih provala, 51. god. je u Akvileji XV legija, a iduće godine XIII legija. Potvrda o stalnom boravku jačih snaga u Akvileji ima i za kasnije razdoblje. Čini se da nisu Japodi na sjeveru bili usamljeni u pokretu protiv Rimljana: uoči isteka Cezarovih ovlasti digli su se i Delmati, zauzevši Promonu i potukavši snage koje je Cezar zatim poslao da Promonu vrate Liburnima.¹⁰⁶

Apijan spominje da su i sjeverni Japodi u razmaku od oko 20 godina dvaput odbacili Rimljane.¹⁰⁷ Ako se doista radi o razdoblju o. 55—35. god., mora se pomišljati da spomenuti naleti prema Tergeste i Akvileji nisu sve što se odigralo između Rimljana i sjevernih Japoda. Koncem 48. god. japodskim je područjem vjerojatno prošao Aulo Gabinije, koji je potučen od Delmata nedaleko Sinodija u srednjoj Dalmaciji. Čini se da je cijelim putem nailazio na otpor, tj. i prije nego je stigao do Delmata.¹⁰⁸ Moguće je da se u građanskom ratu između Cezara i Pompeja digla i južna Japodija. Oko 45. god. moralo je doći do privremenog smirenja zbog Cezarova trijumfa na svim bojištima, ali 44. god. rimski autoritet doživljava nove udarce. Malo je vjerojatno da je pohod Azinija Poliona 39. god. uspio znatnije popraviti stanje.¹⁰⁹ Četiri godine kasnije Oktavijan je morao ponovno pokoravati cijelu Japodiju. Jedino se po brznoj predaji ličkih Japoda može naslutiti da su prethodni odnosi s Rimljanima ostavili traga u životu njihovih zajednica.

Ovaj pregled prilično jasno pokazuje da su još u prvaj polovici 2. st. prije n. e. zapadna područja Japodije došla u sferu rimskih interesa. Tuditanovo ratovanje 129. god. je po svojoj prilici označilo

¹⁰⁵ Ciceron, *Pro Balbo* 14, 32.

¹⁰⁶ Tri legije zimovale su u Akvileji još 59/58. god. (*Bell. Gall.* 1, 10, 3. Za god. 51. i 50. *Bell. Gall.* 8, 24 resp. 54. — O borbama za Promonu Apijan, *Illyr.* 12.)

¹⁰⁷ Apijan, *Illyr.* 18.

¹⁰⁸ *Bell. Alex.* 42, 3 i 43, 2. Usp. K. Patsch, *GZM*, 8/1896, 126—127.

¹⁰⁹ Wilkes, *Dalmatia*, 45 i bilj. 3, smatra da Polion nije ni ratovao s Delmatima, kako se inače razabire iz *Flora* 2, 25 i Horacija, *Carm.* 2, 1, 16. Usp. R. Syme, *Classical Quarterly*, 31/1937, 39 i d. Ukoliko je prije Japodija mogla uživati nezavisnost. O zaostalim obrocima tributa Dion Kasije 49, 34, 2.

uspostavu rimskog nadzora nad južnim japodskim zajednicama. S određenim prekidima u takvu su se položaju nalazili Arupini, Aven-deati, Monetini i drugi južni Japodi sve do meteža nakon Cezarova ubojstva 44. god. To je moralo ostaviti traga na razvitak odnosa u Japodiji. Zajednice na jugu, smještene oko magistralnog prometnog pravca Tarsatika — Senia — Arupium — Clambetae — Burnum, odnosno Iader, bile su primorane na *foedus* s Rimljanima. *Foedus* im je nedvojbeno vezivao ruke u pogledu *deus* sa zajednicama koje nisu imale uređenih odnosa s Rimom, a pogotovu s onima koje su se prema Rimljanima odnosile neprijateljski. Ukratko, čini nam se da u najmanju ruku od posljednje trećine 2. st. prije n. e. postoje na tlu Japodije dvije tvorbe, dva »saveza« i dva središta okupljanja.

Drugo zapažanje tiče se samog oblika okupljanja. Livijeve vijesti iz 170. god. impliciraju postojanje određenog zajedništva: na pritužbe japodskih izaslanika Senat upućuje legate u Japodiju da izglati spor. Pagusi koje spominje Frontin zacijelo su japodske općine. Predočavajući Japode kao jedinstvenu civitas, Rimljani su njene dijelove nazivali pagi; sl. postupa Cezar govoreći da se Helvecani dijele na četiri pagusa (*Nam omnis civitas Helvetia in quattuor partes vel pagos divisa est*).¹¹⁰ Analogija dakako ne mora biti i vjerovatno nije potpuna, ali pomaže u razumijevanju Frontinova navoda.

Konačno, i sama provala sjevernih Japoda na zapad i njihove pobliže nepoznate borbe s Rimljanima pretpostavljaju da su oni bili organizirani u neku vrstu saveza. Koliko god su rimske kolonije Tergeste i Akvileja bile oslabljene novačenjima za Cezarovu vojsku i odsustvom legija, teško je vjerovati da bi upad pripadnika samo jedne japodske općine izazvao veću pažnju, a pogotovu je teško vjerovati da je mogao ostaviti težih posljedica.¹¹¹

3. Odnosi među japodskim zajednicama

Iz Apijanova podatka o broju branilaca Metuluma može se približno ustanoviti broj pripadnika metulske zajednice. Prema kalkulaciji uobičajenoj u antici, da bi se dobilo približan broj ukupnog pučanstva, broj ratnika množi se s četiri. U takav proračun ne ulaze robovi i pripadnici obespravljenih kategorija stanovništva uopće. Zbog čestih slučajeva totalnog ratnog sukoba, ovaj »zlatni« razmjer 1 : 4 bio je ponekad znatno poremećen. Npr. na 12.000 ligurskih Apuana dolazi svega 28.000 žena i djece (12.000 ratnika prema 40.000 stanovnika, 1 : 3,33 ...). To je bila posljedica izuzetno teških prilika

¹¹⁰ Bell. Gall. 1, 12.

¹¹¹ Usp. i M. Suić, »Zapadne granice Ilira ...«, Simpozijum — Sarajevo 1967, 48.

u kojima su se Apuani našli 180. god. prije n. e.¹¹² Razmjer 1 : 4 otkrivaju statističke bilješke Helvećana i saveznika koje je Cezar zaplijenio nakon pobjede nad njima 58. god. prije n. e. Na ukupan broj od 368.000 glava dolazi 92.000 sposobnih za borbu — razmjer 1 : 4 očito pokazuje da se radi o grubim procjenama na temelju broja ratnika i uobičajenog razmjera.¹¹³ Slično se pokazuje i kod Veleja Peterkula koji tvrdi da je u velikom ustanku 6—9. god. bilo »gentium nationumque« 800.000, a ratnika 200.000, konjanika 9.000. Ostavivši po strani konjaništvo, razmjer 1 : 4 i ovdje se jasno razabire.¹¹⁴

Nije stoga pretjerano pretpostaviti da je metulska zajednica ili općina mogla brojiti preko 12.000 glava. Ako se na ovo računa s gustom naseljenosti¹¹⁵ između 8 i 12 st./km², može se očekivati da je teritorij metulske zajednice mjerio između 1.000 i 1.500 km². Već je to dovoljno da pokaže koliko se japodska zajednica razlikuje od liburnske, histarske ili delmatske.¹¹⁶ Ako se isključi umnogome specifičan položaj Delminija, o kojem će kasnije biti govora, nigdje na sjeverozapadu Ilirika općine nisu dosežale do ovih razmjera. Razumljivo, može se očekivati prigovor da ne znamo sa sigurnošću da li je svih 3.000 branilaca Metuluma doista potjecalo iz metulske zajednice. Na to se može odgovoriti, da bi s obzirom na žrtve i osobnu nezgodu sam Oktavijan zacijelo naveo da su Metulum branili udruženi Japodi — da je za to imao ikakva povoda.

¹¹² Livije, 40, 38, 1 i 6.

¹¹³ Bell. Gall. 1, 29.

¹¹⁴ Velej Paterkul 2, 110. Ovdje se može dodati da popis stanovništva modernog vremena donekle opravdavaju omjer 1:4, jer dobna grupa od 20—40 god. predstavlja približno polovicu ukupne populacije u nerazvijendim zemljama s visokim stopama nataliteta i mortaliteta. Isp. A. Wertheimer-Baletić, Demografija, Zagreb 1974, 204. Govoreći o broju ratnika kod Zapadnih Gota u 4. st. A. M. Remennikov, Vestnik drevnej istorii, 1970, 2, 162—163, iznosi kolebanja starijih njemačkih povjesničara između omjera 1:3 i 1:5. Sam dosta uvjerljivo pokazuje da je ovaj drugi bliži stvarnosti.

¹¹⁵ Gustinu naseljenosti kod Helvećana, na temelju spomenutih Cezarovih podataka, donosi L. Schmidt, Allgemeine Geschichte der germanischen Völker bis zu Mitte des 6. Jahrhunderts, Berlin, 1909, 48. Cit. prema S. Petru, Arheol. vestnik, 19/1968, 387, bilj. 79; autorica citira i mišljenje da je u Germaniji, koja je grančila s Carstvom, naseljenost dosežala 10—11 st./km². Također smo skloni višoj vrijednosti, jer su Japodi »stari« narod, narod koji u 1. st. prije n. e. već više od osam stoljeća kontinuirano naseljava uglavnom isti prostor. Zato se i predlaže raspon od 8—12 st./km².

¹¹⁶ O veličini ovih općina mogu se dobiti tek sumarne predodžbe. Nešto je jasnije stanje u Liburniji s obzirom na otočni smještaj dijela općina, odnosno na mogućnost da se u grubim crtama razgraniče vodeći centri u liburnskoj sjevernoj Dalmaciji. Ovi drugi su u prosjeku udaljeni desetak km, što upućuje na prosjek od stotinjak km² površine. No veći su centri okupljali i šira područja: usp. M. Suić, Diadora, 2/1960—61, 190 itd. /Varvaria/ i »Zadarski otoci u antici«, Zadarsko otočje, Zadar, 1974, 47 i d. (tader). O histarskim i delmatskim općinama v. dalje.

Metuli su zacijelo bili najjača japodska zajednica, ali ni druge nisu morale biti znatno manje. Znak njihove snage vidimo u pokušajima samostalnog otpora Arupina i Terponjana, pa i u kasnijem ustanku Posena. Zajednicama s nekoliko stotina boraca, sa stoljetnim iskustvom stečenim u borbama s Rimljanima, svakako ne bi padalo na pamet da poduzimaju pripreme za obranu gradine (Arupini) ili čak postavljaju zasjedu Rimljanima (Terponjani). Kao što smo već istakli, snagu Arupina možemo naslutiti prema činjenici da su gospodarili prostranim Gackim poljem, a i po spomenu u Panegiriku Mesali. Ovako jake zajednice svakako su bile manje upućene jedna na drugu. Slaba prohodnost dobrog dijela Japodije samo je još mogla otežati njihovo povezivanje. Činjenica je da su one ipak stupale u međusobne odnose i da su znale djelovati jedinstveno: stoga je nužno ispitati sadržaj tih odnosa i tek nakon toga suditi o čvrstini veza među japodskim zajednicama.

Ovdje još valja imati na umu da stanje koje se ogleda u prikazu Oktavijanova pohoda ne mora neposredno odražavati japodske odnose. Gledajući s čisto vojnog stajališta, moramo pretpostavljati da su Japodi »znali što rade«. Njihova strategija, kako god slabo prolazila kod suvremenih komentatora, svakako je bila unutar granica njihovih mogućnosti. Japodi su prije svega odlično znali da se ne mogu mjeriti s legionarima u otvorenom boju. Njihov način borbe očito se nije razlikovao od npr. delmatskoga. Rimljane su mogli zaustaviti jedino na bedemima ili uspješnom zasjedom. Razlika između Japoda (barem onih iz 35. god.) i Delmata očituje se na razini strategije: Japodi, čini se, nisu raspolagali mogućnostima do objedine vojske i pokušaju zaustaviti zajedničkim snagama Rimljane na jedan od navedenih načina. Sjedinjene snage zahtijevaju koncentraciju namirnica i velikih količina oružja za bacanje npr., a prije svega uhodani sustav odnosa među kontingentima i vođama, što je preduvjet organiziranog djelovanja. Bilo bi pogrešno smatrati da jedino neka središnja vlast ili država pružaju te preduvjete. Kod Gala, posebno sjevernih, ne postoji ni bilo kakav oblik stalne vojne organizacije niti ima stalnog ratnog vođe. Unatoč tome što se snage okupljaju za svaki pohod napose, a vođe biraju prema procijenjenim potrebama, Gali su bili sposobni i za neke složene operacije, ne samo na razini jedne civitas, nego i više njih.¹¹⁷ To je moguće zato što unutar svakog pagusa i svake civitas, a zatim i među narodima samim, postoji rudimentarni sustav odnosa i institucija koji omogućuju okupljanje i razmjerno efikasno zajedničko djelovanje. U galskom društvu se takvo okupljanje nesumnjivo temelji na društvenom i ekonomskom raslojavanju, odnosno u staleškom uređenju,

¹¹⁷ Inpr. *Nervi Bell. Gall.* 2, 17 i d.

hijerarhijama i štićeništvima koji su institucionalni oblik toga raslojavanja i prožimaju čitavo galsko društvo.¹¹⁸

Izbjegavajući riskantne sudove o »stupnju društvenog razvoja« kod Japoda, ovdje treba pretpostaviti (1) da je i žarište i okvir društvenog života Japoda u prvom redu općinska zajednica i (2) da je okupljanje Japoda poglavito okupljanje *zajednica*. Ovo posljednje, kao što ćemo pokazati, oštro odvaja Japode od Delmata, a donekle i Histra. Japodske zajednice, među kojima je po svemu dobar dio teritorijem i pučanstvom nadilazio općine ostalih naroda sjeverozapadnog Ilirika, čini se da nisu poznavale oblike koji bi omogućili stvaranje saveza kao posebne instance odlučivanja s »produžecima« radi ostvarenja zajedničkih odluka.

Da li to znači da japodsko okupljanje nije imalo trajan značaj i da je bilo prvenstveno motivirano vanjskim razlozima, prijetnjama Rimljana ili, eventualno prije toga — Gala?

Odgovor na pitanje može pružiti jedino Apijanov tekst. Tamo je vidljivo da su se japodske zajednice međusobno razlikovale po snazi, ali i po ugledu. Kod južnih Japoda Apijan ističe Arupine. Ne precizirajući da li se to odnosi na cijelu Japodiju, Apijan naziva Metulum *kephalē tōn Iapōdon = caput Iapodum*. Izraz *caput gentis*, posebno čest u Florovim epitomama,¹¹⁹ označava glavne gradove, sjedišta monarha ili kakva saveza. Sam izraz ne daje mogućnosti da se odredi stvarna uloga Metuluma. Alföldy, doduše, navodi spomen vijećnice (*bouleutērion*) u Metulumu, smatrajući je mjestom okupljanja vođa japodskih zajednica.¹²⁰ To je, dakako, samo pretpostavka, jer o zajedničkim vijećanjima Japoda izrijeком ne govori ni jedan izvor. Mi ipak vjerujemo da se unutar Apijanova teksta nalazi barem djelomičan odgovor na pitanje o ulozi Metula, pa i o odnosima koji su vladali među japodskim zajednicama.

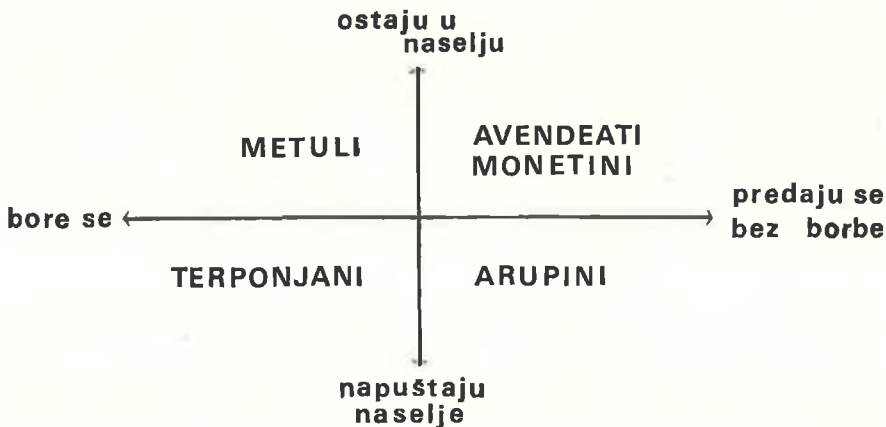
*
**

Uloga se Metula može nazrijeti kroz analizu ponašanja japodskih zajednica suočenih s Rimljanima 35. god. Da bi se izbjegla suvišna ponavljanja i radi preglednosti, možemo shematski predočiti držanje pet japodskih zajednica na sljedeći način:

¹¹⁸ Poznata su Cezarova poglavlja *Bell. Gall.* 6, 13—15, gdje se spominju druides, equites, plebs, ambacti clientesque itd. Spominju se još i obaerati (I, 4). Jedan od oblika društvenog okupljanja su i *factiones* (6, 11).

¹¹⁹ Npr. Alba ... *Latia caput* 1, 1; *caput urbium Capua* 1, 11; *Corinthos ... Achaiae caput* 1, 32; *Scodra caput gentis* 1, 29; *Numidiae capita* ... *Zamam ... Thalam* 1, 36 itd.

¹²⁰ *Bevölkerung*, 169; također F. Papazoglu, »Politička organizacija ...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 22.

Vodimo li računa o podjeli na dvije Japodije, odmah se uočava da moćnija (i uglednija) zajednica teže pristaje na predaju: od tri zajednice na jugu Arupini, na sjeveru Metuli. Ipak, odluka Metula da dočekaju Rimljane na bedemima svoje gradine očito predstavlja nešto izuzetno.

Kao što pokazuje tok opsade, Metuli su je dočekali posve spremni. I u pogledu hrane i u pogledu hitala Metuli su se morali prethodno dobro osigurati. Naoružanje boraca, osobno, kao i rimske bojne sprave dopunjuju tu sliku. S druge strane, izvježbanost je metulskih boraca također izvan svake sumnje: rukovali su rimskim spravama, ispadima otežavali opsadne radove, nadomjestili uzdrmani bedem novim, poobarali rimske navalne mostove. Za sve ovo trebalo je hrabrosti, ali i iskustva. Sve pokazuje da ni u tome Metuli nisu zakazali.

Ako pak slijedimo inače uvjerljivu tvrdnju — iza koje stoje i Apijan i Dion — da su se Metuli pokolebali videći da Oktavijan i nakon svih nedaća nastavlja s opsjedanjem, moramo prihvatiti i ono što iz toga logički slijedi: da su Metuli doista mislili odolijevati opsadi dokle god ne postignu neki častan ishod. Moguće je da su pri tome računali da će predugo trajanje opsade pokrenuti ostale Japode, a možda i susjedne Panonce. Nešto slično se dogodilo Oktavijanu kasnije, dok je opsjeđao Segestu: kako se opsada oteгла, Panonci su se okupili i Oktavijan je morao borbom suzbiti njihov pokušaj da se probiju do opkoljenog grada.¹²¹ Ovo nije moglo biti

¹²¹ Apijan, *Illyr.* 23.

glavnom uzdanicom Metula, razlog da se opredijele za obranu Metuluma, izlažući opasnosti i sam opstanak svoje zajednice. Ono jedino što ih je moglo motivirati da se bore na ovaj način a da zatim izginu boreći se do posljednjega, predstavlja posve sigurno suštinu razlike između njih i ostalih japodskih zajednica. Osim što se od ostalih razlikuje veličinom »grada« i zemljišta, brojem pučanstva, i boraca, njihovom opremljenošću, vještinom i borbenošću, a vjerojatno i kvalitetom utvrda Metuluma, Metule posebno odlikuje činjenica da im je bilo posve neprihvatljivo ono na što su ostali Japodi, milom ili silom, na kraju pristali.

Jedini način da se ove činjenice uzajamno povežu nalazimo u pretpostavci da Metulum nije »caput Iapodum« zato što je kao najveća i najuglednija zajednica sijelo japodskog saveza, mjesto gdje se okupljaju glavari Japoda, već zato što su sami Metuli prva i vodeća japodska zajednica. I dalje: ogorčeni otpor koji su pružili može se najpotpunije shvatiti kao obrana poretka koji je rimsko osvajanje dovelo u pitanje. Ukratko, pretpostavljamo da su Metuli imali ulogu hegmona u dijelu Japodije i da to može rasvijetliti odnose među japodskim zajednicama.

4. *Metulum i okupljanje Japoda*

Pokušat ćemo sistematizirati podatke koji govore o odnosima među japodskim zajednicama i o ulozi Metula.

1. Najstarije vijesti o rimskom ratovanju s Japodima nedvojbeno pokazuju da su Japodi imali neku vrstu saveznog uređenja. Zahvaljujući tome Senat se 170. god. pribojavao i njihove reakcije na izazov konzula Kasija Longina. Četrdesetak godina kasnije konzul Sempronije Tuditan vodi teške borbe s Japodima; Japodi su tom prilikom svakako nastupali zajednički. Pored svega, podatak o njihovom poslanstvu u Rim i o posjetu rimskog izaslanika Japodiji svjedoči o postojanju određenog oblika zajedničkog odlučivanja u odnosima s vanjskim svijetom.

2. Nedatirano ratovanje P. Licinija, zabilježeno kod Frontina, dragocjeno je svjedočanstvo o uređenju japodskog saveza i njegove vojske. Kao što se vidi iz Frontinova teksta, japodske su zajednice (»pagi«) imale u priličnoj mjeri odriješene ruke, tako da su mogle nastupiti i samostalno. Posredno doznajemo da su se japodske snage sastojale iz odjelitih odreda iz svake zajednice.

3. Svemu ovome priključuje se poznati Ciceronov podatak o uređenju odnosa s Rimom, i Apijanovi podaci o odvojenoj borbi Japoda s Oktavijanom 35. god. Foedus s Rimljanima pokazuje da je i polovicom 1. st. Japodija (južna) bila određena cjelina, dok samostalna borba svake zajednice govori o odsustvu stalnih zajedničkih institucija, odnosno o nepostojanju saveza kao instance odlučivanja

trajne prirode, instance na koju bi se prenio dio suverenih prava svake zajednice.

4. Pokušali smo pokazati da su Japodijom dominirale krupne zajednice. Moguće je ovu pojavu izraziti na još egzaktniji način. S jedne strane, arheološka istraživanja danas sve više pokazuju da su mnoge naseljene gradine japodske zemlje, a među njima i neke od vodećih (npr. Arupij), nastale još početkom željeznog doba i da su se kontinuirano razvijale do dolaska Rimljana.¹²² Drugim riječima, u vrijeme Oktavijanova pohoda, svaka je od japodskih zajednica, ili barem većina njih, imala za sobom duga stoljeća vlastita iskustva, tradicije — ukratko vlastite povijesti. Na drugoj strani, dominantne zajednice morale su imati 2 do 3 tisuće boraca, što odgovara ukupnom pučanstvu od 8 do 12 tisuća ljudi i teritoriju od oko 1000 do 1500 km². Uzevši nižu vrijednost — 1000 km² — za četiri očito najjače zajednice (Metuli, Arupini, Terponjani, Poseni), nije teško dokučiti da one drže najmanje trećinu Japodije: oko 35. god. ona nije mogla imati više od 12000 km². Vjerojatno je u pogledu pučanstva sudjelovanje ovih i vjerojatno još poneke krupne zajednice, veće. Takvi razmjeri zajednica nisu mogli pogodovati nekom čvršćem okupljanju.

5. Daljnja zapreka objedinjavanju bili su prije svega arhaični društveni odnosi i održanje tradicionalnih oblika proizvodnje i kruženja dobara. Iako bi bilo teško kazati nešto određeno o tome, određeni negativni sud može se donijeti na temelju uvida u razvitak naselja. Prilično dobro dokumentirane različite veze s vanjskim svijetom, napose u dolini Une,¹²³ ne mogu poslužiti kao dokaz da je japodsko društvo u mlađem razdoblju (4—1. st. prije n. e.) doživjelo neku bitnu preobrazbu i da su naselja odlučnije zakoračila putem urbanog razvitka. Kod Apijana se spominje da su se Arupini povukli iz »sela« u svoj Arupij. Sudeći prema brojnim gradinama uokolo kraških polja Like, može se sa sigurnošću tvrditi da sporedna naselja japodskih zajednica nisu bila bez zaštite i da je u njima još uvijek boravila većina pripadnika zajednice. Njihovo povlačenje proizročila je brutalna promjena u načinu ratovanja, jer se male »seoske« gradine u većini slučajeva nisu mogle ozbiljnije oduprijeti Rimljanima (a vjerojatno ni bilo kojem drugom neprijatelju koji bi se tada usudio napasti Japode). Ne samo da su fortifikacije izgubile na vrijednosti suočivši se s novom opsadnom tehnikom, nego je sam način borbe sada tražio iskustvo, vještinu i organizaciju višeg reda, nešto što se očito moglo naći na razini japodske općinske zajednice. To svakako pokazuje da je samo središnje naselje već preuzelo

¹²² Usp. R. Drechsler-Bižić, »Characteristiques des agglomérations...«, *Utvrđena ilirska naselja*, Sarajevo, 1975, 72.

¹²³ Z. Marić, »Japodske nekropole u dolini Une«, *GZM*, 23/1968.

vodeću ulogu u gotovo svim aspektima društvenog života, ali skromni tragovi društvene podjele rada, snažan pečat tradicije na gotovo svim poljima japodske kulture i brojnost perifernih naselja, moraju se uzeti kao znaci žilavog otpora naslijeđenog poretka.

6. Ovdje se upravo nameće pitanje japodskih prvaka, vodećeg japodskog sloja. Slabo razlikovanje grobnih nalaza po bogatstvu ponekad se suprotstavlja bogatim nalazima u tzv. »kneževskim grobovima« na jugoistoku Ilirika i uzima kao dokaz slabo izraženog društvenog raslojavanja. Poznato je da Japodi kao i Liburni ne stavljaju u grobove oružje, te da je općenito prevladavao običaj da se pokojnik zakapa uglavnom s predmetima koji su najčešće nakit i dijelovi odjeće.¹²⁴ Oružje zapravo nestaje iz grobnog inventara na samom početku željeznog doba. Kod Liburna su rijetki nalazi mačeva u ranijim fazama starijeg željeznog doba gotovo sigurno simboli posebnog statusa pokojnika koji nije u izravnoj vezi s funkcijom ratovanja. Vjerojatno je da ta pojava odgovara stabilizaciji općinskih središta i uspostavi određenog komunitarnog uređenja koje je potisnulo brončanodobnu (indoevropsku) instituciju arhaičnog kraljevstva i dominaciju ratničkih rodova.¹²⁵ Također nije suvišno spomenuti da je dosta uočljivi demografski porast u starije željezno doba dobrim dijelom utemeljen na većem značaju zemljoradnje, u odnosu na očitu prevagu stočarstva u prethodnom razdoblju.

Imajući sve ovo u vidu, ne bi trebalo preneglašavati značaj »kneževskih grobova« za proučavanje socijalne diferencijacije. Prema nalazima iz Male Grude kod Tivta jasno je vidljivo da su nosioci najviših funkcija u zajednici već u rano brončano doba zakapani uz poseban ritual i s predmetima koji su znaci njihova dostojanstva.¹²⁶ Izuzetno bogatstvo priloga koji se susreću u nekim grobovima 7—5. st. na jugu i jugoistoku Ilirika svjedoče o koncentraciji moći i sredstava u rukama vladara:¹²⁷ odatle nije opravdano izvoditi

¹²⁴ Baveći se razgraničenjem Japoda i njihovih istočnih susjeda, Z. Marić je posebno istakao da se kod Japoda (također i Liburna i Histra) ne javlja u grobovima oružje, dok je ono pravilo npr. u dolini Sane (Z. Marić, sp. dj., 52, bilj. 310, 311).

¹²⁵ V. npr. kod Liburna, gdje se od oružja u grobovima starijeg željeznog doba javljaju samo mačevi i to samo u ranijim fazama i često posebnih oblika (s »antenama«), Š. Batović, VAHD, 55/1953, 145—161; *Archaeologia Jugoslavica*, 6/1965, 63. Posebno je zanimljiv nalaz bodeža iz liburnskog groba na Rabu, koji R. Matejčić (*Dadora* 4/1968, 82—83) smatra svojevrsnim »brončanodobnim sirivalom«. Moglo bi se kazati da rijetke pojave oružja u grobovima liburnske kulturne skupine prije označavaju neku posebnu društvenu ulogu pokojnika.

¹²⁶ M. Parović-Pešikan, »Najnovija istraživanja u Boki Kotorskoj...«, *Materijali*, XII. IX kongres arheologa Jugoslavije, Zadar, 1976, 77 i d.

¹²⁷ Kao primjer mogu se uzeti bogati nalazi iz Trebeništa; V. Lahtov, *Problemi trebeniške kulture*, Ohrid, 1965; ili Atenica kod Čačka, M. Đuknić — B. Jovanović, »Illyrian princely necropolis at Atenica«, *Archaeologia Jugoslavica*, 6/1965, 1—25.

zaključke koji bi važili i za zajednice s očito »oligarhijskim« uređenjem, kao što su japodske. Postavši odavna žarištem i okvirom društvenog života, općina se dalje razvijala pod dominacijom vijeća prvaka — starješina najuglednijih rodova koji su ujedno bili nosioci svih društvenih funkcija (kult, rat, uprava, sudovanje i sl.). Nije teško pretpostaviti da bi u tom okviru, bez obzira na stvarno stanje u pogledu statusnih i imovnih razlika, trebalo očekivati podređivanje pojedinačnih interesa pravilima koja osiguravaju dominaciju solidarnosti na razini općine na dosta izravan način. Drugim riječima, smatramo da se sve ono što je davalo moć i ugled japodskim prvacima moralo artikulirati najprije unutar okvira koji su određivale društvene funkcije (kult, rat, uprava, sudstvo itd.), a zatim unutar granica određene kohezije na razini same vodeće skupine.

7. U nešto jasnijem svjetlu može se sagledati ove postavke ako japodskom društvu suprotstavimo germansko uređenje, poznato u osnovi zahvaljujući dragocjenom *Tacitovu* djelu. Kod Germana je upravo osobno isticanje voda i uspjeh njihovih družina, jamstvo sigurnosti i ugleda zajednice.¹²⁸ Neposredni uzrok tome je nedvojbeno u odsustvu fiksiranog općinskog središta: to daje apsolutni značaj uspostavljanju veza među ljudima bez posredovanja središta, bez posredovanja institucije u kojoj bi pripadnici zajednice posjedovali »egzistenciju odvojenu od sebe kao pojedinaca«.¹²⁹ U spisu »Oblici koji prethode kapitalističkoj proizvodnji«, koji je inače odigrao ključnu ulogu u uklanjanju dogmatskih i sterilnih taloga na tlu istraživanja starije povijesti i primitivnih/arhaičkih društava, *Marx* je pokušao pokazati da je takvo germansko uređenje u krajnjoj liniji uzrokovano odsustvom općinskog posredovanja pri korištenju općinskog zemljišta (*ager publicus*).¹³⁰ Ne možemo ići tako daleko s obzirom na škrte podatke izvora. Ostaje tek činjenica da izvori upućuju prilično izravno na to da japodsku zajednicu shvatimo kao cjelinu unutar koje se strukturiraju svi društveno značajni odnosi; čvrsto vezani s »matičnom« zajednicom, japodski prvaci i na razini saveza ostaju prije svega pripadnici svoje općinske zajednice.

8. U ovim uvjetima moglo je doći do toga da najjača općina preuzme funkciju predvodnika japodskog okupljanja. *Metulum* je imao takvu ulogu na sjeveru Japodije, a pretpostavljamo da je *Arupij* vodio južni dio Japoda. S obzirom na to da su Japodi u vrijeme

¹²⁸ O germanskom *comitatusu* *Tacit* daje osnovne podatke u *Germ.* 13—15. *Usp. R. Much*, dj. sp. u bilj. 36, 221 i d.

¹²⁹ *K. Marx*, »Oblici koji prethode kapitalističkoj proizvodnji«, *Temelji slobode*, Zagreb, 1974, 194.

¹³⁰ *Sp. dj.*, 189 i d. — Iscrpan komentar ovog *Marxova* rukopisa daje *M. Godelier* u uvodu knjige *Sur les sociétés précapitalistes*, Editions Sociales, Paris, 1973, 44 i d.

Tuditanova pohoda pretrpjeli teške udarce i da je pretpostavljenim gubitkom izlaza na more znatno poremećen odnos snaga u Japodiji, ne treba isključiti mogućnost da je prije toga ipak postojao neki oblik koji je okupljao sve ili veći dio Japoda. Bacivši pogled unatrag, do još starijih razdoblja japodske prošlosti, veoma je vjerojatna Suićeva misao da rimska Japodija »predstavlja tek reliquiae reliquiarum nekada moćnog i ekspanzivnog naroda«. ¹³¹ Japodija koju osvaja Oktavijan 35. god. čini nam se stepenicom na silaznom putu japodske povijesti.

Unatoč slabosti, japodsko okupljanje ima trajni značaj. Bilo bi posve pogrešno smatrati da su Japodi u svakoj prilici kada se javljala potreba za zajedničkim djelovanjem uglavljivali savezništvo ex novo. Kao i same japodske zajednice, japodsko okupljanje je moralo imati podužu prošlost. Još uvijek premalo znamo o japodskom društvu, da bismo mogli utvrditi stvarne uzroke i povode objedinjavanja, a time i procijeniti njegovu starost. Nešto se može ustanoviti na temelju višeznačnosti odnosa s vanjskim svijetom, u što se uključuje i rat. Prijetnje stranih sila ili potreba da se s njima reguliraju odnosi, ne mogu se naprosto uzeti kao »vanjski podsticaji« japodskom (ili bilo kojem drugom) okupljanju. Nisu samo ti »vanjski« faktori integralni dio ukupnih uvjeta egzistencije zajednica, već se može sa sigurnošću utvrditi da su upravo Japodi u boljim vremenima sami bili znatno aktivniji, šireći se, kako se pretpostavlja, iz svog središnjeg područja prema zapadu. Potreba za novom zemljom, zaposjedanje područja pogodnih za nabavu skupocjenih i rijetkih dobara, osiguranje prostora za godišnje kretanje stoke (transhumacija), nametanje tributa slabijim susjedima — sve su to mogući podsticaji da se povede rat ili na neki drugi način stupi u dodir s vanjskim svijetom. Objedinjavanjem snaga više zajednica moglo se nesumnjivo postići uspješnije komuniciranje s vanjskim svijetom.

9. Sam rat, koji je kod sjevernih Japoda morao igrati značajniju ulogu, ipak se ne može svesti na odnos prema japodskom svijetu. Plijen nije nužno donosio mnogo više nego je utrošeno u organiziranje, opremanje i izvođenje pohoda. Pljačkom namaknuta dobra najvećim su dijelom služila učvršćenju postojećih društvenih odnosa ili, drugim riječima, njihova je namjena bila u najvećoj mjeri »neproizvodna«. O tome će još biti govora u povodu pljačkaških pohoda Histra i Delmata. ¹³² Ovdje se može tek naznačiti da je glavni

¹³¹ M. Suić, »Zapadne granice Ilira . . .«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 46.

¹³² Posve je sigurno da se gozba Histra u zauzetom rimskom taboru 178. god. (Livije, 41, 214) povezuje sa skupnim blagovanjima i pijankama Ilira (Teopomp kod Ateneja X 60 p. 443 AB = *FGrHist* 543 F 39) i Ardijejaca (Teopomp kod Ateneja X 60 p. 443 B = *FGrHist* 543 F 40) te s proždrljivošću Autarijata koja ih je odvela u propast (Polijen, 7, 42).

plijen bilo oružje, dok su žito i stoka dobrim dijelom bili namijenjeni gozbama ratnika, zalihama protrebnim za nove pohode ili bilo koje druge izvanredne napore zajednice.

S druge strane, rat je, ovdje kao i u drugim arhaičnim društvima, eminentno polje društvene potvrde i napredovanja. Isticanje u ratu otvaralo je put prema društvenim funkcijama, a sami pohodi učvršćivali veze solidarnosti među ratnicima, kao što su davali izuzetne mogućnosti vođama. Na sličan način može se predočiti i odnose među zajednicama: najratobornija i za rat najspremnija zajednica, ona kojoj je uspijevalo da svoj ratnički ugled uvijek iznova potvrdi na bojnopolju, stjecala je pravo na vodstvo. Vjerojatno je da su učestali nemiri u sjeverozapadnom susjedstvu Japoda¹³³ i rimske prijetnje¹³⁴ dali dodatnog podsticaja značenju ovih odnosa. U svakom slučaju, za Metule, s obzirom da im je njihov ugledni položaj morao donositi i posve opipljive probitke, rat je doista morao zadobiti središnje značenje u društvenom životu. Tome bi odgovarala Strabonova »areiomanija«, odnosno sklop učinaka koje je takvo stanje proizvelo na razini društvene ideologije. Vjerujemo da se na taj način može potpunije pristupiti pitanjima u vezi s nepomirljivošću Metula.

II — H I S T R I

Podaci o Histrima nešto su potpuniji i svakako dopuštaju da se stvori određenija slika o političkom uređenju, pa i o histarskom društvu općenito. Arheološko istraživanje Istre pružilo je razmjerno obilnu građu o kulturi željeznog doba, ali je dio istraživanja slabo dokumentiran, dok sintetski prikaz koji bi postojecu građu objedinio i sustavnije obradio još uvijek ne postoji. Ovako stanje znatno umanjuje vrijednost arheološke evidencije i pričinja ozbiljne poteškoće pokušajima da se skromnim podacima iz antičke književnosti pridruže zaključci stvoreni proučavanjem građe iz histarskih naselja i nekropola.¹³⁵

Histri se kao etnička cjelina pojavljuju na prijelazu iz 10. u 9. st., kada se u Istri pojavljuju groblja sa žarama koja smjenjuju

¹³³ O nemirima izazvanim kretanjima keltskih naroda širem susjedstvu Japodije v. sažeti prikaz s literaturom P. Petru, *sp. dj.*, 367—370.

¹³⁴ V. bilj. 98 i d.

¹³⁵ Istri značaj imaju djela: A. Gnirs, *Istria praeromana*, Karlsbad, 1925; F. Duhn — F. Messerschmidt, *Italische Gräberkunde*, II, Heidelberg, 1939; značajnija istraživanja prikazuju A. Amoroso, *Atti mem. Soc. Istr. arch. stor. patria*, 1/1884; *Istri, istri časopis*, 5/1889, fasc. 1—2; C. Marchesetti, *Bollettino della Soc. adriatica di sc. nat.*, 8/1883; A. Pusch, *Vol. unico d. Atti mem. Soc. istr. arch. stor. patria*, 1905; J. Szombathy, »Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande«, *Mitt. präh. Kommission*, II, 1937; B. Bačić, *Jadranski zbornik*, 2/1957; J. Mladin,

raniji način pokapanja zgrčenih pokojnika. Naslijeđivši od brončano-dobnih stanovnika Istre brojna gradinska naselja, Histri su vjerojatno podigli i mnoga nova, tako da je cijelo područje bilo gusto posijano gradinama. Spomenuti nedostaci u poznavanju i vrednovanju arheoloških nalaza, onemogućavaju da se nešto određeno kaže o broju naseljenih mjesta u pojedinim užim razdobljima željeznog doba. Sigurno je, međutim, da je u prvoj polovici tisućljeća histarska kultura doživjela procvat, pridruživši se ostalim skupinama šire jadranske »koiné«.¹³⁶ Tada vjerojatno u Nesakciju nastaju poznati spomenici, sa zapada i sjevera dopiru utjecaji umjetnosti situla, dok iz Apulije stiže geometrijska keramika koja se iz Istre i Liburnije prenosi prema Notranjskoj, Dolenjskoj i Pounju. Sudeći prema žalosnoj sudbini nesakijskih spomenika, pronađenih u sekundarnom položaju kao građevni materijal u nekropoli Nesakcija, ovaj je razvoj bio poremećen. Jače opadanje domaćeg stvaralaštva osjeća se s porastom utjecaja Grka, odnosno helenističke kulture. Vjerojatno tome pridonose i sve nemirnije prilike kako na Jadranu, tako i u zaleđu.

Područje koje su nastavali Histri ne može se ograničiti na sam istarski poluotok. Histri su držali još i obalu Tršćanskog zaljeva te dio Krasa u njegovu zaleđu, dopirući na sjeveroistoku do šireg zaleđa Tarsatike, gdje su dolazili u dodir s Japodima. Istočna granica bila bi rijeka Raša, tako da Plomin (Flanona) i Labin (Alvona) nisu ulazili u sastav histarske zemlje.¹³⁷

1. Rimljani i Histri. *Bellum Histricum*.

Slomivši nakon veoma krvavih borbi Gale u Padskoj nizini, Rimljani su protegli teritorij pod svojom kontrolom sve do granica svojih saveznika Veneta i galskih Cenomana.¹³⁸ Tako su 222. god. došli u susjedstvo Histra. Na veoma uvjerljiv način pokazao je H. J. Dell da sukob Rimljana i Histra datira upravo iz vremena

Jadranski zbornik, 7/1969. Poseban značaj ima: C. Marchesetti, »I castelli preistorici di Trieste e della Regione Giulia«, *Atti Museo Civico st. nat.*, 10/1903, 1—206. Povijest predrijske Istre i razdoblje do Augusta: B. Benussi, »L' Istria sino ad Augusto«, *Archeogr. Triest.*, 8/1881—1882, 10, 1884, 11, 1885.

¹³⁶ O jadranskoj kulturnoj zajednici 8—5. st. v. priloge Š. Batovića, R. Peronija, D. Lollini u: *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976. U veoma sažetom obliku pregled histarske kulturne skupine te njenih veza daje Š. Batović, *VAHD*, 68/1966, 50 i d. Najkarakterističnija pojava spomenutog procvata histarske kulture jesu spomenici iz Nesakcija; v. J. Mladin, *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nesakcija*, Pula, 1964. To je dosada jedina cjelovita publikacija. J. Mladin je obradio i nalaze brončanih posuda i šljemova iz Istre, *Diadora*, 7/1974, 35 i d., koji također pripadaju starijem razdoblju histarske kulture.

¹³⁷ V. A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana*, Bern, 1954, 14 i d., gdje je i starija literatura.

¹³⁸ *Polibije* 2, 23—35.

ratovanja s Galima.¹³⁹ Prema Apijanau naveo je poznati Demetrije Farski Histre da napadaju i plijene rimsko brodovlje. Iz drugog izvora doznajemo da su to bile lađe natovarene žitom. Po Dellu se radi o pošiljkama koje su Rimljani upućivali svojoj vojsci na sjeveru Italije. Demetrije se tada još ustezao otvoreno istupati protiv Rimljana, pa je gurnuo Histre, zacijelo već tada iskusne pomorce i gusare. Dovršivši rat s Galima, Rimljani su 221. god. napali Histre. Rat se vodio još i 220. god. Histri su privremeno pokoreni;¹⁴⁰ posljedice toga poraza ne treba potcjenjivati, ali je Hanibalov upad u Italiju pomogao Histrima da se oporave i pokušaju obnoviti nezavisnost.

Flor¹⁴¹ donosi pomalo nejasno formuliranu vijest da su Histri bili u vezi s Etolcima, inače poznatim grčkim savezom koji je bio prvi saveznik Rimljana na tlu Helade a 192. god. nastupio kao najogročeniji neprijatelj Rimljana. Teško je kazati da li su se Histri mogli javiti kao gusari u vodama južnog Jadrana, pomažući tako Etolcima koji su nakon poraza velikog saveznika, Antioha, dospjeli u očajan položaj.¹⁴²

Odnosi Histra i Rimljana naglo se zaoštavaju potkraj osamdesetih godina. Poveća horda Gala (12000 ljudi) spušta se iz Alpa na obalu sjevernog Jadrana i pokušava osnovati *oppidum* na mjestu gdje će kasnije niknuti Akvileja. Konzul M. Klaudije Marcel poslan je 183. god. da ih protjera.¹⁴³ Svakako su tom prilikom postale očevidne namjere Rimljana da podignu vlastitu koloniju. Histri su intervenirali ili je pak konzul sam smatrao potrebnim da preventivno djeluje. U svakom slučaju 182. god. je Marcelu prorogiran imperij — znak da se rat nastavio.¹⁴⁴ Iste godine Histri su pustošili polja Brundizija i Tarenta i plijenili lađe tih gradova.¹⁴⁵ Iduće, 181. god. Histri su još pokušavali spriječiti osnivanje Akvileje.¹⁴⁶ Ipak je na kraju ta moćna naseobina s latinskim pravom osnovana.

¹³⁹ H. J. Dell, »Demetrius of Pharos and the Istrian War«, *Historia*, 19/1970, H. 1, 30 i d.

¹⁴⁰ O ratu 221—220. govore Livije, *Per.* 20 i 21, 16, 4; Apijan, *Illyr.* 8; *Eutropije* 3, 7; *Zonara iz Diona Kasija*, 8, 20.

¹⁴¹ Flor, 1, 26.

¹⁴² O etolskom ratu v. M. Holleaux u: *Cambridge Ancient History*, VIII, 203 i d. Histrima Jonsko more nije bilo sasvim izvan dohvata jer se nedugo zatim javljaju kao gusari pred apulskom obalom. O histarskom pomorstvu v. Verije Flak kod Festa 340: *Verrius appellari putat navigia Histricia ac Liburnica quae lino ac sparto condensatur a conservendo et contexendo dicta.*

¹⁴³ Livije 39, 45 i 54 (o dolasku Gala u Venetiju: 39, 22). V. F. Sartori, *Aquileia Nostra*, 31, 1960, 1 i d.

¹⁴⁴ Livije 39, 55 i 40, 1. O osnivanju Akvileje v. noviji rad G. Marchetti, *Mem. Stor. Forogullesi*, 43/1958—59, 1959, 1 i d.

¹⁴⁵ Livije, 40, 18, 3—4: *L. Duronio Apulia; et Histri adiecti quod Tarentini Brundisinquenuntiantabant maritimos agros infestos transmarinarum navium latrociniiis esse.*

¹⁴⁶ Livije, 40, 26. Osnivanje Akvileje: 40, 34.

Početak 41. knjige Tita Livija na žalost je izgubljen. Ipak se može razabrati da je 178. god. na čelu Histra stajao Epulon (Aepulo), kojeg Livije naziva *rex* i *regulus*. Prema podatku da je oca naslijedio dok je vladao mir, pretpostavlja se da se to dogodilo nakon okončanja neprijateljstava izazvanih osnivanjem Akvileje. Mladi Epulon je navodno ugađajući mladem naraštaju odlučio iznova okušati ratnu sreću.¹⁴⁷

Na drugoj strani, u Akvileji, našao se iste godine konzul Aulo Manlije Vulson, po svemu jedan od brojnih lovaca na trijumfe toga vremena u Rimu. Iako nije raspolagao senatskom odlukom o zame-tanju rata s Histrima, Vulson se odlučio na pohod. Razlog je nalazio u pripremama Histra i potrebi da se s njima obračuna prije nego prikupe veće snage. Postavivši *castra* na Timavu, konzul je prihvatio Gaja Furija s njegovih deset lađa iz sastava od dvadeset brodova određenih da štite Italiju od »ilirskog brodovlja«.¹⁴⁸ Pod okriljem Furijeve eskadre stigle su i teretne lađe radi opskrbe legija.

Od Timava je konzul napredovao dalje prema Trstu. Zbog nekih nelogičnosti u daljenjem izlaganju koje se tiču smještaja logora nakon što se vojska ponovno zaustavila, postoje razilaženja brojnih autora koji su se bavili ovim pohodom.¹⁴⁹ Budući da to za našu temu nema nikakva značaja, zadovoljit ćemo se općenito usvojenim mišljenjem da se radi o nekom položaju po prilici na sredini puta između Timava i Trsta. Rimljani su se inače utaborili u više odjelitih logora na maloj udaljenosti kako bi se osiguralo komuniciranje logora s pristaništem gdje su prispjele teretne lađe, zaštitio pristup nekoj rječici, kao i put za Akvileju. Sve ove mjere pokazuju da je Vulson namjeravao povesti ozbiljan pohod i da nimalo nije potcjenjivao mogućnosti protivnika.

Histri su, međutim, slijedili kretanje rimske vojske iza lanca brda koja sa sjevera zakrilijuju Tršćanski zaljev. Imajući stalno Rimljane na oku, uvrebali su prigodu kada su zorom legionari nabavljali živež u pristaništu i kad je općenito kod Rimljana popustila pažnja. Koristeći jutarnju izmaglicu i izlazak sunca — dolazili su s istoka — Histri su natjerali u bijeg placentinsku kohortu i mani-

¹⁴⁷ Livije 41, 1: ... a patre in pace habitam armasse eoque inventu ti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur. — Tok pohoda: G. Veith, »Die Eroberung Istriens durch die Römer in den Jahren 178«, u. 177 v. Chr. *Strefleuers militär Zeitschrift*, 85/1908, Bd. 2 H. 10, 1513 i d.

¹⁴⁸ Livije 41, 1, 1—2 (donosi se odluka o ratu) *Consilium de Histrico bello cum haberet consul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quae diem non proferebat. (3) adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant.*

¹⁴⁹ V. A. Grilli, »Livio e i Romani in Istria nel 178 av. Cr.«, *Rendiconti Istituto Lombardo*, 110/1976, 142 i d.

pule druge legije postavljene kao predstraža te jurnuli na logor druge legije u kojem je bio i sam konzul. Rimljani su panično izbjegli prema pristaništu, a manji dio ih je pobijen ili zarobljen u logoru. Nakon velike zbrke, Rimljani su se ipak snašli jer ih Histri nisu dalje gonili, držeći valjda da su postigli dovoljno. Umjesto da dovrše što su započeli, Histri su se bacili na zalihe jela i pića u rimskom taboru. To je, ako je vjerovati Liviju i njegovu izvoru, omogućilo trećoj legiji (koja je inače logorovala podalje) da iznenadi Histre u zauzetom logoru i napravi strašan pokolj. Samog Epulona njegovi posadiše na konja i omogućio mu da tako umakne s manjim brojem Histra »qui modice vinosi erant«. Navodno je svoju pohlepu za jelom i pićem glavom platilo čak osam tisuća Histra — u što je ipak teško povjerovati s obzirom na kasnije događaje.¹⁵⁰

Unatoč sretnom obratu, Vulsonova je vojska morala biti prilično demoralizirana. U međuvremenu su do Rima stigle panične vijesti o potpunoj propasti Rimljana, tako da je proglašen *tumultus*, a drugi konzul, Marko Junije, smjesta je upućen u Istru. Tamo je zatekao kolegu kako taboruje na maloj razdaljini od Histra. Videći novu rimsku vojsku, Histri su se razišli u svoje civitates. Sudeći po tome što su konzuli nakon toga odveli vojsku na zimovanje u Akvileju, može se procijeniti da je već bila odmakla jesen.

Iako ne možemo vjerovati da je čak 8000 Histra pobijeno u toboru II legije, ostaje utisak da napad nisu izvele objedinjene snage Histra. Opisujući jutarnji napad Histra, Livije navodi kako se u titravoj svjetlosti praskozorja Rimljanima neprijateljski stroj učinio većim nego je stvarno bio. Pa i sam broj navodno pobijenih Histra govorio bi tome u prilog: *Histrorum pauci, qui . . . memores fuerant fugae*¹⁵¹ — može se odnositi najviše na dvije ili tri tisuće, pa je prema tome Livijev izvor »računao« na desetak tisuća Histra koji su učestvovali u prepadu. No nakon toga su se Histri *magnis copiis* usudili taborovati *haud procul consulis castris*.¹⁵² Katastrofalni ishod prepada nije ih prema tome pokolebao niti je do te mjere oslabio njihove snage da se ne bi usudili izazivati Rimljane. Otuda se može pretpostaviti da su prepad izvele manje snage na čelu s Epulonom i da tom prilikom nije poginulo ni upola toliko Histra koliko spominje Livije. Tako bi se donekle moglo objasniti i činjenicu da Histri nisu produžili napad zauzevši logor II legije, vjerujući da će se nakon rasula pomoćnih jedinica i II legije povući i ostale snage. Ovakav dojam osnažuju dvije činjenice: prvo, Histri su pažljivo motrili rimsko kretanje i znali raspored njihovih snaga, i drugo, Epulonov

¹⁵⁰ Livije 41, 1, 4—8, donosi kretanje i razmještaj snaga; 41, 2—4 prikazuje tok borbi do pokolja Histra zatečenih u logoru II legije.

¹⁵¹ Livije 41, 4, 4.

¹⁵² Livije 41, 5, 12.

prepad s manjim snagama a kasnija pojava Histra s većom silom potvrđuje do neke mjere da je Vulson uspio u namjeri da napadne Histre prije nego su ovi prikupili sve svoje odrede.

Na taj način nam već pojedinosti iz borbi 178. god. pružaju nekoliko zanimljivih podataka, nedvojbeno značajnih za političke odnose. Ipak je našu temu važnije ratovanje 177. god.

U Rimu je prvotni strah zamijenilo nezadovoljstvo Vulsonovim postupcima, što se očito valjano iskoristilo za stranačke obračune. Obavivši svoju dužnost na kraju godine u Rimu, Marko Junije se vratio vojsci u Akvileju, gdje je ostao i Vulson. Novoizabrani konzul, Gaj Klaudije Pulher, ždrijebom je dobio u provinciju Histre: to je značilo da se čim on stigne na ratište Vulson i Junije moraju povući skupa sa svojim legijama.¹⁵³ Ni jedan ni drugi nisu bili toga mišljenja. S početkom proljeća provalili su u Istru želeći dovršiti što su lani započeli i sami svladati Histre. Pustošeći histarsko zemljište ubrzo su natjerali Histre da zaborave na opasnost otvorenog boja s dvije konzularne armije (tj. četiri legije s pomoćnim snagama!). Prikupivši snage iz svih jedinica, Histri su pokušali žestinom navale poremetiti rimske redove, ali su na kraju potučeni, ostavivši 4 tisuće mrtvih. Povukavši se svaki u svoju civitas Histri su stupili u pregovore i poslali zatražene taoce.¹⁵⁴ Nekako u isto vrijeme, doznajući da su prokonzuli na svoju ruku nastavili rat, novi konzul G. Klaudije pohita u Istru da preuzme zapovjedništvo. Kako nije obavio potrebne obrede, morao se vratiti neobavljena posla.¹⁵⁵ Prokonzuli su, međutim, hitno produžili prema Nesakciji na jugoistočnoj obali Istre gdje se sklonio Epulon s histarskim prvcima. Njihovi juriši nisu urodili plodom, pa je konzul Klaudije Pulher imao vremena obaviti obrede u Rimu i vratiti se u Istru, stigavši napokon pod Nesakcij. Prokonzuli su morali odstupiti, a Klaudije otpoče opsadu *lege artis*.¹⁵⁶ Histri su se uspješno odupirali dok nisu Rimljani skrenuli neki potok iz kojeg su se branitelji snabdijevali vodom. Navodno je to zapanjilo barbare u Nesakciju; u svakom slučaju su ostali bez vode i nade da će dulje odolijevati premoćnom napadaču. Na to su počeli na samim bedemima ubijati žene i djecu, bacajući ih pred opsjedatelje: usred toga klanja Rimljani su se probili na bedeme i provalili u *oppidum*, ubijajući i zarobljavajući branioce i stanovništvo. Shvativši prema povicima da je neprijatelj prodro u grad, Epulon se probo mačem da ne bude i sam zarobljen. *Auctores belli* su uhvaćeni i pogubljeni.

Nakon pada Nesakcija Rimljani zauzeše još i *oppida* Faveriju i Mutilu. Livije bilježi da je plijen bio veći nego se moglo očekivati; prepušten je vojnicima. Uhvaćeno je 5632 ljudi, vjerojatno iz sva

¹⁵³ Livije 41, 8.

¹⁵⁴ Livije 41, 10.

¹⁵⁵ Livije 41, 10, 5—10.

¹⁵⁶ Livije 41, 11, 1.

tri *oppida*, i svi su prodani u roblje. Livije zaključuje kako je razaranjem triju gradina (*trium oppidorum*) i smrću kralja pokorena Histrija, a svi »narodi« (*populi*) predali taoce i priznali rimsku vlast.¹⁵⁷ Ovim nije konačno pokorena Istra. Nisu prestali ni problemi koje je u Rimu izazvao *bellum Histricum*. Dok je G. Klaudije Pulher proslavljao trijumf nad Histrima i Ligurima (koje je svladao na povratku iz Istre), latinski saveznici pratili su povorku šutke jer su dobili upola manje nego rimski građani. Strahujući da se Histri ponovno ne dignu, G. Klaudije, kojem je prorogiran imperij u Cisalpinu za 176. god., poslao je te iste Latine ponovno u Istru.¹⁵⁸

Ipak se Histri već 171/170. god. spominju kao *infesta gens* u vezi s već opširno izloženim slučajem konzula Kasija i poslanstava koja su uputili kralj Cincibil, Karni, Japodi i Histri. God. 129. Histre je iznova pokorio Sempronije Tuditan. Dalja povijest Histra ostaje prilično nejasna. Rimljani su svakako u prvoj polovici stoljeća čvrsto zaposjeli obalna područja, naročito pak u vrijeme Cezarova prokonzulata. Ako je vjerovati L u k a n u, ono što je još ostalo od Histra, nakon izbijanja rata između Cezara i Pompeja 49. god. povelu se za primjerom dijela Liburna, Delmata i drugih naroda Ilirika, opredijelivši se za Pompeja. L u k a n ih, naime, spominje kao saveznike pompejevaca u krvavoj bici koja se odigrala u kanalu između Krka i kopna.¹⁵⁹ Histri su ovo zacijelo skupo platili. Najveći dio njihova teritorija pripao je kolonijama Tergeste, Parentium i Pola.¹⁶⁰ Plinije nabroja u brdskim predjelima Istre i njezina zaleđa zajednice (populi): Menoncaleni, Fecusses, Subocrini, Catali;¹⁶¹ ovima treba pridružiti i još Rundikte.¹⁶² Histri se, međutim, više ne spominju kao narod. Sudeći prema epigrafičkim spomenicima, domaće pučanstvo tijekom 1. i u 2. st. najvećim dijelom prihvaća tekovine rimske civilizacije, a na preostalom teritoriju Istre niču municipalna središta.

2. *Iuventus i populi Histriae*

Uz kralja (*rex/regulus*), histarske zajednice (*populi/civitates*) i prvake (*principes Histrorum*), Livije spominje još najmanje dva

¹⁵⁷ Livije 41, 11, 2—9.

¹⁵⁸ Livije, 41, 14, 6.

¹⁵⁹ Lukan, *Pharsalia* 4, 406 i d.

¹⁶⁰ A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia Romana*, 49 i d., daje osnovne probleme: Tergeste, 49—53, Pola, 60—68, Parentium, 68—72. Od ostalih centara Agida/Aegida bila bi kasnije apsorbirana od tergestinske kolonije, a slično je bilo i s naseljima/općinama Pucinum, Piquentum, Petina. Jedino se možda Nesakcij u 1. st. uspio izdvojiti kao autonomni centar. — O agerima kolonija v. M. Sudić, »Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali«, *Zbornik Inst. za historijske nauke u Zadru*, 1/1955, 1 i d.

¹⁶¹ Plinije 3, 133.

¹⁶² Rundictes, *CIL* V 698, A. Degrassi, *Il confine ...*, 88—90.

»elementa« koji sačinjavaju konstelaciju snaga na političkom poprištu Histrije: s jedne strane su *oppida* Nesactium, Faveria, Mutila), s druge pak histarska mladež (*iuventus*). Ovo poravnanje očividno umnogome različitih »subjekata« političkog života može u prvi mah izgledati neopravdano. No pažljivim čitanjem Livijeva teksta možemo utvrditi da je svaki od njih, makar i u ograničenoj mjeri, u jednom trenutku imao određenog utjecaja na politička zbivanja. To je razlog da ih se pokuša izolirati i utvrditi međusobne odnose. Među njima *iuventus* i *civitates* predstavljaju svakako elemente koji su opsegom obuhvaćali cijelu Histriju, pa ćemo se najprije zaustaviti na pitanjima koja se tiču njihova bližeg određenja.

Prema Liviju ili, točnije, rimskoj tradiciji, novi histarski kralj Epulon naoruža Histre da bi ugodio mladeži željnoj pljačkaških pohoda. Iako je posve realno očekivati da je u tom navodu izražena tendencija prebacivanja odgovornosti za rat na Histre, ne bi se moglo kazati da je on sasvim netočan. To se vidi iz usporedbe borbi 178. i 177. god. Provalivši iznenada u Istru kako bi pretekli novoizabranog konzula da sam obračuna s Histrima i zaradi trijumf, Manlije i Junije su mogli neko vrijeme pustošiti nesmetano. Tek nakon toga se okupila histarska vojska. Naprotiv, godinu dana ranije, iako mu je sijelo bilo u Nesakciju, dakle oko četiri dana hoda od Timava, Epulon je s odredom od nekoliko tisuća boraca čekao Rimljane na brdima iznad Timava (Ermada?). Vjerojatno tek nekoliko dana iza boja s Manlijevom vojskom, Epulon je već raspolagao znatnom silom, izazovno taborujući prema Rimljanima. Drugim riječima, Histri su se doista prethodno pripremali na rat. Dodatni argument pruža sama činjenica pojave Epulonove vojske na granicama tadašnje Histrije. Valja imati na umu da Histri nisu bili posve nezavisan narod, jer su ih prethodno najmanje dvaput Rimljani potukli: 220. god. i 181. god. To ih je obvezivalo posebno u pitanjima vanjske politike, pa je svaki njihov pokret morao izazivati podozrenje: naoružavanje nekog »elitnog« dijela histarskih snaga, a pogotovu pozivi na opće novačenje nisu mogli proći nezapaženo. Dovoljno je bilo da se okupi tek dio histarske vojske pa da to izazove reakciju Rimljana.

Ti nas razlozi navode na pomisao da težnje histarske *iuventus* povežemo s gusarskim pothvatima iz 222. god. i onim kasnijim, 182. god., kao i s nastojanjem Histra da spriječe osnivanje velike rimske kolonije u Akvileji. Posebno je rimska kolonija morala izgledati kao prijetnja slobodi Histra. Ona je označavala početak energičnijeg rimskog djelovanja prema sjeveroistoku, izravan nadzor nad narodima toga područja, a njeno podizanje otvaralo je vrata djelo-

vanju italskih trgovaca, ljudi koji su se isto toliko uzdali u svoju poslovnost koliko i u tešku ruku rimske države.¹⁶³

Prædandi cupida iuventus inače nije iznenađujuća pojava. Nije riječ samo o ratobornosti omladine; može se uostalom sumnjati u to da se doista radi o mlađem naraštaju (tj. između 18/20 i 30 godina). *Iuventus* je ovdje vjerojatno uzeta u širem smislu, kao i kod Metula (*neótes*), označavajući za borbu najsposobniji dio muškog stanovništva, između 20 i 40 godina starosti. Najmlađa klasa boraca morala je biti najbrojnija i najborbenija. Vraćajući se ponovno na rat kao polje društvene afirmacije, treba kazati da se borbenost mladih — koja je dobrim dijelom izraz težnje za društvenim ugledom i položajem — u mnogim arhaičnim i klasičnim društvima javlja kao institucija u vojnom, političkom i pravnom smislu. Zbog oskudnih podataka ne možemo kazati ništa pobliže o statusu histarske *iuventus*. Možemo tek spomenuti da se istim terminom označavaju branitelji Metuluma, dok mu nema ni traga u inače opširnem prikazu borbi s Delmatima koji daje Apijan, niti se nešto slično spominje u vezi s Delmatima u drugim izvorima. Početnu borbenost histarske *iuventus* možemo također usporediti s nepomirljivošću metalske *neótes*. Ako ovome pridodamo još držanje puka (*demos*) u Segesti, koji je, suprotno odluci prvaka *proteuóntes*), odbio prihvatiti Oktavijanove uvjete i opredijelio se za obranu Segeste,¹⁶⁴ moguće je povući paralelu između težnji i vladanja mase boraca, pretežno mladih ljudi, kod Histra i Japoda i donjeg sloja kod Segestana. Usporedba je legitimna utoliko što je u mnogim društvima jasno izraženo načelo dominacije starijih, koje u nekim slučajevima vodi do nepotpunosti građanskog statusa mladih od 30 godina (npr. u Sparti). Načelo seniorata »upisano« je u važnije odnose u klasnim društvima, regulirajući odnose unutar užih društvenih skupina,¹⁶⁵ dok je njegovo značenje moralo biti veće u društvima u

¹⁶³ Ima još jedan razlog da povjerujemo kako su Histri ipak nečim dali povoda Vulsonu da započne rat. A. Grilli, *op. cit.*, 142—143, ističe da je pohod morao započeti potkraj ljeta, budući da je rimska vojska u razmjerno kratkom roku krenula na zimovanje u Aikvileju. Sudeći pak prema snazi rimske vojske, Vulson nije potcjenjivao histarske snage; o tome govori i pažljivo razmjještanje jedinica kod — kako je ustanovio još Velth — Sistiane, gdje su se i vodile borbe 178. god.

¹⁶⁴ Apijan, *Illyr.* 23. Usp. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkrieg*, Budapest, 1959, 131.

¹⁶⁵ Za Spartu v. Ju. V. Andreev, »Spartanske 'vsadniki'«, *Vestnik drevnej istorii*, 1969, 4, 25 i d., gdje se pokazuje kako se institucija spartanskih »vitezova« povezuje s dobnim klasama, poprimajući na drugoj strani posve političku funkciju. — Dobne klase su se naročito očuvale u vojnom poretku, npr. u rimskoj legiji (trijarii — principes — hastati, poredani po starosti: Livije 8, 8 i Varon, *Die lingua Latina* 5, 9); poredak se čuva i u logoru (Polibije 6, 29). Isti autor kaže za velite da su među unovačenima najsiromašniji i najmlađi (6, 21). — Istoj tradiciji pripadaju grčka gerusija i rimski senat (gerousia, Senatus).

kojima postojeće razlike nisu narušavale načelo formalne ravnopravnosti koju daje potpuna pripadnost zajednici.

Rat je svakako premještao poprište društvenog natjecanja i isticanja s područja tradicionalnih hijerarhijskih i srodničkih odnosa, pa i ekonomskih, tamo gdje osobna sreća i vrijednost barem prividno pružaju svakom pojedincu podjednake izgleda. Težnje histarske mladeži ipak treba gledati više kao izraz postojeće društvene situacije: sama *iuventus* nije mogla ponijeti neku stvarnu inicijativu. Iz ratovanja 178. god. vidljivo je da se histarske snage okupljaju tek postupno. Iduće godine to je još uočljivije, jer su se borci okupili tek pošto je odlučeno da se suprotstavi Rimljanima u otvorenoj bici. I pod jesen 178. god., kao i nakon poraza idućeg proljeća, borci se povlače *in civitates*. Iako je mogla postojati općenito izražena težnja da se obnove pohodi prema rimskim i drugim krajevima, *iuventus* niti na prvi znak zametanja neprijateljstava ne hrli za Epulonom, niti ga slijedi u Nesakcij nakon poraza.

Podređenost boraca zajednicama kojima su pripadali time je sigurno posvjedočena. Histarske zajednice Livije naziva čas *populi*, čas *civitates*. Druga oznaka je šira: njome se označuje zajednica skupa s teritorijem, pa ima mjesno određenje (*in civitates dilapsi sunt* 41, 5, 12; *ceteri omissio bello in civitates passim diffugerunt* 41, 10, 4). *Populus* označava, približno, zajednicu ljudi (*concurso ex omnibus populis iuventutis* 41, 10, 3; *omnesque undique populi obsidibus datis* 41, 11, 9). Prilično je teško ustanoviti što je to zapravo histarska *civitas*. Iz mnogo kasnijeg vremena potječe Plinijeva vijest: *Incolae Alpium multi populi, sed inlustres a Pola ad Tergestis regionem Fecusses, Subocrini, Catali, Menoncaleni, iuxtaque Carnos quondam Taurisci etc.*¹⁶⁶ Karni su poznati keltski narod u širokom zaleđu Akvileje, koji je u nepoznato vrijeme, svakako nakon opadanja moći Histra, držao i Targeste, kako bilježi Strabon.¹⁶⁷ Dio Karni je, skupa s Katalima, adtribuirao August tergestinskoj koloniji.¹⁶⁸ Katali smještaju različiti povjesničari na sjever Istre. Degrassi, slijedeći Mommsena, stavlja Katali južno od Trsta, svakako sjeverno od Mirne (Ningus fl.), koja je bila granica tergestinskog i parentinskog agera.¹⁶⁹ To međutim ostaju nagađanja. Subokrini su naseljavali, dosta vjerojatno, područje Pivke i Reke, možda i dalje na sjeverozapad. O Fekusima i Menonkalenima ne zna se ništa pouzdano. Degrassi ih stavlja na istarski poluotok, pretpostavljajući da su možda poput Katala i dijela Karni — adtribuiranih tergestin-

¹⁶⁶ Plinije 3, 133.

¹⁶⁷ Strabon 7, 5, 2.

¹⁶⁸ CIL V 532. Usp. A. Degrassi, *Il confine ...*, 81—82.

¹⁶⁹ A. Degrassi, *sp. dj.*, 82.

skoj koloniji — ovi bili adtribuirani Parenciju *respective* Poli.¹⁷⁰ Ostaje, međutim, otvoreno pitanje, spadaju li ovi *populi* u Istru u užem smislu. Plinije ipak govori o stanovnicima Alpi, a određenje *a Pola ad Tergestis regionem* može se uzeti slobodnije. Ako je ovdje poredak geografski, imajući u vidu smještaj Subokrina i vezu Katala s tergestinskim područjem, moguće je tek da su Fekusi nastavali neki dio na sjeveru (sjeveroistoku?) Istre.

Da li su središta rimske Histrije mogla naslijediti predrimске *civitates*? Na tu mogućnost treba pomišljati već s obzirom da je takav proces dokumentiran kod Japoda i Liburna. Osnivanje kolonija u Trstu, Poreču i Puli s razmjerno prostranim agerima moralo je, doduše, poremetiti ranije teritorijalne odnose, ali ne u cijeloj Istri.¹⁷¹ Tako se može uzeti da su Piquentum (Buzet) i Petina (Pićan) bili središta predrimskih zajednica koja su doživjela određeni procvat u rimsko vrijeme. Parentium je također imao za sobom podužu prošlost prije nego je postao kolonijom rimskih građana. Pola je nedvojbeno bila značajno naselje, utvrda i luka u starijem razdoblju histarske kulture; po nedostatku grobova mlađeg perioda pretpostavlja se da je naselje za neko vrijeme propalo i da su ga obnovili Rimljani.¹⁷²

Iako u velikoj mjeri nedostaju sustavna arheološka iskapanja većih gradinskih naselja, može se utvrditi da u vrijeme procvata histarske kulture — približno 7—5. st. — razvitak naselja nije sasvim podudaran s pojavama na tlu Liburnije. Čini se da je općenito gušća mreža naselja i da ih se ne može razvrstati prema veličini i značaju kao što je to moguće uraditi u sjevernoj Dalmaciji. Posebno je to vidljivo u Poreštini.¹⁷³ Teško je kazati da li se nešto izmijenilo u kasnijem razdoblju; to bi se moglo ustanoviti jedino iskapanjem. Za sada smo ipak skloni pretpostavci da u Istri nije bio tako izrazit proces koncentracije društvenih funkcija i samog pučanstva u središnjim naseljima zajednica kao što je bio slučaj u Ravnim kotarima.

Plinije inače spominje u Istri *oppida*. Nedaleko Timava bio je po vinu poznati Pucinum, na mjestu Kopra Aegida. Kao oppidum

¹⁷⁰ *sp. dj.* i *mj.*

¹⁷¹ Iako limitacija kolonijalskih agera nije obuhvatila čitav poluotok, čini se da je gotovo u cjelini bio raspodijeljen među kolonijama. Pojedini manji centri dižu se tek u kasnoj antici (A. Degrassi, *sp. dj.*, 78 i d.).

¹⁷² F. v. Duhn — F. Messerschmidt, *sp. dj.* 135 i d.; A. Degrassi, *sp. dj.*, 60—61.

¹⁷³ Gusti raspored gradina (v. C. Marchesetti, *I castelli...*, 114) po sebi ne mora značiti mnogo, jer je Istra očividno bila kontinuirano i razmjerno gusto naseljena od kamenog doba, a prve gradine su nastale već krajem neolitika. No detaljnija terenska ispitivanja čini se da govore u prilog većem broju manjih aglomeracija: A. Šonje, »Prehistorijski malazi poslije Drugog svjetskog rata u Poreštini«, *Jadranski zbornik*, 6/1966, 295—330.

spominje još Parentium i Nesactium.¹⁷⁴ S obzirom na značenje koje kod Plinija ima termin *oppidum* i smatrajući da je taj tip urbane zajednice čvršće vezan za predrimsku tradiciju, može se u njima vidjeti ostatak ili, bolje, trag predrimskog uređenja. Moglo bi se, dakle, pretpostaviti da histarske *civitates* po teritoriju nisu u prosjeku znatno veće od krupnijih liburnskih zajednica.

Do neke mjere se može pouzdati u mogućnost da su Livijeva *oppida* Nesactium, Faveria i Mutila također središta odgovarajućih *civitates*. Smještaj Nesakcija je poznat a sama gradina djelomice istražena. To bogato nalazište histarske kulture smjestilo se na istaknutom i prirodno branjenom položaju iznad drage koja malo dalje prelazi u duboki zaljev Budava.¹⁷⁵ Smještaj ostala dva uporišta Histra nije sigurno ustanovljen. Vjeruje se da je Mutila *oppidum* kod Medulina, na što bi upućivala podudarnost predrimskog i današnjeg toponima. Takav bi smještaj bio logičan, jer se može očekivati da su najžešći otpor pružila uporišta koja su bila međusobno povezana. Udaljenost između Medulina i Nesakcija iznosi svega desetak kilometara. Vođenj istom logikom pojedini su autori predložili nekoliko mogućih lokacija Faverije — u široj okolici Raklja iznad zaljeva Raše, desetak kilometara sjeverno od Nesakcija.¹⁷⁶ Ako je svaki *oppidum* središte jedne *civitas*, s obzirom na međusobnu udaljenost može se računati s prosječnim teritorijem od svega stotinjak četvornih kilometara. O pučanstvu tih triju zajednica govori podatak da su zauzećem Nesakcija, Faverije i Mutila Rimljani zarobili 5632 osobe. Čak i kad bi se uzelo da je još toliko ljudi izginulo ili pobjeglo, prosječna populacija za svaku *civitas* ne prelazi 4000 osoba. To ostavlja mogućnost da su Faverija i Mutila označene kao *oppida* u »tehničkom« smislu, dok inače, zajedno s Nesakcijem, pripadaju jedinstvenoj *civitas*.

S pretpostavkom da je histarska *civitas* skromnijih razmjera, trebalo bi računati s desecima zajednica na tlu Histrije. Ako su one zahvaćale veći teritorij (od nekoliko stotina četv. kilometara), u Histriji ih je moglo biti otprilike petnaestak ili nešto više. Druga hipoteza djeluje uvjerljivije, s obzirom da je savez histarskih zajed-

¹⁷⁴ Plinije 3, 129. — Na natpisu Inscr. It. X 2, 1, vjer. iz Poreča spominje se magistrat s domaćim kognomenom (Surus) i gentilicijem, koji također pripada epihorskoj omomastici (Vaxonius), A. Degrassi, *Il confine*, 69—72; Nesakcij možda stekao latinsko pravo, 78.

¹⁷⁵ O vezi Nesakcija s obalom v. A. Degrassi, »I porti romani dell'Istria«, *Scritti vari di antichità*, II, 1962, 864.

¹⁷⁶ Mutllu smješta Marchesetti blizu Medulina, *I castellieri ...* 193 n. 1; Faveria bi mogla biti kod Mutvorana, oko 8 km N od Nesakcija, što sudi po veličini gradine, no pomišlja i na okolicu Šišana, oko 5 km od Nesakcija. Degrassi, međutim, predlaže za Faveriju gradinu nad zaljevom Raše, sjev. od Raklja, oko 12 km NNE od Nesakcija (Degrassi, *I porti romani ...*, 865).

nica, uz ostalo, bio oblik okupljanja radi zajedničkog djelovanja prema vanjskom svijetu i teško je vjerovati da je bilo moguće ostvariti efikasnu suradnju između tridesetak ili više načelno ravnopravnih zajednica.¹⁷⁷

Histarske zajednice morale su u vojnom pogledu biti ranjivije od japodskih ili delmatskih. Poznato je npr. da su se Arupini povukli iz »sela« u Arupij, a to isto očevidno su uradili još Terponjani i Metuli. Stoviše, u krajnjoj opasnosti, Arupini i Terponjani napuštaju i svoje »gradove« bježeći u šume. Histarske zajednice, međutim, teško podnose rimsko pustošenje, a o napuštanju naselja nema ni spomena. To bi se slagalo s već spomenutim zapažanjima o guščoj mreži naselja, pa i većoj gustini naseljenosti Histrije. I »ranjivost« histarskih zajednica i razmjerno veća napućenost svakako ukazuju na značajnu ulogu zemljoradnje i općenito složenije oblike proizvodnje.¹⁷⁸

Određeni značaj morao je imati i razvitak nekih središnjih naselja s izrazitijim urbanim svojstvima (npr. Parentium). Zajednice s takvim središnjim naseljima inače su u pravilu lakše uspostavljale vezu s Rimljanima i brže se integrirale u tokove sredozemne civilizacije helenističkog i republikanskog perioda. Vidljivo je to u 2. st. na jugu, u primorju ilirske države, a kasnije u Liburniji. Histarske civitates u cjelini ne djeluju kao nosioci ratoborne politike: prvaci i nemirna *iuventus* pokazuju se, po našem mišljenju, kao elementi koje treba u užem smislu razlikovati od pojma *civitas*. Uz njih u histarskoj zajednici ostaje još nešto prostora za snage koje usporavaju zajedničko djelovanje ili ga dovode u pitanje rukovodeći se vlastitim interesima (ili onim što bi se moglo označiti kao posebni interes općine). Nešto više svjetla unosi razmatranje uloge kralja i prvaka.

3. *Rex, principes i tria oppida*

Na čelu histarskog saveza stoji nasljedni poglavar kojega rimski izvori nazivaju *rex* ili *regulus* te prvaci — *principes Histrorum*. Za prvake se pretpostavlja da su zapravo vođe histarskih za-

¹⁷⁷ Dosta je vjerojatno da su se histarske zajednice razlikovale ne samo po snazi i veličini teritorija nego i po društvenoj strukturi. Na to bi ukazivao i vodeći položaj Nesakcija, koji je u očividnom kontrastu s geografski ekscentričnim smještajem. Imajući u vidu sličan smještaj Jadera u odnosu na sjevernu Dalmaciju, mora se pomišljati na to da je, uz neke nužne preduvjete, odlučan činilac bila blizina važnih morskih puteva ili čak nadzor nad njima. O tome v. dalje.

¹⁷⁸ Na to bi ukazivali i monumentalni spomenici Nesakcija, bez obzira na to što u vrijeme rimskog osvajanja — najvjerojatnije — ni jedan nije stajao na svom mjestu. J. Mladin (*Umjetnički spomenici prahistorijskog Nesakcija*, Pula, 1964, 15—33) pobitno opisuje okolnosti nalaza pojedinih ulomaka kamene plastike i pokazuje da su mnogi nađeni u sekundarnoj uporabi kao građevni materijal još u ranijim fazama histarske kulture.

jednica. Sudeći prema držanju zajednica, prvaci nisu izravno podređeni kralju, još manje ovisni o njemu. Livije ih spominje izrijeком svega jedanput — prilikom njihova povlačenja u Nesakcij s Epulonom.¹⁷⁹ Vjerujemo da ih Livije ipak spominje još jednom govoreći o mjerama Rimljana nakon zauzeća Nesakcija, Faverije i Mutile. Od zarobljenika Rimljani su izdvojili neke ljude kao začetnike rata (*auctores belli*), pogubivši ih šibanjem i odrubivši im glave sjekirirom.¹⁸⁰ Gotovo je sigurno da su među njima bili *principes* koje su Rimljani uspjeli zarobiti. To ujedno pokazuje da se prvaci nisu bezrazložno povukli s Epulonom u Nesakcij. Svakako su dobro znali da će Rimljani od njihovih zajednica zatražiti da ih izruče kao jamstvo mira. No odjeljivanje prvaka od zajednica ima i dublji smisao, jer indicira postojanje određenog razmaka između težnji čiji su nosioci bili oni i Epulon i »inertnosti« prisutne u vladanju histarskih zajednica.

Što se tiče Epulona, saznajemo da je naslijedio položaj od oca, da se poduhvatio naoružavanja Histra, da je osobno vodio sve operacije od izviđanja kod Timava do pada Nesakcija. Njegova uloga vrhovnog zapovjednika nije u pitanju, ali je sigurno da ne može okupiti cijelu histarsku silu bez prethodnog pristanka zajednica. Sudeći prema tijesnoj povezanosti Epulona i prvaka taj pristanak ne bi bilo teško dobiti; pitanje je, međutim, koliko su mogli postići svojim ugledom i ovlastima sami prvaci.

Epulona nalazimo 178. god. s odredom koji je zauzeo tabor II legije. To se može uzeti kao pouzdan dokaz da se Epulon i osobno borio uz svoje suborce. Po svemu je morao imati značajno iskustvo, vjerojatno iz borbi s Rimljanima 183—181. god. Besmisleno je insistirati na njegovim »greškama«. Kao i toliki drugi barbarski vojskovođe koji su pakušavali zaustaviti Rimljane, Epulon je bio sputan shvaćanjima svoga društva i prekarnim značajem svojih ovlasti. Jednom je povjerovao da će se Rimljani povući nakon neslavnog gubitka legijskog logora i bijega samoga konzula, dok je iduće godine, protivno svemu što je iz iskustva znao, morao primiti otvorenu bitku s Rimljanima.¹⁸¹

S obzirom na povezanost pojedinih elemenata na razini histarskog saveza, njegovu strukturu bi se moglo predočiti kao dva koncentrična prstena veza: vanjski prsten činile bi zajednice Histra, a

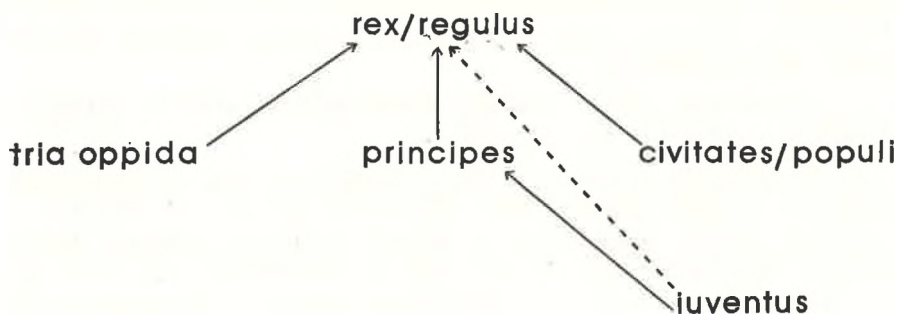
¹⁷⁹ Livije 41, 11, 1: *Paucis ante diebus Iunius Manliusque oppidum Nesactium, quo se principes Histrorum et regulus ipse Aepulo receperat, summa vi oppugnant.*

¹⁸⁰ Livije 41, 11, 8.

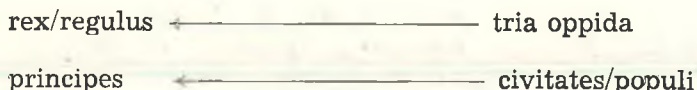
¹⁸¹ Livije, 41, 10, 1—2: *M. Iunius et A. Manlius, qui priore anno (tj. 178) consules fuerant, cum Aquileiae hibernassent, principio veris in flinis Histrorum exercitum introduxerunt; ubi cum effuse popularentur, dolor magis et indignatio diripi res suas cernentes Histros, quam certa spes satis sibi vitium adversus duos (esse) exercitus excitavit.*

jezgro ili unutrašnji prsten tvorili bi Epulon, prvaci i onaj dio Histra koji je čvrsto ustrajao s Epulonom do kraja — Nesakcij, Faverija i Mutila (dalje ćemo ih zvati »*tria oppida*« prema Livijevu izrazu). To ipak nije točna slika stanja. Prvaci su svakako u vezi s Epulonom, a ne s grupom *tria oppida*. Dalje, treba izraziti vezu između prvaka i zajednica; zajednice su opet u nekom odnosu prema kralju čija se vodeća uloga u savezu ne osporava — trajnost i nepromjenljivost te situacije upozorava da odnos *civitas/rex* nije u krajnjoj instanci posredovan ulogom prvaka, već djelovanje prvaka valja shvatiti kao konkretizaciju već uspostavljenog odnosa; treba napokon naznačiti i ono što Livije iskazuje riječima: (*Aepulo*)... *armasse eoque iuventuti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur* (41, 1, 1), napokon, prvaci su u ratu morali voditi borbe svojih zajednica, što bi također moralo ulaziti u shemu odnosa.

Ona bi se stoga mogla predočiti na sljedeći način:

Ova shema ipak samo opisuje stanje koje se može razabrati nakon analize izvora. Iskazani odnosi nemaju istog značaja, niti elementi imaju jednakog utjecaja na zbivanja. To se ne bi moglo nazvati političkom strukturom histarskog saveza. Da bi se približili stvarnim odnosima, treba prije svega upozoriti na status grupe *tria oppida*. Te su tri gradine pružile utočište Epulonu i prvacima, a njihovi borci su herojski odolijevali nadmoćnom neprijatelju dok je god to bilo moguće. Imajući napose u vidu Nesakcij, o čemu će još biti riječi, pretpostavljamo da je skupina *tria oppida* uglednija od ostalih histarskih zajednica. Stoga ćemo rasporediti *tria oppida*, *civitates*, kralja i prvake tako da se izraze odnosi vodstva (vodoravno, označeni strelicama) i hijerarhije (okomito):

Zanemarivši ovdje poseban značaj Epulonova položaja koji ga stavlja iznad svih drugih, zapažamo izvanredu sličnost s odnosima u Japodiji. *Tria oppida* na čelu s Nesakcijem odnose se prema ostalim histarskim zajednicama kao Metuli prema ostalim japodskim zajednicama. To nameće i niz zanimljivih pitanja, od kojih bi izdvojili za sada: nije li položaj Epulona ili *rexa* općenito samo svojevrsni izraz hegemonije koju uživa mala skupina utvrđenih naselja na jugoistočnoj obali Istre ili se pak radi o slučajnoj podudarnosti s Japodijom, nastaloj djelovanjem dinastije vladara koji su koncem 3. i početkom 2. st. prije n. e. dominirali Histrijom, učvrstivši posebno svoju vlast u Nesakciju i susjednim općinama? Moguće je dakako tražiti rješenja i izvan ove alternative. Također se može upuštati u različite usporedbe u pogledu uloge vladara kod Ilira na jugu, Gala ili Germana. Ovo bi vodilo nesigurnom zaključivanju na temelju prisustva ili odsustva analognih pojava, što metodološki nije opravdano: hipotetičnost naših postavki prije svega zahtijeva potvrde unutar granica Histrije.

Arheologija uvelike pomaže pružajući dva prilično pouzdana putokaza i navodeći nas na treći.

Istraživanja su pokazala da je Nesakcij morao biti najvažnije gradinsko naselje željeznodobne Histrije.¹⁸² Njegov je zemljopisni smještaj, doduše, ekscentričan u odnosu na ukupni teritorij Histra; Nesakcij međutim preko zaljeva Budava komunicira s drevnim pomorskim putevima koji su iz Flanatičkog zaljeva i s Apsirtida vodili prema Italiji. U razdoblju od kraja 8. st. do 5. st. te su veze bile posebno intenzivne stvarajući tzv. jadransku kulturnu koiné. Uz Apuliju (Dauniju), Picenum, Liburne, a manjoj mjeri Japode,¹⁸³ Histri se uključuju u ove tokove, no istovremeno održavaju dodire s alpskim područjem, Venetima, pa i Grecima i Etrušćanima.¹⁸⁴ Nesakcijski grobni nalazi dobrim su dijelom svjedočanstva tih odnosa. Nesakcij je postao poznat po nalazima ostataka kamene plastike,

¹⁸² V. bilj. 175 i 177. Usp. i inventar brončanih posuda i šljemova po nalazištima i grobovima koji daje J. Mladin, *Diadora*, 7/1974, 85—126. Kada se ovome pridruže drugi predmeti koji se mogu smatrati luksuznom robom, slika o moći Nesakcija postaje još potpunija.

¹⁸³ V. literaturu bilj. 136.

¹⁸⁴ V. bilj. 135, 136.

dijelova skulptura i ornamentiranih ulomaka arhitekture. Ova je umjetnost nastala vjerojatno posrednim utjecajem grčke arhaike, a može se donekle povezati s analognim pojavama kod Dauna, istočnih Italika, u Picenumu. Nesakcijski spomenici nisu samo izuzetna pojava u Istri (do sada su nađeni tragovi sličnog stvaralaštva na još nekoliko lokaliteta u Istri), već nesumnjivo predstavljaju najviši domet umjetničkog autohtonog stvaralaštva na Jadranu.¹⁸⁵ Spomenici su zarana stradali, ali se život u Nesakciju nastavio bez vidljiva prekida. S arheološke točke gledišta, Nesakcij je morao biti najvažnijim središtem Histra i utoliko ovo općenito usvojeno mišljenje ne bi trebalo dovoditi u pitanje bez ozbiljnog razloga.

Potvrdivši s jedne strane da je Nesakcij imao važnu ulogu u Istriji još od 8. st., arheološki nalazi upućuju i na neprekinuti kontinuitet, ljudski i društveni. Ne samo da je posebno uređena nesakcijska nekropola potrajala kroz cijelo ovo razdoblje svjedočeći o čuvanju tradicionalne društvene organizacije, nego su česti primjeri kontinuiranog ukapanja u isti grob kroz više generacija. Najuočljiviji je primjer ove pojave grob 12 koji sadrži predmete položene u razdoblju od 7. do 3. st. prije n. e.¹⁸⁶

Imajući u vidu kontinuitet razvitka od starijeg željeznog doba do borbi s Rimljanima, može se s više sigurnosti pristupiti problemu Epulonove titule. Poznato je da su Histri jedini narod sjevernog Ilirika koji ima kraljeve. Jedino još za Liburne postoji nesigurno svjedočanstvo u Vergilijevoj *Enejidi*, gdje pjesnik, svakako prema nekoj starijoj predaji, dovodi Antenora, u venetsku zamlju kroz »regna Liburnorum«.¹⁸⁷ Kraljevi se inače javljaju kod Dardanaca i, dakako, kod Ilira na jugu.¹⁸⁸ Bliži su Histrima — zemljopisno — keltski narodi, čiji poglavari nose u rimskim izvorima titule *rex* i *regulus*. Upravo se kod Kelta u sjevernom susjedstvu Histra manifestira nedosljednost Livija ili njegovih izvora. Kao što Epulona

¹⁸⁵ V. J. Mladin, *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nesakcija*, Pula, 1965. Autor, međutim, smatra da spomenici nisu nastali u krilu histarske kulture že jeznooga doba, već da su proizvod visoko razvijene kulture brončanog doba koja je propala najezdom Histra u 10. st. prije n. e. Zbog niza pojedinosti, kao i općeg faciesa figuralne vrste spomenika, čini se ipak da b veze trebalo potražiti u krugu jadranskih kultura koje su cvale osobito u 8—6. st. i stvarale, doduše ne s jednakim uspjehom, veoma osebuje izraze: Daunja, Picenum, »istočni Italici«. Zajednička im je osobina da se s njihovom dezintegracijom prekinuo i stvaralački kontinuitet.

¹⁸⁶ J. Mladin, *Diadora*, 7/1974, 84. Usp. i opis nekropole na Gradini iznad Lima (J. Mladin, *Jadranski zbornik*, 7/1969, 293 i d. ; Prilozi I—II).

¹⁸⁷ Vergilije, *Aen.*, I 243.

¹⁸⁸ F. Papazoglu, »Politička organizacija ...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 19; *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, 337 i d.

naziva čas *rex* (41, 4, 7; 11, 6; 11, 9), čas *regulus* (41, 2, 13; 11,1), Livije se koleba i kod spominjanog vladara »transalpinskih Gala« Cincibila (*rex*: 43, 5, 1; *regulus*: 43, 5,5 i 5,7). F. Papazoglu je u vezi s titulacijom vladara i poglavica srednjobalkanskih naroda pokazala da je Livije u priličnoj mjeri ovisan o Polibiju u ovom pogledu, prevodeći s *rex* Polibijevo *basileús*, a s *regulus* i *princeps* ostale, manje uvažene titule.¹⁸⁹ Valja međutim kazati da je tim prevodenjem zapravo preuziman i grčki (helenistički) kriterij, kojeg su se Rimljani u kontaktima s helenističkim monarhijama pridržavali. Sami su Rimljani imali vlastitu tradiciju kraljevstva, a uz to i ostatke kraljevske funkcije, mahom u obrednoj sferi. Latinski naziv *rex* indoevropskog je podrijetla; kao što je poznato, u tom pogledu su Rimljanima (i Latinima) najbliži keltski narodi, koji su sačuvali i termin i ponešto od institucije prapovijesnog »kraljevstva«. Proučavanja koja je na području mitologije obavio G. Dumézil¹⁹⁰ te prilog E. Benveniste a,¹⁹¹ prilično uvjerljivo pokazuju da se u obredima, vjerovanjima, institucijama i predajama, sačuvanim u raznim oblicima, koji se odnose na osobu i status poglavara zajednice, krije koherentna ideologija »kraljevske« funkcije. Različite okolnosti povijesnog razvoja kod mnogih su naroda uvjetovale odumiranje ili nestanak ovog arhaičnog »kraljevstva«. Činjenica je da su mnoga povijesna kraljevstva bilo izravno naslijedila niz arhaičnih obilježja, bilo da su ih poprimila oslanjajući se na tradiciju. Galski *reges* i *reguli* većinom spadaju u prvu skupinu.

Kao susjedi keltskih Karna, nalazeći se u radijusu ovlasti magistrata koji su dobijali na upravu Cisalpinsku Galiju, Histri nisu Rimljanima morali izgledati kao narod na kojega bi trebalo primijeniti kriterije različite od onih koji su služili u komuniciranju s Galima. Otuda izvodimo zaključak da je ne samo vjerojatno da su Rimljani Epulona (i njegova oca?) smatrali poglavarima koji se u mnogome ne razlikuju od galskih, nego je k tome moguće da su i histarski poglavari sa sijelom u Nesakciju isto tako baštinici arhaičnog kraljevstva kao i keltski *reges* i *reguli*. Ovakvom mišljenju mogli bi se priključiti kao dodatna argumentacija sami nesakcijski spomenici koji središnjoj ulozi Nesakcija pridaju religijsko značenje. Prikaz rađanja, povezan sa skulpturom »nesakcijskog konjanika« (vjerujemo da je rekonstrukcija točna) također bi išla ovome u

¹⁸⁹ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena ...*, 338.

¹⁹⁰ G. Dumézil, *La religion romaine archaïque*, Payot, Paris, 1974, 34—5, 116 i d. itd.; cjelovitije su problemi zahvaćeni u *Mythe et épopée*, II, Galimard, Paris, 1969.

¹⁹¹ E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 2, Minuit, Paris, 1969, 9 i d.

prilog.¹⁰² Obredi u vezi s osiguranjem plodnosti tijesno su povezani s obredom inauguracije novog poglavara zajednice — kralja — od čijih vrlina uostalom na mističan način ovisi prosperitet cijele zajednice.¹⁰³ Inauguracija poglavara zajednice, koja okuplja sve Histre, posebna je prilika za takve obrede, koji su inače morali postojati i u svakoj civitas.

Trebalo bi, napokon, vidjeti postoji li mogućnost da je osobno ime Voltrex, posvjedočeno izvan Istre, ali još uvijek u sjeverno-jadranskoj skupini kojoj pripada i histarska antroponimija, u nekoj vezi s tradicijom arhaičnog kraljevstva. Prvi dio imena čini osnova Volt-, najčešće posvjedočena u krugu sjevernojadranske antroponimije, dok imena kao što su Hostidux, Hospolis potvrđuju mogućnost tvorbi ove vrste.¹⁰⁴

Pokušat ćemo na kraju ovoga dijela izlaganja formulirati nekoliko zaključaka o uređenju histarskog saveza ili, točnije kazavši, teza o kojima ćemo raspraviti u zaključnom osvrtu s obzirom na moguće usporedbe.

1. Histrija u političkom smislu predstavlja savez koji sačinjavaju zajednice, od Livija nazvane *civitates* ili populi. I sami nazivi kao i drugo što o zajednicama znamo, ukazuje na autonomiju, samostalnost u pogledu uređenja unutrašnjih odnosa. Manjkavi podaci ne dopuštaju da se nešto više kaže o tom uređenju. Razmjerna gustoća naselja govorila bi u prilog jačem prisustvu tradicija koje zajednici donekle pridaju značaj »plemena«. No između brdskog zaleđa i plodnijih te priobalnih predjela morale su postojati značajne razlike; neka od središnjih naselja ovog drugog područja zadobila su značajke protourbanih centara. Najviši autoritet u zajednicama svakako su principes. Izvori, na žalost, ne daju mogućnosti da se procijeni da li su principes poglavari zajednica ili pak pripadnici lokalne »aristokracije«. Po analogiji s položajem Epulona moglo bi se pretpostaviti

¹⁰² J. de Vries, *La religion des Celtes*, Payot, Paris, 1975, 248 i d., posebno se osvrće na ulogu žena i ženskog principa u mitovima i obredima povezanim s kraljevskom funkcijom.

¹⁰³ Sp. dj., 245 za Kelte; usp. G. Dumézil, *Mythe et épopée*, II, Paris, 1969, 239 i d.

¹⁰⁴ Vo treg's (gen.) *Antike Inschriften aus Jugoslavien (AIJ)* 185, *CIL* III 3797, 3805, *AIJ* 185 (bis); *Volluregis CIL* III 3811; *Voltrecis CIL* III 3796, 3805; *Volteregi* (dat.) *AIJ* 143; *Voltrex CIL* III 3793, 3824, 3825. V. R. Katičić, *Godišnjak*, VI/4, 108 i d., pokazuje da ovo ime, zajedno s grupom ostalih imena s osnovom reg- ulaze u prekeltski onomastik Iga, odnosno pripadaju sjeverno-jadranskom području (koje uključuje i histarsku antroponimiju). V. i 95 i bilj. 72. Usp. galska imena tipa Dumnorix.

¹⁰⁵ Za osnovu Volt- v. Katičić, »Suvremena istraživanja ...«, *Simpozijum — Sarajevo 1964*, 26; tipična je za sjevernojadr. područje. *Hostiducis* (gen.) npr. Alvona *CIL* III 10075. Usp. Unter mann, *Godišnjak*, VII/5, 10 i 14.

da su *principes* ipak pretežno poglavari pojedinih zajednica s trajnijom vlašću. Uz njih bi svakako trebalo očekivati i šire vijeće lokalnih prvaka, po ugledu na Japodiju, Segestu, Delmate i dr.¹⁹⁶

2. Skupina *tria oppida* na čelu s Nesakcijem imala je posebnu ulogu u histarskom savezu. Čvrsto je povezana s kraljem. Sami kraljevi su nasljedni poglavari upravo u Nesakciju, a ujedno i predvodnici histarskog saveza. Nesakcijski spomenici odaju značajnu koncentraciju snaga i sredstava još u ranom periodu histarske prošlosti. To otkriva rano okupljanje Histra oko Nesakcija, možda kao kulturnog središta. Jasni znaci kulturne oseke od 5. st. pokazuju krhkost ekonomskih i političkih oblika i odnosa na kojima je to okupljanje počivalo. Promjene do kojih je došlo na prijelomu tisućljeća zapažene su i drugdje na Jadranu s veoma sličnim popratnim pojavama. Pozadinu tih promjena nije za sada moguće ispitati.¹⁹⁷ U svakom slučaju, kontinuitet uloge Nesakcija postoji i ugled njegova poglavara, bez obzira na određene promjene u društvenim odnosima, morao se i u vrijeme rimskog nadiranja oslanjati na drvenu tradiciju.

3. Histarski (ili nesakcijski) *rex* bio je vođa Histra u ratu i njihov zastupnik u odnosima s vanjskim svijetom. Dominantno ratnički značaj kraljevske funkcije, koji je isto tako izrazit i kod prvaka te grupe *tria oppida* rječito govori o stalnoj potrebi da se njihov autoritet i status potvrđuju u sferi rata. Uzroci mogu biti različiti, no dosta je vjerojatno da je ovakvo usmjerenje histarskog okupljanja koristilo vodećoj skupini kao način da probije zid autonomije histarske zajednice.

4. Posebno je pitanje uzroka tragičnog završetka Nesakcija. Pogubljenjem preživjelih vođa Rimljani su pokazali čvrstu odlučnost da unište otporno jezgro histarskog saveza. Postupak Rimljana s Nesakcijem, Metulumom i Delminijem, otkriva njihovo uvjerenje da će tim činom paralizirati aktivniju politiku histarskog, japodskog i delmatskog saveza. Povijest pokazuje da su u tome uspjeli jedino kod Japoda: s Oktavijanovim pohodom počela je ujedno i postupna »romanizacija« Japodije u najširem smislu riječi. Tamo gdje se u suštini nije mijenjao temeljni dio društveno-ekonomskih odnosa, ratobornost i agresivna politika ponovno su se javljali — kod Del-

¹⁹⁶ Kod ovoga je ipak sigurno da prvaci — *principes* vezuju svoje interese za savez, tvoreći vjerojatno neku vrstu »saveznog vijeća«.

¹⁹⁷ Prodor Etrusčana na sjeverni Jadran i uspostava intenzivne grčke trgovine na Jadranu od posljednje četvrtine 6. i u 5. st., a zatim i izravna intervencija Sirakužana u jadranske prilike u 4. st. pružaju samo djelomičan odgovor na ova pitanja. Nedovoljno je poznata društvena struktura jadranskih naroda i značaj njene preobrazbe iz 550/500. god. U tom pogledu velike teškoće prčinja neujednačenost arheološke istraženosti dijelova našeg primorja.

mata u još opasnijem obliku nego ranije, promatrajući proces rimskim očima. U svakom slučaju, iako je 177. god. histarsko vodstvo skupa sa svim braniocima Nesakcija bilo u bezizlaznom položaju, njihov se postupak ne može ni približno objasniti samo tom činjenicom. Branioci Nesakcija su ono što je ostalo od »cvijeta« histarskih ratnika i posve je jasno da iz njihovih postupaka izbija isti onaj ratnički furor koji je doveo do uništenja Metuluma.

III — D E L M A T I

O Delmatima se u starijoj i novijoj historiografiji mnogo pisalo, naročito o različitim pitanjima njihovih odnosa s Rimljanima, o teritoriju i ubikaciji naselja, o prežicima delmatske kulture pod rimskom vlašću, a u novije vrijeme sve više i o arheološkoj građi koja svjedoči o predrimskom razvitku. I sam Apijanov tekst, koji je najopširniji antički tekst u vezi s Delmatima, odavna je predmetom brojnih studija, rasprava i osvrtâ.¹⁹⁸ Najpotpunije su Delmati obrađeni u studiji M. Zaninovića,¹⁹⁹ dok je sažeti i veoma sadržajan pregled delmatskog razvoja na temelju arheološke građe iz željeznog doba dao B. Čović.²⁰⁰

Iako se prvi put javljaju u prvoj polovici 2. st. prije n. e, Delmati su veći dio svojeg klasičnog teritorija držali već prije toga. Razmjerno slaba istraženost srednje Dalmacije i susjednih dijelova Bosne i Hercegovine, posebno željeznodobnih naselja, ne dopušta zalazanje u pojedinosti; može se ipak utvrditi da su populacije etnički bliske Delmatima povijesnog vremena još od kraja brončanog doba nastavale i krajeve iza Dinare i dobar dio srednje Dalmacije.

¹⁹⁸ Svu značajniju literaturu do početka šezdesetih godina prikupio je M. Zaninović, *IPD I—II*. Posebno u vezi s borbama koje su Delmati vodili 34—33. god. s Rimljanima, treba naglasiti da u literaturi uvelike dominiraju topografski problemi, od kojih mnogi nisu ni danas riješeni.

¹⁹⁹ Zaninović, *IPD I—II*. Autor ipak nije u dovoljnoj mjeri obuhvatio predrimski razvitak, dobrim dijelom i zbog činjenice da je sustavnije istraživanje predrimske kulture prostranog područja koje su nastavili ili kontrolirali Delmati počelo tek u novije vrijeme.

²⁰⁰ B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo, 1976, 239—267. — Za poznavanje delmatske kulture najznačajniji su radovi I. Marovića, među kojima ističemo »Iskopavanja kamenih gomila oko vrela rijeke Cetine god. 1953, 1954. i 1958«, *VAHD*, 61/1959, 5—80, gdje su objavljeni grobovi iz 1. st. n. e., tj. vremenski bliski razdoblju koje nas ovdje zanima, i »L'elmo greco-illirico«, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 287 i d.; zatim B. Čović, »Grobnice željeznog doba iz Crvenice kod Dunava«, *VAHD*, 63—64/1961—62, 25 i d., te članci istog autora u *GZM* 26/1971, 301 i d., 313 i d. — V. također pregled koje daju Š. Batović, *VAHD*, 68/1966, 63—68 i B. Čović, u *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie — recherches et résultats*, Beograd, 1971.

Doda li se ovome stalno pritjecanje novog življa iz unutrašnjosti prema obali, sasvim je prirodno što se početna veza dalje pojačavala tijekom željeznog doba.²⁰¹ Pojavu Delmata u izvorima koji opisuju događaje prve polovice 2. st. treba gledati prije svega kao, uvjetno govoreći, »politički događaj«. Već smo u uvodnom dijelu kazali nešto o tome.

Delmatsko područje razmjerno je prostrano. Kombinacijom različitih podataka mogu se ocrtni delmatske granice.²⁰² Počinjući na zapadu oko ušća Krke delmatska granica prema Liburnima slijedi donji tok te rijeke, uzmiče nešto na istok, ostavljajući Liburnima nešto prostora između Krke, Čikole i Promine. Kada je Promona bila u rukama Liburna, a Delmati su je preoteli tek u 1. st. prije n. e., granica je tekla približno linijom od okolice Drniša prema Kninu. Ukoliko u Kninu zaista treba tražiti delmatsku Niniju, tada bi izvršni dio Krke opet pripadao Delmatima. Prema Ditionima granica vjerojatno teče tako da Delmati drže Livanjsko, a Ditioni Grahovsko polje. Idući još nešto dalje prema sjeveroistoku, granica bi Delmatima ostavljala Glamočko polje. Istočni dio delmatskog teritorija obuhvaća, kako se pretpostavlja još Kupreško i manja visoka polja oko njega. Na jugoistoku su se Delmati protezali još do Lištice, a vjerojatno su držali Rakitno, Posušje i cijelo Imotsko polje. Oko Neretve Delmati su se sukobljavali s Daorsima u 2. st. Nejasna je granica prema Biokovu.²⁰³ Delmati su svakako izbijali na more oko ušća Cetine. Na obali srednje Dalmacije koju su smatrali svojom »interesnom sferom«, Delmati su do kraja morali trpjeti prisutnost isejskih naseobina u Epetiju i Traguriju. Na srednjodalmatinskom otočju javljaju se neka domaća imena karakteristična za delmatsko kopno. Ništa za sada, međutim, ne ukazuje da je neki od ovih otoka bio uključen u delmatski savez.²⁰⁴

Najvećim dijelom delmatski teritorij obuhvaća tipične kraške predjele. Od obale do delmatskih granica na sjeveru i istoku nižu se redovi kraških polja: krajolik se u odnosu na današnji razlikovao jedino većim šumskim površinama, manje izraženom erozijom i donekle stabilnijim režimom voda. K tome treba dodati da se tada

²⁰¹ Usp. M. Zaninović, *IPD* I 80 i d.; o formiranju kulturne oblasti unutar koje će se kasnije javiti Delmati v. B. Čović, »Vodeći arheološki tipovi kasnog bronzanog doba na području Delmata«, *Godišnjak*, VIII/6, 1970, 67 i d. V. i spomenuti rad S. Batovića, 63—64 i B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, 240—242.

²⁰² O tome iscrpno M. Zaninović, *IPD* I 33 i d.

²⁰³ Kraj oko Šestanovca, Grabovca i Zagvozda prirodno je vezan za komunikaciju Tilurij — Imotsko polje koja je za Delmate morala imati veliko značenje; usp. I. Bojanovski, *Godišnjak*, XV/13, 1977, 91 i d., 94.

²⁰⁴ V. Zaninović, *IPD* I 83.

krajolik s jadranske i kontinentalne strane Dinare znatno manje razlikovao, što omogućava da se jasnije sagleda cjelovitost delmat-skog teritorija. U svemu on je zahvaćao približno oko 9000 km².

1. Oktavijanovo ratovanje s Delmatima

Zbog delmatskih napada na rimske saveznike Isejce i Daorse, Rimljani su se prvi put zaratili s Delmatima 156—155. god. i tom prilikom razorili sam Delminij, tadašnje središte Delmata.²⁰⁵ Malo se zna o sukobima s Rimljanima 119—117. i 78—76. god., osim da su Rimljani zaposjeli Salonu, na koju su pretendirali i Delmati, pokušavajući trajno ovladati ovim važnim pristaništem.²⁰⁶ Za Cezarova prokonzulata Delmati otimlju liburnsku Promonu i razbijaju rimsku vojsku.²⁰⁷ Neposredno nakon toga povezuju se s pompejevcima i bore se s Cezarovim pristašama u Saloni, a 48. god. nanose teški poraz konzularu A. Gabiniju.²⁰⁸ Rimljani ih nisu pokorili ni kasnije zbog poraza 44. god. i izbijanja nereda nakon Cezarove smrti.²⁰⁹ Tek je 39. god. Azinije Polion potukao Delmate, no to nije imalo trajnih posljedica.²¹⁰ Pokorivši 35. god. Japodiju i zauzevši Segestu, dok su njegovi vojskovođe djelovali na drugim stranama, Oktavijan je 34. god. pokrenuo rat s Delmatima. Prema Dionu Kasiju,²¹¹ rat je počeo Agripa kojeg Apijan ne spominje. Oktavijan je svoje snage prikupio u Liburniji, namjeravajući provaliti u srce delmatske zemlje trasom kasnije rimske ceste Burnum — Promona — Magnum (delmatiski Sinotion) — Andetrium — dolina Cetine. Delmati su ga preduhitrili. Dogovorivši se o zajedničkom djelovanju, formirali su vojsku od 12000 odabranih boraca i izabrali za zapovjednika te vojske Verza (*Ouerson* akuz.)²¹² Verzo je zaposjeo Promonu i utvrdio je, koristeći i prirodnu branjenost naselja. Po okolnim uzvisinama postavio je manje odrede.²¹³

²⁰⁵ Za događaje koji završavaju padom Delminija 155. god. izvori su Polibije 32, 9 (18) i 13 (23); Apijan, *Illyr.* 11, te Livije, *Per.* 47; Frontin, *Strat.* 3, 6, 2 i Strabon 7, 5, 5.

²⁰⁶ V. bilj. 101. gdje su izvori za Metelov pohod. Usp. Wilkes, *Dalmatia*, 34, bilj. 2; Zippel, *Die römische Herrschaft ...*, 189. — Koskonijev pohod: Eutropije 6, 1, 4, Ciceron, *Pro Cluent.* 35, 97; Orozije 5, 23, 23. — O značaju ovih pohoda Zaninović, *IPD* I 29—30.

²⁰⁷ Apijan, *Illyr.* 12.

²⁰⁸ Jezgrovit prikaz zbivanja 59—39. god. odn. za građanskih ratova — a Delmati su tu učestvovali od početka — daje Wilkes, *Dalmatia*, 37—45 s izvorima. Za stariju literaturu bolji je Zaninović, *IPD* I 30—32.

²⁰⁹ Usp. niže o borbama Delmata s Vatinijem i dr.

²¹⁰ Međutim v. bilj. 109.

²¹¹ Dion Kasije, 49, 38, 3.

²¹² Apijan, *Illyr.* 25: *καὶ ἦσαν οἱ μαχιμώτατοι μυρίων καὶ διαχιλίων πλείους ὢν στρατηγὸν Ὀδέρσον αἰροῦνται.*

²¹³ Apijan, *Illyr.* 25; pohod rekonstruirao Veith, *Feldzüge*, 59 i d., Promona, 63—80.

Uočivši da će biti nemoguće poduzeti regularnu opsadu dok su Delmati na vrhuncima oko Promine, Oktavijan je poslao odabrane ljude koji su uspjeli iznenaditi Delmate na najistaknutijem vanjskom položaju. Jurišem koji je uslijedio zauzeta su vanjska utvrđenja, osim dva koja su zadržali Delmati. Dok je Oktavijan nastojao okružiti Promonu i preostale dvije utvrde zidom, Delmati su poslali novu vojsku na čelu s Testimom da pokuša pomoći opkoljenima. Delmati su odbačeni, a nakon jednog ispada iz Promone Rimljani uspiju za Delmatima prodrijeti u naselje i pobiti trećinu branilaca. Ostali su se povukli na »akropolu«. Iznenadivši kohortu koja je stražarila kraj ulaza, Delmati su pokušali proboj, no bili su odbačeni natrag i sutradan su se predali.²¹⁴

Padom Promone Oktavijanu su se otvorili putevi prema unutrašnjosti delmatskog područja. Vjerojatno odsječen od pravca Promona — Sinotij, vođa druge delmatske vojske — Testim, naredio je svojim da se rasprše kako ih Rimljani ne bi slijedili.²¹⁵ Ovaj zanimljivi podatak svakako pokazuje da je Testim dao i neke naloge o ponovnom prikupljanju. Sinotiju nije mogao pomoći: Oktavijan ga je zauzeo i spalio. Osiguravši se s dvije bočne kolone probio se prema Andetriju, izbjegavši usput delmatsku zasjedu na mjestu gdje je 48. god. stradala vojska Aula Gabinija. Apijan lakonski saopćava da je Oktavijan zauzimao gradove (*poleis*) i palio sve na svom putu.²¹⁶ Sve dotle može se na karti pouzdano pratiti Oktavijanov pohod. Kamo je okrenuo nakon što je prošao Andetrij (kod Muća), teško je ustanoviti. Čini se da je i ovdje Apijan vršio nezgodna kraćenja. To je razlog što je ubikacija Setovije i danas otvoreno pitanje.²¹⁷ Oktavijan je svakako tek u Setoviji naišao na jaču gradinu zaposjednutu većim delmatskim snagama. I ovdje su Delmati pokušali pomoći opsjednutima šaljući još jednu vojsku: u okršaju je sam Oktavijan pogođen kamenom u koljeno i morao je odležati prije nego se vratio u Rim da obavi izborne procedure. I sam pohod do Setovije, kao i opsada morali su potrajati više mjeseci, jer je već počela nova, 33. godina, kada se Oktavijan vratio iz Rima pod Setoviju koju je u međuvremenu podsjedao Statilije Taur. Potpuno odsječeni, Delmati su se napokon morali predati. Oktavijan je zatražio 700 dječaka kao taoce, povrat bojnih znakova koje su Delmati oteli Gabinijevoj vojsci pred gotovo 15 godina i sav zaostali tribut koji Delmati nisu plaćali još od vremena Julija Cezara. Predajom vojske

²¹⁴ A π i j a n, *Illyr.* 26.

²¹⁵ A π i j a n, *Illyr.* 27: Τέστιμος... διεσκέδασε τὸν στρατὸν ἑαυτοῦ, φεύγειν ἄλλους ἀλλοχοῦ.

²¹⁶ A π i j a n, *Illyr.* 27: τὰς πόλεις αἰρῶν καὶ πάντα ἐμπιπράς...
Usp. Strabon 7, 5, 5.

²¹⁷ Usp. Veith, *Feldzüge* 98; Zaninović, *IPD* II 15—16; v. dalje.

u Promoni, uništenjem brojnih naselja, osobito Sinotija, i zbog dugotrajnog ratnog napora Delmati su zaista morali biti na kraju snaga.²¹⁸

Apijan nakon ovoga još spominje da su se Oktavijanu pokorili Derbani (Derbanoi), zajednica u susjedstvu Delmata.²¹⁹

Ovim porazom Delmati nisu bili definitivno pokoreni. 16. god. prije n. e.,²²⁰ a zatim ponovno 11—10. god. prije n. e.²²¹ Delmati su se dizali na oružje, ali o samim borbama ne znamo gotovo ništa. Posljednji put Delmati su pokušali zbaciti rimsku vlast pridruživši se velikom pokretu pod vodstvom Batona i breučkih vođa Batona i Pinesa 6—9. god. n. e. Posljednja velika bitka vodila se za delmatski Andetriji i tu je Baton došao da se preda Tiberiju.²²² Ne samo što svi ovi porazi i nesreće nisu istrijebili Delmate, već su oni, prema Pliniju koji donosi podatke ne mnogo kasnije od Batonova ustanka, još uvijek daleko najbrojnija etnička skupina u provinciji Dalmaciji. Iako su morali služiti u rimskim jedinicama širom carstva, premda su im oduzeti neki dijelovi teritorija, uza svo prodiranje tekovina rimske civilizacije i promjene na svim područjima društvenog života, Delmati su veoma dugo čuvali domaće tradicije i narodnu svijest. To je i omogućilo da se mnogo veoma značajne građe koja sadrži podatke o Delmatima sačuva na natpisima i drugim spomenicima iz 1. i 2. st. n. e.²²³

2. Uređenje delmatskog saveza u 1. st. n. e.

Prema složnoj ocjeni povjesničara Delmati su objedinjeni u savez; što se pak tiče oblika okupljanja, trajnosti i karaktera saveza, broja i vrste funkcija koje su prenijete na savez, postoji više različitih mišljenja.²²⁴ Valja ipak reći da u pravom smislu to i nije bilo predmetom rasprave. Kako su pogledi većine autora uvjetovani općim pristupom problematici društvenih, ekonomskih i dr. odnosa, osvrnut ćemo se na njih u kontekstu pogodnijem za njihovo razmatranje.

Apijanov prikaz ratovanja 34—33. god., dopunjen podacima drugih izvora koji govore o Delmatima iz 1. st. prije n. e. predstavlja

²¹⁸ Apijan, *Illyr.* 28.

²¹⁹ Apijan, *Illyr.* 28:

²²⁰ Dion Kasije 54, 20, 3.

²²¹ Livije, *Per.* 141.

²²² Dion Kasije 56, 16, 1 i d.

²²³ Cjelovitiji pregled s literaturom Zaninović, *IPD* II 28 i d. Usp. A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1974; D. Rendić-Miočević, *Arheol. radovi i rasprave*, 2/1962, 325 i d.

²²⁴ G. Alföldy, *Bevölkerung*, pos. 168—170; F. Papazoglu, »Politička organizacija...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 22; Wilkes, *Dalmatia 188—191 itd.*; Zaninović *IPD* I 81 i d.; B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, 245 i d.; od starijih autora: K. Patsch, *RE* IV 2448—2455.

pogodnu osnovu za proučavanje političkog uređenja kod Delmata. Zbog čega se ograničavamo na 1. st.? Od vremena Cezarova prokonzulata u Galijama i Iliriku pa do Oktavijanova pohoda, Delmati su izravno ili posredno upleteni u najkrupnija zbivanja epohe, tako da ih spominje više izvora od kojih saznajemo dragocjenih pojedinosti o Delmatima. U svemu, građa koja postoji za ovo razdoblje daje podatke koji su cjelina za sebe. Ono pak što doznajemo o uređenju delmatskog saveza u prvoj polovici 2. st. prije n. e., ukazuje na razlike pa i na razvitak ili naprosto promjene.

Sam Apijan samo jednom prigodom daje na znanje da su Delmatij složeni organizam i to na samom početku izlaganja, gdje kaže da su se Delmati odlučili na zajedničku borbu. Točnije, sporazum su uglavili »jedni s drugima« (*allélois*). No tko se tom prigodom dogovarao — ostaje nedorečeno.²²⁵ U vezi s ovim obično se spominju navodi Vatinija koji piše Ciceronu i podaci Strabona. P. Vatinije je upravljao Ilirikom za Cezarove diktature i 45—44. god. vodio s Delmatima rat; u pismu Ciceronu javlja da je zbog snijega i studeni morao prekinuti uspješno početo osvajanje delmatskih gradina (*oppida*).²²⁶ Isti Vatinije inače javlja Ciceronu da Delmati imaju 60 oppida (a ne 20 kako se ranije držalo).²²⁷

Strabon pak spominje 50 naseobina — *katoikiai* Delmata koje su od nekog značaja, a od njih su opet »gradovi« — *poleis* jedino Salona, Promona, Ninija te stari i novi Sinotij. Usput Strabon na pomine da je ove posljednje popalio August. Strabon zna još za utvrđeno mjesto Andetrij, kao i za stari Delminij, koji su Rimljani razorili još 155. god. a za koji Strabon kaže da je *megále pólis*.²²⁸

Vatinijevih 60 *oppida* i Strabonovih 50 *katoikiai* s pravom se izjednačuju.²²⁹ vjeruje se da time i jedan i drugi autor ukazuju na delmatske općine, odnosno njihova naselja koja se kod niza drugih autora, na natpisima rimskog vremena, zatim na Tabuli Peutinge-

²²⁵ Apijan, *Illyr.* 25: καὶ τοῦ Καίσαρος ἐπιόντος αὐτοῖς συμμαχίσεις ἀλλήλοις συνετίθεντο.

²²⁶ Ciceron, *Ad fam.* V, 10 b: sex oppida vi oppugnando cepi; unum hoc quod erat maximum, quater a me iam captum; quattuor enim turris et quattuor muros cepi et arcem eorum totam; ex qua me nives, frigora imbres detruserunt.

²²⁷ Ciceron, *Ad fam.* V, 10 a.

²²⁸ Strabon 7, 5, 5.

²²⁹ Usp. B. Gabričević, »Dvije ilirske općine s područja Vrljike«, *VAHD*, 55/1953, 103 i d.; I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta ...*, Sarajevo, 1974, 55 i d. razlikuje gradine (castella) od naseobina — općina — pagi i sl. koji bi bili zapravo katoikiai. Uzima u obzir i mogućnost da je npr. Setovija sinjskih tvrđava, a da cijela zajednica, skupa s okolicom (pagus), nosi ime Osinijata (usp. natpis iz Sinja G/enio Osiniati(um), *VAHD* 51, 1930—34, 157). To ipak ne mijenja suštinu stvari: i Vatinijeva i Strabonova vijest odnose se na istu vrstu zajednice i u oba slučaja radi se o grubim procjenama (pri čemu je Vatinije imao razloga da pretjeruje!).

riani, itinerarijima itd. javljaju s različitim oznakama (npr. *proeliis nobilitata castella*... *Andetrium*, *Tribulium* — vjerojatno *Tilurium* kod Plinija),²³⁰ u kontekstu koji ih određuje kao općinske zajednice (npr. na međašnim natpisima) ili bez ikakve preciznije naznake. Kada se saberu svi ti podaci — svakako različite vrijednosti — može se računati da je na tlu kojim su gospodarili Delmati zabilježeno gotovo tridesetak naselja. Već je to po sebi dovoljno da se pomisli kako Strabon, odnosno Vatinije u pismu Ciceronu daju približno točnu procjenu. Drugo je pitanje da li su sva ta naselja bila ujedno i središte delmatskih općina.

Značajan su putokaz međašni natpisi iz 1. st. n. e. na kojima je zabilježeno fiksiranje granica između susjednih delmatskih općina.²³¹ Dva takva natpisa na tlu Poljica spominju Pituntine, Nares-tine i Onastine, zajednice koje su se tim redom nizale od rječice Zrnovnice do Cetine. Nije sigurno niti da su ove tri općine pokrivale cijeli teritorij srednjovjekovnih Poljica (oko 250 km²),²³² što znači da je na delmatskom području bilo i veoma skromnih općina. Možda su nešto veće zajednice zabilježene oko gornje Cetine, gdje međašni natpis spominje Barizaniates i Lizaviates.²³³ Ima li se u vidu još postojanje istaknutijih zajednica kojima pripadaju *castella* poput *Andetrija* i onih čija su naselja zabilježena kao »gradovi« (ako isključimo *Promonu* i *Salonu* koje su Delmati držali tek povremeno — *Sinotij*, *Ninija*, koje spominje Strabon, *Setovia* koju kao polis označava *Apijan* i dr.), može se s prilično sigurnošću utvrditi da su

²³⁰ Plinije, *Nat. hist.* 3, 141.

²³¹ V. noviji pregled tzv. terminacijskih natpisa J. J. Wilkes, *Arheološki vestnik*, 25/1974, 258 i d.; br. 17 i 19 iz Poljica. (*CIL III* 8472 Krug-Jesenice i 12794 Krč-Dubrava).

²³² Zaninović, *IPD II* 17—18; B. Gabričević, *Poljički zbornik*, 1/1968, 138—139; M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, 51 i d. Usp. B. Gabričević, *sp. dj.* u bilj. 229.

²³³ B. Gabričević, *sp. dj.* u bilj. 229. — Sp. autor je smjestio i Barizaniate i Lizaviate u području oko izvorišta Cetine. I Bojanovski (*Dolabelin sistem cesta*, 123, bilj. 391), međutim, drži da »problem prostornog opsega delmatske plemenske zajednice treba rješavati u širem teritorijalnom opsegu«, te povezuje kao uostalom i Gabričević — Barizaniate s mjestom *Bariduom*; no *Bariduom* Bojanovski smješta u Livno i drži da je njegov teritorij dopirao čak do gornje Cetine. Ne ulazeći u inače solidno utemeljenu rekonstrukciju cestovnog pravca i lokaciju *Bariduuma*, čini nam se da bi valjalo prije svega dokazati da se ime *Barizaniates* doista izravno povezuje s toponimom *Bariduom* (teškoću u odnosu z/d otklanja Gabričević, 107, ali ostaje problematičan odnos tvorbenih nastavaka koji je bez analogije; k tomu se u *Daciji* javlja *k(astellum)* *Baridusta(rum)* iseljenih Delmata, usp. *Daičoviću*, *Dacia*, 2/1958, 259 i d. — etnik *Baridustae* posve odgovara toponimu *Bariduom*). S druge strane, veoma prostrani teritoriji koji su prema Bojanovskom pripadali nekim municipijima (usp. Bojanovski, *sp. dj.*, 134 i d. o *Mun. Bist.*) mogli su nastati u rimsko vrijeme, okupljajući čitave »okruge« unutar etničkih teritorija, okupljajući ili asimilirajući nekoliko općina (Vatinijeva »oppida«, Plinijeva »castella«, Strabonove »katoikiai«).

se delmatske zajednice značajno razlikovale veličinom teritorija, brojem pučanstva, snagom i ugledom. To pak čini slabo vjerojatnom postavku da je delmatski savez okupljao sve te zajednice — 50, 60 ili čak više njih — na takav način da je donošenje odluka ovisilo o konsenzusu predstavnika svih tih zajednica. Dogovaranje na razini delmatskog saveza koje spominje Apijan jednostavno se ne može zamisliti na takav način.

Nešto više o delmatskom okupljanju doznajemo iz Apijanova podatka da su prilikom predaje 33. god. Delmati morali predati Oktavijanu čak 700 dječaka (*paidas*). Broj talaca je svakako impozantan. Metuli su npr. trebali predati 50 talaca na svojih 3000 boraca, Segestani pak 100 talaca.²³⁴ Broj talaca obično se određivao razmjerno ljudstvu i napose prema broju pripadnika »vijeća« određenog polisa, civitas i sl. U nekim slučajevima broj talaca točno odgovara broju članova ovog tijela koje okuplja lokalnu aristokraciju.²³⁵ Ukoliko je pak delmatsko »savezno vijeće« brojilo 700 članova — a to ne treba a priori isključiti — lakše je razumjeti na koji se način artikulirao odnos općina/savez. No prije svega bi valjalo utvrditi ima li za postojanje i djelovanje »saveznog vijeća« ikakve potvrde u izvorima i da li se uopće može govoriti o djelovanju nekog stabilnijeg tijela ili institucije na razini saveza.

Mnogi su se autori osvrnuli na ulogu dvojice delmatskih vođa u ratu 34. god., koje spominje Apijan (Verzo i Testim). Ponekad se ovoj dvojici, ili samo jednome — Verzu, pripisuje uloga vođe delmatskog saveza dok traje rat, prave se usporedbe s ulogom Batona u velikom ustanku 6—9. god., nagađa se o tome nisu li ovi vođe inače najugledniji rodovski starješine koji su izabrani u posebnim prilikama itd. Uzima se spomen Verzova izbora za vojskovođu i kao posredan dokaz da na čelu delmatskog saveza ne stoji inače nikakav vođa ili tijelo; delmatski savez bi se okupljao samo u slučaju izbijanja ratnog sukoba, pa je takvo gledanje na izbor vodstva logično.²³⁶

²³⁴ Apijan, *Illyr.* 21 i 23.

²³⁵ V. kod Cezara, *bell. Gall.* 2, 5, 1: Caesar Remos cohortatus ... omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci; 2, 15, 1: quod erat civitas (sc. Bellovacii) magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat sescentos obsides poposcit (2, 4: imaju 100.000 boraca ili 60.000 biranih); 2, 28, 2: (Nervii) seque ei (sc. Caesari) dederunt ... ex sescentis ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos qui arma ferre possent.

²³⁶ F. Papazoglu, »Politička organizacija ...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 22: Delmati »su se ujedinjavali samo u ratu i tada birali zajedničkog vođu«. G. Alföldy, *Bevölkerung*, 168, govoreći o vodstvu dvojice Batona i Pinesa: »diese waren aber nur wegen des Krieges gegen Rom, der für den ganzen Stamm der Pannonier eine Gemeinschaftssache war, an die Spitze des Stammesbundes gelangtes. Ebenso war bei den Delmaten Person des Verzon gewählt worden (App. III. 25)«; S. 170: za Verza (te Batone i Pinesa — »waren ursprünglich gewiss Gentilvorsteher grössere Ansehens«. J. J. Wilkes,

Kod Apijana se međutim veoma jasno vidi da su Delmati formirali vojsku od 12000 probраниh boraca te izabrali Verza da bude zapovjednik te vojske. Verzo je uz to svakako dobio i zadatak da poduzme mjere kako bi se Rimljani zaustavili prije nego dublje prodru na delmatski teritorij. Vidljivo je to iz Verzova postupka: zaposjeo je Promonu i utvrdio je, čekajući tamo Oktavijana. Sve što Apijan javlja o Verzu svodi se na to da je Verzo zapovjednik jedne delmatske vojske; njemu je povjeren odgovoran zadatak, ali bi svako izvođenje zaključaka o nekoj posebnoj ulozi Verza kao privremenog vođe samog saveza ili sl. bilo neopravdano. To se vidi i po tome što se Delmati bore i nakon što je Verzo s vojskom opkoljen u Promoni. Na čelu s Testimom pokušava druga delmatska vojska pomoći opsjednutima. Nakon neuspjeha u borbama za Promonu Delmati i nadalje djeluju organizirano: pokušavaju namjestiti klopku Oktavijanu u klanu iza Sinotija, jakim snagama brane Setoviju i još k tome uspijevaju formirati vojsku koja se pokušala probiti kroz položaje opsjedatelja pod Setovijom. Ti se događaji prema Apijanovu kazivanju mogu u grubim crtama rekonstruirati, bez obzira na poznate topografske dileme. Iz svega je dopušteno izvesti dva zaključka: (1) dogovorivši se o svemu što je potrebno za vođenje rata, Delmati su izabrali najpogodnije ljude među uglednim vođama; pri tome se spominje izrijeком samo Verzo, koji je dobio najodgovorniji zadatak, ali nema razloga sumnjati u izbor Testima tom prilikom. Sasvim je vjerojatno da su izabrani i drugi vođe s obzirom na složenost situacije i brojnost četa koje su Delmati morali oboruzati i razmjestiti na pogodnim mjestima. U vezi s brojem unovačenog ljudstva treba imati na umu da je Verzova vojska od 12000 samo dio delmatskih efektivna; barem upola toliko morao je voditi Testim. Kasnije, nakon propasti Verzove vojske u Promoni i sigurno osjetnih gubitaka u borbama do Setovije, Delmati su oko same Setovije angažirali dvije vojske — jedna je branila grad, a druga se pokušavala probiti kroz položaje opsjedatelja. Stoga je nužno pretpostaviti da su Delmati na početku sukoba raspolagali s najmanje 20000 boraca. I to i složenost operacija pokazuje da su već uoči početka neprijateljstava Delmati povjerali organizaciju obrane određenom broju iskusnih vođa koji su dalje vodili poslove nesumnjivo koordinirajući djelovanje međusobno. (2) Kontingenti koji su pristizali iz delmatskih općina morali su već posjedovati značajno iskustvo u velikim operacijama i bitkama. Samo cijepanje tih odreda radi stvaranja udarne vojske

Dalmatin 190, smatra da su segestanski *proteuontes* (*Illyr.* 23) »clearly quite different« u odnosu na izabrane ratne vođe kod Delmata i sličnih naroda. Posljednja je usporedba svakako promašena, jer su segestanski prvaci vodeći sloj, odnosno tijelo koje daje čak 100 djece za taoce, dok su izabrani delmatski vođe ljudi izabrani iz redova prvaka da ponesu određenom društvenu funkciju ili naprosto izvrše zadatak.

(pripadnici Verzove vojske su *machimótatoi*), podatak je od izuzetne vrijednosti. U usporedbi s »vodoravnom« podjelom japodske vojne sile razlika je veoma uočljiva. Kod Histra su prisutni elementi obojega: borci iz Nesakcija su sigurno uživali najveći ugled, ali je moguće da je Epulonov odred koji je operirao na početku rata 178. god. i dobrim dijelom stradao u zauzetom rimskom logoru, bio pojačan skupinama ratoborne *iuventus* iz drugih histarskih zajednica.

Pretpostavljamo dakle da je delmatski savez imao 1. »savezno vijeće«, 2. odrede »savezne vojske« sastavljene od kontingenata koje su slale pojedine zajednice, a o njihovoj upotrebi odlučivalo se na razini saveza i 3. posebno izabrane rukovodioce s utvrđenim ovlastima i djelokrugom.

Tako dolazimo do veoma značajnog pitanja ovlasti saveza ili, preciznije, funkcija koje su prenesene na instancu »saveznih organa«. Već je na prvi pogled jasno i općenito poznato da se radi o odnosima s vanjskim svijetom, po prilici ono što danas pokrivaju »resori« vanjskih poslova i obrane.

U pogledu diplomatskih odnosa — koji Delmatima nikad nisu bili jaka strana — dragocjena svjedočanstva daje Apijan. Govoreći o prilikama koje su zavladaile Cezarovim trijumfom nad svim protivnicima 46. god., Apijan donosi kako su iz Ilirika pristigla poslanstva, među njima i delmatsko. Kako su u prethodnom građanskom ratu bili saveznici pompejevaca i zadali Cezarovoj stranci teške udarce, Delmati su navodno pokušavali izgladiti stvar ponudivši prijateljstvo i savezništvo (*philian... kai symmachian*).²³⁷ Strahovali su, naime, da ih Cezar neće zaobići kada krene prema Istoku na planirani pohod protiv Parta. Čini se da su pokušavali pridobiti Cezara upravo svojim ratničkim sposobnostima; Cezar je ostao nepopustljiv, zahtijevajući da se Delmati podlože rimskoj državi i ponovno plaćaju tribut. Jedino je zatražio nešto blaži tribut, ali to nije bilo dovoljno Delmatima: poslanici su vjerojatno pristali na Cezarove uvjete »normalizacije« u Iliriku, a možda privremeno i delmatski savez. Kada je, međutim, P. Vatinije pokušao ostvariti ubiranje tributa, Delmati su se suprotstavili i to je izazvalo Vatinijev pohod iz Narone 45. god. U već spominjanom pismu Ciceronu Vatinije tvrdi da je zauzeo čak šest oppida, od kojih i jedan veliki s četiri bedema i četiri kule i akropolom (*arx*). Unatoč tome Delmati su ustrajali i na vijest o ubojstvu Cezara krenuli su u protunavalu, uništili kohorte senatora Bebija, a zbog meteža u državi i u samom Iliriku Vatinije je morao uzmaknuti daleko na jug.²³⁸ Vjerujemo da

²³⁷ Apijan, *Illyr.* 13.

²³⁸ O Vatiniju: Apijan, *Illyr.* 13; Dion Kasije 47, 21, 6; Ciceron, *Ad fam.* 5, 10 a; Apijan, *Bell. civ.* 4, 75; Ciceron, *Philipp.* 10, 13 i dr. — Vidljivo je da je Vatinije navaljivao na Delmate u nezgodno doba godine želeći postići trijumf, a može se naslutiti da je to ohladilo vojnike koji su ga na kraju i ostavili, prešavši Brutu.

se ovi podaci mogu povezati jedino ako pretpostavimo da su veze sa stranim silama Delmati uređivali isključivo putem djelovanja na razini saveza. Borbe koje je vodio Vatinije zauzevši šest oppida ne bi trebalo uzeti kao dokaz da su se delmatske zajednice branile pojedinačno: teško je povjerovati da se na to odvažila i jedna zajednica, kada se zna da je Vatinije nastupao s tri legije. *Oppidum* koji Vatinije naziva *maximum* sasvim sigurno je branila jedna delmatska »savezna vojska«. Spomen četiriju utvrđenja i posebne arx podsjeća uvelike na utvrde oko Promone.

Kao posebno značajan dokaz zajedničkog djelovanja prema vanjskom svijetu može se uzeti dakako i sama predaja Oktavijanu 33. god. Ukoliko to ne bi bilo forsiranje izvora, moglo bi se čak pretpostaviti da sve do početka 33. god. Rimljani nisu bili u prilici uglaviti neki separatan sporazum s nekom od zajednica čija su središta zauzeli. Indiciju nalazimo u sudbini Sinotija nakon pada Promone. Čini se da je Testimova vojska u prethodnom okršaju »izmanevrirana«, tako da u času pada Promone nije više mogla stići u Sinotij. Stoga je lako moguće da je Oktavijan ušao u napušteni grad i zapalio ga.

Ostaje naposljetku pitanje stalnosti delmatskog saveza. Gledajući slijed zbivanja od kraja Cezarove uprave u Iliriku do Oktavijanova pohoda, vidljivo je da su Delmati od oko 51. do 33. god. stvarno bili objedinjeni, uglavnom radi ratovanja, najmanje devet od ukupno 14 godina.²³⁹ Ne treba zaboraviti da pri tome uzimamo u obzir samo ono o čemu izvori izravno svjedoče. Apijan ipak na početku 25. poglavlja, uvodeći nas u Oktavijanov pohod na Delmate, kaže da su Delmati, kada im se Oktavijan primakao, donijeli odluku da se uzajamno pomažu u ratu. Da li to treba značiti da su oni tek tada pristupili okupljanju, suočeni s neposrednom opasnošću? Apijanov podatak je oslabljen činjenicom da ratovanje nije započelo Oktavijanovim prijelazom preko Krke, već nešto ranije te iste godine. Dion Kasije spominje Agripu koji je počeo operacije protiv Delmata. Stoviše, prije toga Dion kaže da su 34. god. ustali neki od nedavno pokorenih naroda i s njima Delmati. Nedavno pokoreni narodi su alpski Salasi i panonski Segestani: pokoreni su godinu dana ranije, 35. god. Sa Salasima se 34. god. borio Valerije Mesala, a s ustankom Segestana obračunao je Fufije Gemin.²⁴⁰ Sve te činjenice poznate su i Apijanu, jer ih na odgovarajućim mjestima i sam spominje.²⁴¹

²³⁹ Oko 51—50. god. Delmati zauzimalju i brane Promonu, idućih godina ratuju s pompejvcima protiv Cezarovih snaga, 48. god. stradao je Gabinije; 45—44. pregovaraju s Cezarom, a zatim se bore s Vatinijem; 39. god. je možda s njima ratovao Azinije Polion, a 34. god. počele su Oktavijanove operacije.

²⁴⁰ Dion Kasije 49, 38, 3.

²⁴¹ Apijan, *Illyr.* 17 (Salasi i Mesala 34. godine) i 24 (o neuspjelom ustanku Segestana krajem zime 34. god., ne imenujući Gemina).

Čini se da je ispuštanje Agripina djelovanja, pa i prethodnog delmatskog napada prouzročeno prirodom Apijanova djela. Počinjući izlaganje o Delmatima, Apijan je spomenuo kako su se Delmati uzoholili nakon uspjeha protiv Gabinija, a zatim odmah uveo Oktavijana i skratio delmatske pripreme do te mjere da su one ispale kao reakcija na već jasne namjere Oktavijanove. Ovdje više povjerenja zaslužuje Dion koji ima bolji pregled događaja.²⁴² Čak se može pomišljati na to da je delmatsko »ustajanje« zapravo zaposjedanje Promone; na to bi slijedio dolazak Agripe, zacijelo u Liburniju, i naposljetku Oktavijanov pohod.

Sve to znatno slabi Apijanov podatak o delmatskom sporazumu. Po našem mišljenju tu se radi o dogovaranju u pogledu načina borbe. Ako se uzme da je Promona zauzeta možda već s proljeća 34. god. i da se tamo vojska imala zadržati duže vremena, Delmati su se doista imali o čemu dogovarati. Vjerojatno bismo bili u stanju izvesti čvršće zaključke, kada bismo bili posve sigurni tko se kome obvezivao na pomaganje ovom prilikom. Čini se ipak da je delmatskom savezu, unatoč svemu, bilo potrebno stalno potvrđivanje uzajamnih obveza.

Još o prirodi delmatskog okupljanja u 1. st. govore nastojanja da se zadrži Salona, kao i težnje da se proširi teritorij (Promona). Akcije prema Saloni i Promoni svakako su djelo združenih Delmata. Dok je Salona imala veliko značenje kao praktički jedina luka i izlaz Delmata na more, posjed Promone je osiguravao ne samo posjed Petrova polja, nego je ujedno štiti delmatski teritorij od prijetnji iz Liburnije, koja je u 1. st. postupno sve više potpadala pod rimski utjecaj i u više mahova služila Cezaru i Oktavijanu kao uporište u borbama na moru i u zaleđu. Čini se da u delmatskoj »ekspanzivnosti« u 1. st. već ima određenih ekonomskih interesa koji nisu tako posredno izraženi kao u prethodnom razdoblju. Delmatski nasrtaji na Salonu u vrijeme građanskih ratova mogu se shvatiti kao ogorčeni otpor konventu rimskih građana na čiji je značaj posebano upozorio M. Suić.²⁴³

Konačno, valja upozoriti da su Delmati kao cjelina mogli stupati u posebne odnose sa susjednim zajednicama. Apijan spominje da su u zauzimanju Promone potkraj Cezarove uprave u Iliriku

²⁴² Dion, uz ostalo, počinjući izlaganje događaja 34. god., saopćava o pokretima nedavno pokorenih i samih Delmata te o odgovarajućim akcijama Gemina, Mesa e i Agripe. Apijan je gradu podijelio zemljopisno, pričajući zasebno o događajima kod Salasa i Segestanaca. Otuda svakako i mogućnost pogreške ili previdja.

²⁴³ O nastanku rimske Salone v. M. Suić, »O municipalitetu antičke Salone«, *VAHD*, 60/1958. 11 i d.; posebno su značajna razmatranja o sporovima Isejaca i Rimljana oko Salone — »Marginalije uz isejsko poslanstvo Cezaru«, *VAHD*, 68/1966. 181 i d.

uz Delmate učestvovali i drugi Iliri.²⁴⁴ Ne znamo, na žalost, o kojim se Ilirima radi. Sigurno je, međutim, da su u toj prilici Delmati bili na čelu okupljanja.

Na kraju, kao posebna odlika delmatskog saveza u 1. st. prije n. e. mora se uzeti odsustvo premoćnog središta; ako je neki od »gradova« Delmata i bio stalno mjesto okupljanja, sama zajednica kojoj je pripadao nije uživala posebne privilegije ni ugled. Tako Setoviju, koja je po Apijanuu bila posebno i uporno branjena, Strabon ne spominje, iako se osvrće na sudbinu starog delmatskog središta — Delminija.^{244a} Sam pak Delminij nije u 1. st. mogao imati veće uloge. Ne samo da je morao biti trajno pogoden razaranjem 155. god., nego se čini da se žarište odnosa unutar velike delmatske zajednice već od kraja 2. st. premjestilo bliže moru.

3. Delminij i delmatsko okupljanje u 2. st. prije n. e.

Ime Delminija (Delmion, Delminon, Delminium) jest u nedvojbenoj vezi s etnikom Delmatae. Iz te činjenice može se pretpostavljati da je Duvanjsko polje s krajevima koji mu prirodno gravitiraju bilo kolijevkom Delmata ili da se objedinjavanje srodnih plemena, od Glamoča i Kupresa do mora, odvijalo pod egidom delminijske zajednice/plemena. Skloniji smo ovoj drugoj pretpostavci, budući da joj idu u prilog neke vijesti o Delmatima u 2. st. i podaci koje možemo dobiti njihovom analizom.²⁴⁵

Prema Polibiju Delmati su bili pod vrhovništvom ilirskog kralja Pleurata II, koji je umro 180. god. prije n. e. Kasnije su djelovali samostalno, no čini se da sve do sloma Pleuratova sina Gencija (180—168) Delmati nisu mogli slobodno djelovati na obalama Manijskog zaljeva. Tek nakon toga Delmati se šire prema obali i na jugoistok prema Neretvi. Na obje točke su se sukobili s lokalnim silama — grčkom Issom, koja je tada morala biti na vrhuncu moći,

²⁴⁴ Apijan, *Illyr.* 12. Zaninović, *IPD* I 81, pomišlja da su to manje zajednice koje još nisu primile delmatsko ime. No Apijan kaže καὶ ὅσοι ἄλλοι Ἰλλυριῶν τότε μέγιστοι διηγετούχων, što bi ukazivalo da ti saveznici nisu bili tako beznačajne zajednice.

^{244a} Od delmatskih gradinskih središta koja su morala igrati značajniju ulogu u 2—1. st. istraživalo se jedino Gradinu u Danilu (Rider) — M. Zaninović, »Gradina u Danilu i Tor nad Jelsom«, *Naseljavanje i naselju u antici. Materijali X kongresa arheologa Jugoslavije Prilep 1976*, Beograd, 1978. — O radovima na Duvanjskom polju v. bilj. 253. U vezi sa Setovijom v. mišljenja kod Zaninovića, *IPD* II 15—16 (Bulić je stavljala na Sutanj između Klisa i Dicma, Veith se opredijelilo za Sinj, Gunjača za Sušan uz Sutinu). Usp. Britvić, *VAHD*, 65—67/1963—65, 34—36, koji je meće u Studence, dok Bojanovski, *Dolabelin sistem ...*, 55, ostaje pri Sinju.

²⁴⁵ Delminijem se bavio veliki broj autora. V. Zaninović, *IPD* II 10—12. Arheološki je prvi obradio problematiku V. Radimsky, *WMBH*, 4, 1896, 135—169. Za suvremena istraživanja i stanje v. bilj. 253.

i ilirskim Daorsima, tada vjerojatno gospodarima na donjoj Neretvi i hegemonima nešto šire zajednice. I Issa i Daorsi bili su tada rimski saveznici. Navaljujući na Tragurij i Epetij,²⁴⁶ pokoravajući zajednice koje su vjerojatno ranije bile pod vlašću Daorsa, Delmati su ozbiljno ugrozili jedva uspostavljeni »red« na mirnom području Manijskog zaljeva.²⁴⁷ Odbivši intervenciju rimskih poslanika i, navodno, ugrozivši i njihove živote,²⁴⁸ Delmati su se 156. god. prvi put suočili s legijama, negdje zapadno od Neretve. Nakon početnog neuspjeha Rimljana, konzul Marcije Figul je ipak krenuo na Delminij. Zatekavši tamo združene delmatske snage, Figul nije postigao ništa sve dok nije napadima na druga delmatska naselja izmamio iz Delminija znatan dio odreda koji su pohrlili u obranu svojih gradina. Figul je potom napao Delminij i uspio ga je zapaliti, tako da je izgorio veći dio grada.²⁴⁹ No tek je 155. god. Scipion Nazika, primijenivši sličnu taktiku — to bilježi Frontin — uspio zauzeti Delminij i do temelja ga razoriti.²⁵⁰

Strabon ovome dodaje nekoliko opaski od kojih je ona — vjerojatno najmanje važna — o pretvaranju Delminija u ravnicu za ispašu stoke doživjela najveću popularnost.²⁵¹ Strabon primjećuje da je Delminij uništen (tj. kažnjen) radi »lakomosti« svojih žitelja (*διὰ τὴν πλεονεξίαν*), a sam Delminij naziva *megále pólis*.²⁵²

Budući da su sustavna arheološka istraživanja gradina na Duvanjskom polju u toku i kako valja očekivati da će ona konačno razriješiti vjekovnu raspravu o ubikaciji Delminija,²⁵³ ograničit

²⁴⁶ Zahvaljujući Suićevim radovima (VAHD, 68/1966, 181 i d. i dr.) čini se da su definitivno »uklonjeni« Jadas(t)ini iz Manijskog zaljeva kao lokalna zajednica, pa se mnogi odnosi mogu sagledati jasnije. Kako je B. Gabrićević, VAHD, 68, 1966, 147, ukazao na pretežno pomorski i trgovački značaj Isse, veoma je vjerojatno da je Issa nakon sloma Demetrija Farskog povela agresivnu politiku da bi stvorila kopneni posjed (=Peraia«). Vidno sudjelovanje Isejaca u rimskoj floti koja operira u Egeji potvrđuje dojam o usponu Isse. Stoga se isejsko-delmatski sukob ne mora nužno tumačiti delmatskom agresivnošću i željom za pljačkom i osvajanjima.

²⁴⁷ Jezgrovit prikaz problema v. M. Zaninović, »Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu«, *Jadran u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 301 i d.

²⁴⁸ Polyb. 32, 18.

²⁴⁹ Apijan, *Illyr.* 11; Livije, *Per.* 47.

²⁵⁰ Livije, *Per.* 47; Frontin, *Strat.* 3, 6, 2.

²⁵¹ Strabon 7, 5, 5: Δάλμιον δὲ μεγάλη πόλις, ἧς ἐπώνυμον τὸ ἔθνος, μικρὰν δ' ἐπολιος Ναισιᾶς καὶ τὸ πεδὸν μηλόβοτον διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀνθρώπων.

Usp. R. Katičić, »ΠΕΔΙΟΝ ΜΗΛΟΒΟΤΟΝ«, *Živa antika*, 15, 1, 1965, 61.

²⁵² Nešto je jasnija Strabonova »pleonexia« u svjetlu poznatog Strabonova osvrtu o barbarima koji žive iskonskim životom i koje kvari dodir s Greima, trgovina, novac, pomorstvo (7, 3, 7).

²⁵³ Za ubikaciju Delminija: A. Benac, *Quelques caractéristiques ... Utvrdena ilirska naselja*, Sarajevo, 1975, 81 i d. (gdje se daje više težine tezi da je Delminij bila Gradina na Libu a ne ona u Podgaju, bliža današnjem Duvnu); I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta*, 233, zalaže se za smještaj na veću nastanjenu gradinu u Prisoju nad Buškim blatom.

ćemo se na pitanje o značenju Strabonove »karakterizacije« grada i njegovih žitelja. Vjerujemo da je Strabon nazvao Delminij *megále pólis* imajući u vidu njegov značaj središta Delmata, ulogu Delminija u zbivanjima koja su prethodila ratu i uspomenu na teške borbe koje su se vodile prije nego je Delminij konačno razoren. Ne samo da arheolozi nisu uspjeli otkriti ništa nalik na veliki grad,²⁵⁴ nego i sam Frontin svjedoči da je Delminij bio samo oppidum jer kaže da je Nazika, shvativši da će teško zauzeti Delminij dok ga brane združene delmatske snage, »počeo napadati druga oppida« (*adgredi alia oppida coepit*).²⁵⁵ Strabonova je opaska, dakle, remisenescija davne veličine Delminija s obzirom na njegovu ulogu u prošlosti.

Druga Strabonova opaska odnosi se na same »Delminjane«: njihova pohlepa — dakako za tuđim dobrima — uzrokom je njihove propasti. Rimljani su stvarno 156—155. god. napadali Delmate s ciljem da unište Delminij. Općenito je usvojeno mišljenje da je Delminij u prvoj polovici 2. st. bio »glavni grad« Delmata; u tom pogledu ne bi se imalo što dodati, kada nas Strabon ne bi navodio na misao da su »Delminjani« uistinu bili hegemoni delmatskog saveza toga vremena i centar koji je najviše pridonosio delmatskoj agresivnosti. Imamo li u vidu danak koji su Delmati nametali slabijim susjedima,²⁵⁶ sama po sebi se nameće ideja da je tada moralo postojati stalno i aktivno jezgro delmatskog okupljanja: nije ni potrebno isticati da je upravo taj centar najviše dobijao od plijena i nameta drugim zajednicama. Podloga te moći mogla bi se tražiti u čvršćem jedinstvu zajednice koja je nastavala samo Duvanjsko polje i čije je sijelo bio oppidum Delminium.

Paralela s Metulumom i Nesakcijem neobično je uvjerljiva: kod Delmata nema, doduše, krvavih prizora samouništenja, ali se može pretpostaviti da se i Delminij branio veoma uporno i da nije pokleknuo dok nije svladan nadmoćnom silom. Potpuno uništenje bi govorilo u prilog očajničkom otporu branilaca Delminija.

Ratnički duh kojim odiše i delminijska zajednica tako se javlja kao jedna od bitnih odlika dominantnih zajednica kod Delmata, Histra i Japoda. Ono što se zbog oskudnih izvora ne može uočiti kod Histra i Japoda, ovdje se dosta jasno razabire: pljačkaški pohodi i tribut su savezni »prihod«, a prije svega služe vodećoj zajednici čija je zadaća da održava na visini ratnički ugled cijeloga saveza.

²⁵⁴ Usp. A. Benac, *dj. sp.* u bilj. 253, 90, spominje da bi gradina na Liibu mogla imati karakter protourbanog naselja.

²⁵⁵ Frontin, *Strat.* 3, 6, 2. Čini se da se Delminij najviše odlikovao smještajem i ulogom u delmatskom savezu.

²⁵⁶ Polibije 32, 18.

Nakon razaranja Delminija, delmatsko okupljanje moralo je pretrpjeti korjenite izmjene. Odsustvo premoćnog jezgra koje bi ponovno okupilo Delmate moralo je izazvati krizu. No već oko 119. Delmati su u sukobu s Rimljanima oko Salone. Prirodu promjena koje su nastupile padom Delminija vidi se iz naprijed navedenih indicija o postojanju »saveznog vijeća« i zaključaka koje je na temelju natpisne građe dao D. Rendić-Miočević.²⁵⁷ Zahvaljujući napose natpisima iz Danila Gornjeg (Rider; Municipium Riditarum) Rendić-Miočević smatra da su principes s natpisa (mahom iz 1. st. n. e.) članovi kolegijalnih tijela koja postoje na razini autohtonih zajednica) općina i na razini peregrinske civitas. Takvi se zaključci mogu prije svega formulirati na temelju natpisa iz Ridera, sjela delmatske općine Ridita, ali oni nalaze potvrde i drugdje. Pod rimskom vladavinom čini se da su ove funkcije bile nasljedne i, vjerojatno, dobrim dijelom počasne.

Nasljednost časti *princepsa* sasvim sigurno nije posljedica razvoja nakon rimskog osvajanja i pacifikacije Delmata.²⁵⁸ Također je vjerojatno da je i sam hijerarhijski odnos tipa *princeps (municipi) Riditarum* — *princeps Delmatarum* predrimska ustanova.²⁵⁹ Tako bi mogli pretpostaviti da su u doba nezavisnosti Delmati imali općinska vijeća prvaka, valjda brojem i ugledom srazmjerna općinama, dok su na razini saveza, kao nosioci etnarhije, stajali najugledniji prvaci iz cijele zemlje. Broj talaca koje su Delmeti morali 33. god. predati Oktavijanu svjedoči o brojnosti prvaka: uračunaju li se tu i pripadnici njihovih užih obitelji, rodbina i svojta, može se posve mirno kazati da u sociološkom smislu delmatski prvaci sačinjavaju zaseban sloj.

Ovo bi se poklapalo s uočenom promjenom saveznog uređenja u drugoj polovici 2. st. Po našem uvjerenju, hegemoniju dominantne delminijske zajednice zamijenila je dominacija sloja prvaka. Iako »decentraliziran«, novi poredak se na vojnom planu pokazao prilično uspješnim i vodeći sloj je mogao u njemu nalaziti svoje interese. Dominacija prvaka je morala s vremenom negirati onaj aspekt delmatskog okupljanja koji je savez činio skupom udruženih općina. Česte i totalne mobilizacije, redistribucija proizvoda — prije svega hrane — radi ratnih potreba, raspodjela plijena, gradnja utvrđenja — sve su to bili putevi da se umanjí značaj zaštite koju su pripadnicima »donjeg« sloja pružali općinska autonomija i srodnička solidarnost.

²⁵⁷ D. Rendić-Miočević, *Arheol. radovi i rasprave*, 2/1962, 315. i d.

²⁵⁸ *Sp. dj.*, 325 i d.

²⁵⁹ *Sp. dj.*, 329—331.

IV — ZAKLJUČNE NAPOMENE

Naš pokušaj analize političkih odnosa na razini saveza na primjeru triju etničkih cjelina sjeverozapadnog Ilirika nije težio konačnim zaključcima, naročito ne u pogledu geneze i razvitka odnosa i pojava koje smo uočili. Pokušali smo pokazati koliko je moguće postići na temelju jedne vrste povijesnih izvora, ispomažući se uzgred i ostalim vrelima. Vjerujemo da je naše ispitivanje pokazalo u nešto jasnijem svjetlu uređenje odnosa u savezima — ono formalno (odnosi među »članovima« saveza) te da je naznačilo neke od mogućih odgovora na pitanja o stvarnim nosiocima težnji/interesa koji su doprinosili integraciji.

1. Pokazuje se da, bez obzira na razlike u čvrstini objedinjavanja, političkog i vojnog, koje su među političkim tvorevinama Histra, Japoda i Delmata očevidne, bez obzira na upadljive razlike u oblikovanju saveza i institucijama, postoji zajednička osnova: nalazimo je u hegemoniji najjače i najuglednije zajednice. Kod Delmata su takvu ulogu imali »Delminjani«, zajednica starog Delmija/Delminija do razaranja oppiduma i pustošenja njegova teritorija; kod Histra se svojevrsna hegemonija krije iza vodstva *rexa* Epulona (ili čitave dinastije kraljica u Nesakciju), a njeni su nosioci *tria oppida* na čelu s Nesakcijem; kod Japoda, napokon, vodeću ulogu imaju Metuli, u Lici možda Arupini. Javlja li se ovaj sustav i na širem području? M. Suić je ukazao na donekle analogan proces koji se odvija pri nastajanju protourbanih središta koja postupno preuzimlju sve veći broj društvenih funkcija potiskujući manje zajednice. U više puta citiranom radu o Varvarinima upozorio je i na mogućnost da su veliki liburnski centri dominirali nad više susjednih općina. Čini se da je ovdje vrijedno dodati i ponovno otvorenu mogućnost da su Iadasinoi s poznatog farskog pobjednog natpisa stanovnici liburnskog Iadera: natpis spominje upravo »Iadasine i saveznike« (*apò Iadasinòn kai tòn symmáchon*).²⁶⁰ Po našem sudu, ukoliko je doista natpis iz 4. st. kao što se općenito uzima, to bi bio ujedno i najstariji spomen »hegemonije« neke snažne zajednice na tlu sjeverozapadnog Ilirika. Sama činjenica da natpis spominje i Jadasine i njihove saveznike pokazuje da se nikako ne radi o nekom okupljanju lokalnih razmjera. Da se radilo o skupini nekoliko malih zajednica zadarskog područja, Pharani bi tu činjenicu sigurno ignorirali. Daleko je vjerojatnije da je riječ o savezu koji predstavlja posljednji odjek polulegendarne liburnske talasokracije. Taj savez je svakako bio istjeran

²⁶⁰ Natpis: J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Wien, 1898, 15 i d. — U vezi s rijekom Iader: Suić, *Diadora*, 8/1975, 5 i d. Usp. D. Rendić-Miočević, *VAHD*, 52/1935—1949, 19—34 i dr. radove citirane ovdje.

iz Manijskog zaljeva — bilo da se sam natpis povezuje s poznatim događajima oko osnivanja Pharosa 385/4. god. ili je do obračuna došlo nešto kasnije.²⁶¹

2. Društveni odnosi koji su uvjetovali da pojedini savezi po-prime različite oblike i razviju različite institucije, slabo su nam poznati. Točnije kazavši, rijetko se događa da se radi o podacima koji bi omogućili temeljitije poredbene studije. Sigurno je ipak da su na konačno oblikovanje saveza neposredno utjecali odnosi u zajednicama. Velike japodske zajednice nedvojbeno su manje trebale trajnije oblike objedinjavanja; različitost razvitka i razmjerno veća ovisnost o moru i zemljoradnji kod dijela zajednica, velik broj malih gradinskih naselja morali su u Istri pridonijeti intenzivnijem okupljanju i uobličanju etnarhije, pretpostavljamo — oko prastare institucije arhaičnog kraljevstva koje se održalo u Nesakciju; primjetno zaostajanje procesa urbanizacije kod Delmata, koliko se danas uopće može prosuditi, nakon pada delminijske hegemonije otvorilo je put također veoma izrazitom procesu integracije pod vodstvom »aristokratijske« prvaka (*principes*).

3. Razmjerno umjerena diferencijacija susreće se kod svih triju naroda — koliko je ta procjena točna, može se procijeniti jedino intenzivnijim studijem arheološke građe. Za sada je sigurno da se barem pretežnim dijelom moć vodećeg sloja zasnivala na nasljednom vršenju određenih društvenih funkcija; većem razlikovanju po imetku, odnosno prisvajanju većih dijelova zajedničkog tla ili proizvoda, stajale su na putu ozbiljne zapreke. Ovdje ćemo pokušati upozoriti na neke aspekte problema koji zbog povezivanja političkih i ekonomskih, pa i srodničkih odnosa, zaslužuju posebnu pažnju.

Raspodjela zemlje kod Delmata²⁶² spada svakako u ona pitanja predrimske ekonomike koja se najčešće razmatraju i u socijalnom i u političkom kontekstu. Mišljenja su donekle podijeljena. Od onih koji su se u novije vrijeme osvrtni na ponovnu podjelu zemlje svakih 8 godina kod Delmata, G. Alföldy²⁶³ i M. Suić²⁶⁴ smatraju da se radi o podjeli pašnjaka, s obzirom da su Delmati pretežno stočari, Wilkes misli da je riječ o korekciji međa na plavnim krškim poljima,²⁶⁵ dok A. Stipčević ističe moment podjele zemlje među rodovima, a ne među obiteljima. Što se toga tiče, G. Alföldy drži da se podjela odvija unutar rodovskog naselja kako bi se osigurao

²⁶¹ V. bilj. 247. Problem je svakako značajan i ovdje smo dali tek nekoliko naznaka.

²⁶² Strabon, 7, 5, 5.

²⁶³ G. Alföldy, *Bevölkerung* 166.

²⁶⁴ M. Suić, »Nekoliko etnoloških podataka ...«, *Simpozijum — Sarajevo* 1967, 103—104.

²⁶⁵ Wilkes, *Dalmatia*, 185.

pristup svakoj porodici.²⁶⁶ Suić je posebno ukazao na analogni običaj ponovne podjele pašnjaka na Pagu u srednjem vijeku; podjela se vršila svakih osam godina. S obzirom da je to šira pojava, nevjerovatna je bilo kakva »genealoška« veza s delmatskim običajem.²⁶⁷ U strukturalnom smislu analogija je ipak značajna, budući da se radi o korištenju općinskog tla u okvirima srednjovjekovne komune. Radi se o posebnim društvenim pravilima koje pripadnicima zajednice osiguravaju pravo na korištenje zajedničkog tla. Gledajući s te točke, predmet podjele (pašnjak/oranica) možemo ostaviti po strani: ispitujući doseg uočenog pravila nailazimo na ključna pitanja — s jedne strane ekonomska, s druge pak politička.

Delmatski običaj se uz to — po našem sudu — veže za pojave u oblasti religije. Poznati Festov podatak da Iliri žrtvuju konje bacajući ih u more svake devete godine, zajedno sa Servijevom varijantom, po svoj prilici se odnosi na razdoblje od navršenih osam godina.²⁶⁸ Razdoblje oktenija je inače poznato i kao »velika godina«, ciklus koji služi za usklađivanje lunarnog i solarnog kalendara. Svi ti momenti uzeti zajedno mogli bi delmatski običaj povezati s velikim svečanostima i ritualima očišćenja i obnavljanja snaga društva, kao i prirode.²⁶⁹

Samo pravilo ponovne raspodjele zemlje nakon osam godina otkriva prije svega egalitarni princip raspodjele proizvodnih resursa. Vjerujemo da nas to vodi boljem razumijevanju društvenih pojava kod Delmata, ali i šire. Osiguravajući podjednaka prava svim »proizvodnim jedinicama« — svakako obiteljima — na korištenje tla, osigurava se po našem mišljenju njegovo »racionalno« korištenje, tj. upotreba koja najbolje odgovara postojećem poretku. Nije teško pretpostaviti da je krajnji učinak ovoga pravila u osiguranju reprodukcije onog elementa na kojemu se uvelike zasniva delmatsko političko uređenje: vojne sile. Jednostavnije rečeno, sprečava se obespravljivanje koje bi dovelo do bitnog smanjenja broja boraca. Ako se oslonimo na ovaj sud, možemo donekle objasniti delmatsku agresivnost kao izraz težnji da se dodatne društvene potrebe alimentiraju iz dodatnih resursa, s obzirom da su mogućnosti unutar poretka bitno ograničene. U krajnjoj liniji su slične crte društvenog

²⁶⁶ A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb, 1974, 80, 165. — G. Alföldy, *sp. dj. i mj.*

²⁶⁷ S. Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, Sp'it, 1955, 24—25, gdje se citira izvještaj sindika A. Dieda i B. Giustiniana iz 1522. na Rabu se svakih 10 godina iznova dijele pašnjaci: plemići dobijaju za 600 grla stoke, težaci za 100 grla.

²⁶⁸ Na značaj oktenija upozorava i Suić, *sp. u bilj.* 262, 103. O žrtvovanju konja Fest, 190 Lindsay.

²⁶⁹ V. E. Bischoff, *Kalender*, RE, X, 2, col. 1568. Usp. Cenzorin, *De die nat.* 19; *Sholija uz Odiseju* 3, 267; Gemin, *Eisagoge eis ta phainomena* 129 i d. (ed. Hild.).

i ekonomskog poretka mogle postojati i kod Japoda i Histra. Ostavljajući skromne količine sredstava za alimentiranje potreba društvenog života, onemogućavajući izravan zahvat u gospodarenje resursima zajednice, ovakav poredak je mogao pogodovati nastajanju jedino takvih oblika političke organizacije kod kojih se izdvajanje za njeno održavanje odvija u znaku jasne, neposredne i priznate društvene potrebe i prema pravilu uzajamnosti.

Iako smo uspjeli pokazati da oblici saveza kod Histra, Japoda i Delmata imaju sličnosti, prilično će se teško utvrditi zakonitosti koje su dovele do artikulacije tih sustava.

Problem smo odnosa srodstva u prethodnom izlaganju namjerno mimoišli, smatrajući da su nepoznanice odveć značajna zapreka da se ovo važno područje poveže s pojavama na političkoj razini. Ovdje ćemo dati nekoliko napomena.

Kompaktnost Delmata i snaga njihove etničke predaje uzimaju se gotovo kao dokaz jakog prisustva rodovskog i patrijarhalnog u njihovu društvu. Djelomice bi se to moglo prihvatiti. Ipak ne treba zaboraviti da u 2—1. st. u delmatskom društvu dominiraju prvaci koji su doista poseban društveni sloj čiji se položaj reproducira kroz vršenje društvenih funkcija — naročito na razini saveza. Prividno nema izrazite društvene diferencijacije, ali je po aktivnosti saveza sasvim jasno da je moć delmatskih prvaka zaista velika. Stoga se mora zaključiti da u takvu poretku »patrijarhalni« odnosi igraju podređenu ulogu, posreduju dominantni društveni odnos i održavaju koheziju i stabilnost društva.

I sama periodička preraspodjela zemlje, čak i ako se vrši unutar srodničkog sistema, kao što pretpostavlja dio autora, ima i svoje podrijetlo i svoju svrhu izvan okvira toga sistema, na što smo već i ukazali.

Nužno je ovdje kazati nešto o dekurijama, jedinicama na koje su bile podijeljene peregrinske civitates salonitanskog i naronitanskog konventa. Još je Patsch iznio mišljenje da je dekurija rod, a tomu su se priklonili i gotovo svi kasniji autori (npr. Rostovcev, uz ostale). B. Gabričević je pošao od analogije s uređenjem brastava u našim brdskim krajevima i došao do uvjerenja da je dekurija zajednica koja okuplja 150—200 glava. A. Stipčević posve izjednačava »ilirsko« uređenje s onim koje se očuvalo kod Albanaca i naših brđana, navodeći da su Pituntini, Onastini, Narestini »bratstva«. G. Alföldy se slaže s postavkom da su Delmati i dr. živjeli u rodovskim naseljima, no smatra da je dekurija dio velikog srodničkog organizma. — S druge strane upozorila je F. Papazoglu na pretjerivanja kada je riječ o odnosima srodstva i pretpostavila da bi dekurija mogla biti jedinica za novačenje, možda i autohtonog podrijetla.

Svakako je jasno da je Gabričevićev proračun prilično realan. Računajući s brojem od 20.000 boraca kao osnovom, uzevši u obzir ljudske i teritorijalne gubitke Delmata u vrijeme popisivanja dekurija je svakako brojila oko 200 ili jedva nešto više glava. Nadalje treba imati na umu da je ona morala biti podjednaka i kod Daorsa i kod Dindara i kod Delmata — inače bi popis bio besmislen. Da li se može pretpostaviti do te mjere podudaran razvitak oblika srodničkih odnosa?²⁷⁰

Na kraju, valja napomenuti da isticanjem skromnih mogućnosti odvajanja za društvene potrebe, čime se donekle podrazumijeva i niska produktivnost, ne podržavamo uistinu ekstremna gledišta prisutna ponekad kod Wilkesa ili Della. Bez obzira na djelomice primitivne uvjete života i skromne žetve u japodskim i delmatskim brdima, apsurdna je tvrdnja da Japodi ili Delmati žive u krajnjoj oskudici i opasnosti od gladi. U tom pogledu mjerodavna je ipak arheološka evidencija, a ne tumačenja natuknica antičkih pisaca.²⁷¹

Također je posve promašeno porast uloge rata, ratne pljačke, gusarstva i sl. tumačiti kao izravnu posljedicu prenapučenosti i gladi.²⁷² Trebalo bi istražiti premještanje težišta društvenog interesa na dobra s upotrebnom vrijednošću kao što je npr. žito koje su na podsticaj Demetrija Faranina plijenili Histri ili kao danak ubirali Delmati. Budući da je ta pojava općenito prisutna u barbarskom svijetu zahvaćenom promjenama, a izvrsno se uočava u Tacitovoj *Germaniji*, čini se da bi u tome trebalo gledati prvi korak prema klasnom raslojavanju. Posebno s obzirom na Histre, ali i na Liburne, vrijedilo bi ispitati da li su dekadencija autohtonog stvaralaštva i zamiranje jadranske arhajske Koiné u 5. st. prije n. e. u vezi s opadanjem značaja skupocjenih, statusnih i sl. dobara (slikana keramika, jantar, razne vrste nakita, brončane posude, oružje posebne izrade i sl.) u spektru artikala razmjene. Kasnija stoljeća obilježena su pojavom masovnog importa iz helenističkih centara koji ima malo zajedničkog s arhaičnom razmjenom. Vjerojatno će u tom pogledu arheološka istraživanja pomoći da se skromni ali dragocjeni fundus građe koju nam je ostavila antička književnost ispita u svjetlu novih podataka.

²⁷⁰ K. Patsch, *GZM*, 10/1898, 356 i d.; M. Rostovzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1957, vol. 2, 640, n. 71; B. Gabričević, *VAHD*, 55/1953, 103—119; G. Alföldy, *Acta antiqua*, 11/1963, 87 i d.; Isti, *Bevölkerung*, 186; F. Papazoglu, »L'organisation politique...«, *Simpozijum — Sarajevo 1967*, 23 i d.; A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb, 1974, 164—165.

²⁷¹ Strabon 7, 5, 10; Dion Kasije 49, 36, 2, donose vijesti o zemljoradnji. — Wilkes, *Dalmatia*, 180—182; H. J. Dell, *Historia*, 19/1970, H. 1, 36 i d.

²⁷² Dell, *sp. dj.* i mj.

*Slobodan Čače: IL CONTRIBUTO ALLO STUDIO DELL'ORDINAMENTO
POLITICO DEI POPOLI A NORD-OVEST DELL'ILLIRICO*

Riassunto

1. Verso la fine dell'età del bronzo e sull'inizio dell'età del ferro su tutto il territorio a nord-ovest dei Balcani si stanno formando i gruppi culturali, la maggior parte dei quali continuerà a svilupparsi fino all'avvento dei Romani. È indubbio che tali gruppi comprendono varie unità etniche; già intorno al VI e V secolo a. C. Ecateo menziona i popoli Istri, Iapodi (Iapygia), Liburni e altri gruppi minori finitimi, tutti residenti nella parte nord-ovest dell'Ilirico. Nel periodo dei primi contatti con i Romani nei secoli III e II a. C. sul territorio contenuto fra il limite settentrionale dal Golfo triestino e il fiume Kupa e quello meridionale fino alla foce del fiume Cetina e l'Erzegovina occidentale ci sono soltanto quattro unità: Istri, Iapodi, Liburni e Delmati. Dalle fonti storiche forniteci nelle opere di Polibio, Livio, Appiano e Strabone si può dedurre che si trattava di popoli, ossia di formazioni culturali ed etniche, nell'interno delle quali è presente l'aspirazione verso l'unificazione politica. Tale aspirazione esprime il processo sociale più ampio, quello dell'integrazione, il quale processo però si manifesta più esplicitamente nell'ambito di rapporti politici. Il quesito della giustificazione dell'analisi particolare fenomeni politici viene risolto in questa sede partendo (1) dalla constatazione che gli avvenimenti e fenomeni politici siano gli unici aspetti complessivamente noti della società al nord-ovest dell'Ilirico e (2) dalla tesi che i fenomeni politici contengano pure determinati aspetti appartenenti ad altre sfere dei rapporti sociali, ovvero che stiano in determinate correlazioni con essi. Le ricerche sono effettuate in base alle fonti che offrono la possibilità di individuare i soggetti politici, e se possibile, considerarli nei loro rapporti reciproci. Tali fonti sono i capitoli 16 e 18—21 della Illyrike di Appiano per gli Iapodi, i capitoli all'inizio del 41. libro di Tito Livio per gli Istri, i capitoli 25—28 della Illyrike di Appiano per i Delmati.

2. 1. Già le più antiche fonti sul guerreggiare dei Romani con gli Iapodi attestano che gli Iapodi nel II sec. a. C. avevano una specie di lega. Considerando però più attentamente la suddivisione degli Iapodi, come esposta dell'Appiano (gli Iapodi di qua e di là delle Alpi, cioè del massiccio di Kapela) e basandosi specialmente sui dati che si riferiscono ai rapporti degli Iapodi con i Romani dall'anno 171 al 35 a. C., quando Ottaviano conquistò la Iapodia, è evidente che si trattava della suddivisione stabile. I Romani costrinsero la Iapodia meridionale a riconoscere il potere supremo romano al più tardi durante Sempronio Tuditano nell'anno 129 a. C. Anche Cicerone parla di *foedus* nel periodo quando la Iapodia meridionale appartiene alla sfera d'attività di Giulio Cesare (intorno all'anno 56 a. C.). La parte settentrionale della Iapodia gode, invece, la indipendenza. Verso la fine dell'amministrazione del Cesare in Ilirico, gli Iapodi settentrionali invadono fino a Tergeste e ad Aquileia. Il risultato di questa dualità è evidente: Appiano che utilizza le fonti fornite da Augusto

dimostra che Ottaviano aveva vinto facilmente le comunità della Iapodia meridionale — Avendeati, Monetini, Arupini, mentre con gli Iapodi settentrionali Metuli, Poseni e abitanti di Terponos doveva guerreggiare con difficoltà.

2. 2. Paragonando la forza della resistenza mostrata dalle singole comunità degli Iapodi è evidente che essa è in proporzione al potere e al prestigio di una comunità; soltanto i Metuli osarono difendersi sulle mura della propria «città». Tutte le indicazioni — particolarmente abbondanti in quest'occasione a causa del noto destino subito da Ottaviano durante l'assedio attestano che i Metuli disponevano di forze, organizzazione, addestramento, armamento e coraggio straordinari. Secondo i calcoli fatti a base del numero dei soldati (3000) risulta che la comunità dei Metuli era una grossa formazione che disponeva di oltre 1000 km² e 12 000 abitanti. In media si può dire che neanche le altre comunità sono minori; questo dato fornisce in parte la spiegazione delle cause della debolezza della lega degli Iapodi.

2. 3. Le analisi ulteriori dimostrano che presso gli Iapodi la comunità è il quadro e il focolare della vita sociale. L'unificazione perciò si svolge sotto la guida delle comunità più potenti-tale ruolo spetta a Metuli fra tutti o soltanto presso gli Iapodi settentrionali (agli Arupini presso gli Iapodi meridionali?). In base al materiale disponibile ci è negata la possibilità di constatare quali sono i vantaggi materiali che i Metuli traggono dalla loro posizione, ma è erroneo credere che la loro resistenza disperata e lo sterminio di sé stessi siano la conseguenza della crudeltà barbara e la coscienza di non accettare la schiavitù ecc. Denominando Metulum quale *kephalé tón Iapódon* e la città più grande (*pólis*) su tutto il territorio, Appiano indirettamente ci induce a vedere nell'impetuosità della resistenza dei Metuli la battaglia per la conservazione della posizione dominante. L'unità dei difensori (nonché le tracce deboli della differenziazione in base alla proprietà nelle necropoli degli Iapodi) non va capita quale il segno dell'«infimo grado di sviluppo sociale» bensì quale attestazione di tale sistema di rapporti nei quali la potenza del ceto dominante (attestata ad esempio dalla apparizione stessa delle urne di sasso) si riproduce attraverso i rapporti politici e si manifesta quale aspetto indispensabile dell'esistenza stessa della comunità — a cui corrisponde lo spiccato spirito bellicoso che pervade il comportamento della comunità dei Metuli.

3. 1. Livio descrive la spedizione, intrapresa da Manlio Vulzone nell'anno 178 a. C. e terminata l'anno successivo da C. Claudio Pulcro con la distruzione di Nesazio e il soggiogamento temporaneo degli Istri. — Quanto all'ordinamento politico l'Istria è, non dissimilmente dalla Iapodia, lega delle comunità. Le sue comunità sono meglio collegate fra di loro; è indubbio che la più potente è la comunità da Tito Livio denominata «*tria oppida*» — con Nesazio a capo e due *oppida* — Faveria e Mutilla — a fianco. In ciò consiste la coincidenza essenziale con ordinamento degli Iapodi.

3. 2. Le differenze riguardanti il grado di unità possono essere constatate con precisione. Risulta evidente che *rex (regulus)* il quale, indubbiamente è capo ossia sovrano di Nesazio (forse anche di tutto il gruppo «*tria oppida*») può comunicare con *iuventus* (guerrieri, popolo atto alle armi) degli Istri, nonché con

principes, per i quali non è da escludere che siano capi delle comunità degli Istri (*civitates/populi* presso Livio). Nonostante la potenza dei re di Nesazio e tutto il comando formato da *rex* e *principes* essi non potevano sormontare gli ostacoli causati dalla suddivisione in *civitates*. Per conservare la sua influenza *rex* deve riunire effettivamente gli Istri, che significa dover intraprendere spedizioni con successo, respingere i tentativi dei popoli finitimi e mantenere il prestigio di tutta la lega.

3. 3. Le indagini archeologiche attuate in Nesazio forniscono le basi per crearsi l'ipotesi che gli Istri avevano conservato qualcosa delle loro istituzioni del loro regno arcaico (l'uso continuo delle stesse tombe — campi funerari, i segni del potere, i monumenti di Nesazio ecc). Siccome Nesazio doveva già nei primi secoli del millennio assumere il ruolo principale nell'Istria, è da supporre che l'istituzione del regno arcaico, con le forti caratteristiche di culto, servì da nucleo per la formazione del centro di potere bellicoso e, nel senso politico, il centro più forte. Alcuni elementi onomastici rinvenuti parlerebbero a favore di quest'ipotesi (ad es. il nome Voltrex nella regione onomastica nord-adriatica la quale include anche l'Istria).

3. 4. Nemmeno la distruzione di Nesazio fu risultato di concorso di circostanze. Nesazio fu difesa dal rimanente dell'élite dei guerrieri dell'Istria, con *rex* e *principes* a capo. Il furore suicida risulta dal contesto dei rapporti sociali, affini, in ultima linea, quelli in Iapodia, rispettivamente a Metulo stesso. — Contrariamente a questo, è lecito supporre che una parte delle comunità dell'Istria, influenzata dalla trasformazione urbana in misura maggiore, particolarmente »il ceto superiore« nelle comunità si mostrò meno disposto a seguire le aspirazioni dei regnanti. Dato che la guerra è campo d'affermazione sociale par excellence, »il ceto inferiore« effettivamente *iuventus* come la »massa« si sentì piuttosto favorevole a legare i propri interessi alla politica di *rex* e *principes*.

4. 1. I Delmati sono i più noti avversari della penetrazione romana in Illirico. La conquista di Ottaviano degli anni 34—33 a. C. descritta da Appiano è soltanto una delle guerre tra i Romani e i Delmati. — A questo punto si cerca di volgere attenzione a quei momenti noti nella storia dei Delmati. Nel I secolo a. C. i Delmati formano una lega abbastanza forte che dispone di oltre 20 000 guerrieri e ottiene successi imponenti — nel 48 a. C. contro A. Gabinio, nel 44 a. C. contro P. Vatino. Niente ci permette di supporre l'esistenza di un *caput gentis*. Anzi è impossibile individuare a che livello è formata la lega. In base ai dati riferentisi al periodo romano mentre vigeva ancora l'istituzione di »*principes Delmatarum*« e accanto ad essa anche »*princeps municipi*« (Riditae), e in relazione all'ereditarietà della posizione, risulta che la lega delmata nei decenni precedenti la definitiva conquista romana agli, prima di tutto come strumento nelle mani dei capi delmati; il significato originario della lega — unione delle comunità — gradualmente venne meno. Questo trova una spiegazione nel gran numero delle comunità delmate, rispettivamente nella loro frammentazione nella maggior parte del territorio. È significativo il fatto che i centri delmati non si sviluppano in centri urbani maggiori all'incontro di quei liburni;

Prevale una lenta trasformazione delle strutture sociali ed economiche. Anche se esistono segni del progresso il territorio dei Delmati, fino alla fine dell'indipendenza, rimane ambiente piuttosto conservativo.

4. 2. Da ciò si può trarre conclusione che la potenza del ceto dominante si riproduceva nella sovrastruttura, in questo caso appunto tramite attività della lega. Ciò nonostante si può constatare che unione dei Delmati ebbe una fase anteriore. Analisi delle fonti sui Delmati degli anni 158—155 a. C. conferma che essi allora erano organizzati in lega, di struttura affine a quella degli Iapodi e degli Istri, con la potente comunità a Delminio a capo. Questo fatto può spiegare la relativamente apparizione del nome delmato sul litorale; le fonti scritte lo menzionano appena quando i Delmati appaiono sul litorale come forza politicamente e militarmente organizzata. A questo periodo risalgono i dati sui tributi, sulle conquiste, e saccheggi. L'intervento romano degli anni 156—155 distrusse Delminio. La lotta accanita dei difensori corrisponde agli avvenimenti a Nesazio e a Metulum. Tale scossa probabilmente contribuì alla formazione della lega su basi alquanto differenti.

5. In fine vengono analizzate alcune questioni riguardanti parentela ed economia. L'ordinamento che stiamo trattando presuppone, nel senso sociale, l'esistenza di una certa differenziazione nell'ambito della comunità tradizionale d'origine tribale, nella quale la potenza dell'aristocrazia consiste piuttosto nel loro impadronirsi delle funzioni sociali, meno nel loro impossessarsi dei beni di proprietà comune ossia dei possedimenti appartenenti al »ceto inferiore«. In tale ordinamento il sistema di parentela serve a conservare la coesione sociale e, in ultima linea, ad assicurare la dominazione dell'aristocrazia.